

T.C.
GEBZE YÜKSEK TEKNOLOJİ ENSTİTÜSÜ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAFKASYA'DA DAĞISTAN'IN
STRATEJİK ÖNEMİ

746327

Gökmen KILIÇOĞLU
YÜKSEK LİSANS TEZİ
STRATEJİ BİLİMİ ANABİLİM DALI

146027

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Salih AYNURAL

GEBZE
2004

Gökmen KILIÇOĞLU'nun tez çalışması, G.Y.T.E. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 07/06/2004 tarih ve 2004/15 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından Strateji Bilimi Anabilim Dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

JÜRİ

ÜYE : Prof.Dr. Salih AYNURAL
(Tez Danışmanı)



ÜYE : Doç.Dr.Lütfihak ALPKAN



ÜYE : Yrd.Doç.Dr.Abdülkayyum KESİCİ



ONAY

G.Y.T.E. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun
12.07.2004..... tarih ve 2004.119.... sayılı kararı.



ÖZET

Dağıstan, Kuzey Kafkasya'da Rusya Federasyonu'na bağılı bir özerk cumhuriyettir. Kafkas dağlarının aşılması en uygun iki geçidinden birisi Derbent Dağıstan'da yer almaktadır. Coğrafi konumunun getirdiğı bu durum sebebiyle tarih boyunca istila hareketlerine ve savaşlara sahne olmuştur. Büyük güçler arasında hakimiyet mücadeleleri yaşamıştır.

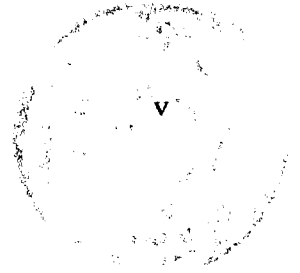
Türkiye, Dağıstan ile etnik, dini, kültürel yakınlığa sahiptir. İki ülke arasında ekonomik ve siyasi ilişkiler gelişmektedir.

Dağıstan, dünyada eşine az rastlanır bir etnik çeşitliliğe sahiptir. Ülkede 30'un üzerinde etnik grup yaşamaktadır. Bu etnik grupların önemli bir kısmı Müslüman'dır. Bu gruplar arasında özellikle SSCB'nin yıkılmasından sonra etnik kökenli hareketler ortaya çıkmıştır. Etnik gruplar arası ilişkiler zaman zaman gerginleşe de büyük çatışmalar önlenebilmiştir.

Tarih boyunca bölgede etkili olan İslamiyet, özellikle Sovyetler Birliğı sonrası yeniden etkin bir faktör olarak meydana çıkmıştır. Geleneksel olarak bölgede bulunan tarikatlar ve müridizm hareketine, bölge için yeni sayılabilecek şiiliğe ve Vahabiliğe dayalı akımlar dahil olmuştur. Bölgede hakim olmaya çalışan İran ve bazı Ortadoğı ülkelerince desteklenen bu akımlar geniş maddi imkanları ile taraftar bulmaya çalışmaktadırlar.

Dağıstan, önemli enerji kaynaklarına ve balıkçılık imkanlarına sahiptir. Kafkasya ve Orta Asya enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara naklinde önemli bir güzergahtır.

Sınır komşusu Çeçenistan'da meydana gelen olaylar Dağıstan'ın Rusya açısından önemini arttırmıştır. Ekonomik durumun kötü olması ve ayrılıkçı hareketlerin buraya da sirayet etmesi endişesi Rusya'nın ilgisini arttırmıştır.



SUMMARY

Dagestan is an autonomous Republic of Russian Federation in the Northern Caucasus Region. Derbent which is one of the best ways to pass through Caucasian mountains is located in Dagestan. Because of its geographic location Dagestan had always been occupied and witnessed various wars. There has always been a power struggle between super powers concerning this land.

Turkey has an ethnic, cultural and religious closeness to Dagestan. The economic and cultural relations between two states have been developing.

Dagestan has an ethnic diversity that can rarely witness in the world. There exist more than 30 ethnic groups in the country. A significant portion of these people are Muslims. Especially after the collapse of Soviet Union ethnic movements started to take place between these groups. Although these conflicts sometimes got tensed, it never ended up with greater conflicts or even wars.

Islam had always been an important factor in the region and it become even more effective after the collapse of the Soviet Union. Some new movements of Shiazim and Wahabbism have been added to the existing religious orders and disciplines in the region. These movements have been backed by Iran and other some Middle Eastern countries are trying to get support with their huge economic means.

Dagestan has important energy sources and fishery opportunities. It is a critical way for transportation of Central Asia energy resources.

The events taking place in Chechnya has raised the importance of Dagestan for Russian Republic. Russia is concerned about the economic poverty of the region and the separatist movements in the country.



TEŞEKKÜR

Tez çalışmasının her aşamasında benden esirgemediği destek ve katkılar için tez danışmanım sayın Prof. Dr. Salih AYNURAL'a, kaynaklarını ve görüşlerini paylaştan hocam Doç. Dr. Mesut Hakkı CAŞIN'a, Bölüm Başkanım Yrd. Doç. Dr. Abdülkayyum KESİCİ'ye minnet ve şükranlarımı sunarım.

Yüksek lisans eğitimim boyunca tecrübe ve desteklerinden sürekli yararlandığım Yrd. Doç. Dr. Cemal ZEHİR ve Yrd. Doç. Dr. Halit KESKİN'e; tez hazırlama sürecinin en sıkıntılı anlarında yanımda olan, uyarıları ile yardımcı olan, katkıda bulunan Yavuz CANKARA, Serkan KEKEVİ, Necip BOLAT, Murat ONAT ve Gonca OĞUZ ve adlarını yazamadığım tüm arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Bugüne kadar iyi yetişmem için ellerinden geleni fazlasıyla yapan, çalışmalarımın verimli olabilmesi için kendi rahatlarından feragat eden aileme teşekkürlerimi iletiyorum.

İÇİNDEKİLER DİZİNİ



	<u>Sayfa</u>
ÖZET	iv
SUMMARY	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER DİZİNİ	vii
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	ix
HARİTALAR DİZİNİ	xi
TABLolar DİZİNİ	xii
1. GİRİŞ	1
2. DAĞIStAN'IN COĞRAFİ VE ETNİK KONUMU	4
2.1. Dağıstan'ın Fiziki Coğrafyası	4
2.1.1. Coğrafi Konumu	4
2.1.2. Dağıstan'ın Nehirleri ve İklimi	7
2.2. Dağıstan'ın Demografik ve Etnik Yapısı	8
2.2.1. Dağıstan'ın Nüfusu	8
2.2.2. Dağıstan'ın Etnik Yapısı	9
2.2.2.1. Avarlar	11
2.2.2.2. Darginler	13
2.2.2.3. Kumuklar	13
2.2.2.4. Lezgiler	16
2.2.2.5. Laklar	16
2.2.2.6. Nogaylar	18
2.2.2.7. Terekemeler	19
2.2.2.8. Tatlar veya Dağ Yahudileri	20
2.2.3. Dağıstan'da Kültür ve Gelenekler	20
2.3. Dağıstan'ın Tarihi	25
2.4. Dağıstan'ın Siyasi Yapısı	30
2.4.1. Etnik Grupların Siyasi Yapıdaki Yeri	33
2.4.1.1. Avarlar Tarafından Kurulan Organizasyonlar	34
2.4.1.2. Dargin Organizasyonları	35

2.4.1.3. Kumuk Organizasyonları	35
2.4.1.4. Lezgi Organizasyonları	37
2.4.1.5. Lak Organizasyonları	38
2.4.1.6. Nogay Organizasyonları	39
2.4.1.7. Rus Organizasyonları “Rus Topluluğu” Cemiyeti	39
2.4.1.8. Çeçen- Akkin Organizasyonları	40
2.4.1.9. Dağıstan Sosyal Demokratik Partisi	40
3. DAĞISTAN EKONOMİSİ	42
3.1. Genel Ekonomik Veriler	42
3.2. Sanayii	44
3.3. Tarım ve Hayvancılık	46
3.4. İthalat ve İhracat	48
3.5. Turizm	49
4. DAĞISTAN- TÜRKİYE İLİŞKİLERİ	51
4.1. Siyasi İlişkiler	51
4.2. Ekonomik İlişkiler	54
4.3. Türkiye- Dağıstan İlişkilerinde Diaspora Faktörü	59
4.4. Eğitim, Din ve Kültür Alanında İlişkiler	60
5. DAĞISTAN’IN ÖNE ÇIKAN JEOPOLİTİK VE STRATEJİK PARAMETRELERİ	62
5.1. Etnik Çeşitliliğin Stratejik Sonuçları	68
5.1.1. Etnik Çeşitliliğin Ülke İçi Stratejik Etkileri	69
5.1.2. Etnik Çeşitliliğin Çevre Ülkelerle İlişkilerde Stratejik Etkisi	74
5.2. Dağıstan’ın Dini Özelliklerinin Stratejik Sonuçları	77
5.3. Hazar’a Kıyıdaş Olması	83
5.4. Enerji Kaynaklarının Nakli	86
5.5. Önemli Geçiş Yolları Üzerinde Olma	91
5.6. Rusya Federasyonu’nun Dağılma Riski	92
5.6.1. Çeçenistan Savaşları ve Dağıstan	95
6. SONUÇ	101
KAYNAKLAR	104
ÖZGEÇMİŞ	131

SİMGE VE KISALTMALAR

AB:	Avrupa Birliği
ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
AGİT:	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AKKA:	Avrupa Kovensiyonel Kuvvetler Antlaşması
BDT:	Bağımsız Devletler Topluluğu
BM:	Birleşmiş Milletler
BMDHS:	Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi
c.:	Cilt
CPC:	Hazar Boru Hatları Konsorsiyumu (Caspian Pipeline Consortium)
DÖSSR:	Dağıstan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
GSMH:	Gayri Safi Milli Hasıla
İBT:	İncil'i Çevirme Enstitüsü (Institute of Bible Translation)
ICC:	Uluslararası Ticaret Odası (International Chamber of Commerce)
is.:	sayı (issue)
KAF-DER:	Kafkas Derneği
KOBİ:	Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler
M:Ö.:	Milattan Önce
M.S.:	Milattan Sonra
MSF:	Medecins sans Frontieres
OECD:	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (Organisation for Economic Co-operation and Development)
RF:	Rusya Federasyonu
RSFSR:	Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti
S.:	Sayı
s.:	Sayfa
SSCB:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği
STÖ:	Sivil Toplum Örgütü
TİKA:	Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı
TOBB:	Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği

- TSE:** Türk Standartları Enstitüsü
- UNEIA:** Birleşmiş Milletler Enerji Bilgi İdaresi (United Nations Energy Information Administration)
- UNPO:** Temsil Olunmayan Milletler ve Haklar Organizasyonu (Unrepresented Nations and Peoples Organisation)
- vol.:** cilt (volume)
- yy:** Yüzyıl



HARİTALAR DİZİNİ

Harita

Sayfa

2.1. Dağıstan Haritası

5

6.1. Hazar Enerji Kaynaklarını Taşımak için Kullanılan ve Planlanan
Boru Hatları

90



TABLolar DİZİNİ

<u>Tablo</u>	<u>Sayfa</u>
2.1. Dağıstan'da Yaşayan Etnik Gruplar	10
2.2. Dağıstan Parlamentosu'nun Etnik Dağılımı	31
3.1. Enerji üretiminde meydana gelen değişmeler	45
3.2. 1995-1996 İthalat-İhracat dağılımı (%)	49
4.1. Dağıstan'ın Türkiye'ye İhracatı	57
4.2. Dağıstan'ın Türkiye'den İthalatı	58
4.3. Dağıstan Türkiye Dış Ticaret Değerleri (1000 \$)	59
5.1. Hazar Bölgesi Ülkeleri'nin İspatlanmış, Olası, Toplam Petrol ve Gaz Rezervleri	84





1. GİRİŞ

Dağıstan, günümüzde gittikçe önemi artan Kafkasya bölgesinde bulunmaktadır. Çok küçük bir ülke olmasına rağmen jeopolitik, ekonomik ve siyasi öneme sahiptir. Sovyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasından sonra bu önemi daha da artmıştır. Güneyinde Azerbaycan, batısında Gürcistan bağımsızlığını kazanmış, kuzeyinde ise Çeçenistan bağımsızlık mücadelesi vermektedir. Bu üç ülke arasında yer alan Dağıstan, bölgede meydana gelen bu gelişmelere kayıtsız kalmamaktadır. Rusya'nın Kafkasya bölgesindeki en uç sınır kapısı olan Dağıstan, sahip olduğu bu stratejik konumun farkındadır ve bunu en iyi şekilde değerlendirmek istemektedir. Gerek ekonomik gerekse politik açıdan bölgede söz sahibi olmak istemektedir. Çeçenistan'daki olayların Dağıstan'a sıçrama eğilimi göstermesi ve 2. Çeçenistan Savaşı'nın buraya yapılan bir atak üzerine başlaması bu küçük ülkeyi bir kez daha dünya kamuoyuna taşımıştır. Bu olaylardan sonra Rusya da bu ülkeye karşı daha esnek politikalar gütmeye başlamıştır.

Dağıstan, içinde barındırdığı oldukça fazla sayıdaki etnik gruba ve bu çok etnikliliğin yükselttiği çatışma riskine rağmen içerde de istikrarı sağlamada önemli mesafeler kaydetmiştir. Hazar Denizi'nden yararlanmak konusunda Rusya Federasyonu (RF) ile birlikte hareket etmektedir. Hazar Denizi doğal gaz, petrol ve balık yönünden oldukça zengindir. Bu potansiyeli iyi bilen Dağıstan bundan yararlanmaya çalışmaktadır.

SSCB'nin dağılmasından sonra yaşanan geçiş sürecinin getirdiği sorunlar halkın büyük çoğunluğunu eski düzeni özlemeye sevk etmiştir. Komünist yönetimin çekilmesinden sonra ülke bir yönetim boşluğu yaşamış, fabrikalar kapanmış, yabancı teknik işgücü kaybı yaşanmış, tarımsal üretim gerilemiş ve bu bunalımlar halkı eskiye özlem duymaya sevk etmiştir.

Dağıstan'ın yeteri kadar tanındığını söyleyemeyiz. Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) kamouyu için Dağıstan, Çeçenistan savaşından sonra gündeme gelmiştir. Her ne kadar Soğuk Savaş dönemi boyunca İslamiyetin bölgedeki etkisi dolayısı ile Sovyetlerin yumuşak karnı olarak görüldüğü için bu bölgeye yönelik akademik ve istihbari çalışmalar yapılmışsa da ülkenin genel anlamda tanınması

Çeçenistan savaşından sonraya rastlamaktadır. Türkiye, coğrafi ve kültürel yakınlığına rağmen SSCB dönemi boyunca buralarla ilgilenmemiş, SSCB yıkıldıktan sonra ise bölgeyle ilgili yeterince bilgi sahibi olamamıştır. Bu tanınmamışlık Dağıstan'ın potansiyelinin dış ülkeler tarafından bilinmesini engellemektedir. Ülkenin mevcut yer altı ve yer üstü kaynaklarını yeteri kadar değerlendirememekte, kendisini dış dünyaya tanıtamamaktadır. Tarihi ipek yolu üzerine kurulmuş olan bu ülke eski ticari önemini yeniden kazanmak istemektedir.

İkinci Çeçenistan savaşının Dağıstan'da meydana gelen olaylar üzerine çıkması gözlerin bu küçük ülkeye çevrilmesine sebep olmuştur. Kafkasya'da radikal hareketlerin güçlenmesi korkusu Rusya kadar ABD'yi de endişelendirmiştir.

Dağıstan'ın sınırdaş olduğu Hazar Denizi, Türkiye'nin Orta Asya'ya açılmasının denizlerdeki kilit noktasıdır. Türkiye'nin Kuzey Kafkasya Özerk Cumhuriyetlerinin Rusya Federasyonu içerisindeki statülerinin güçlenmesini destekleyerek, Karadeniz- Hazar- Orta Asya bağlantısını bu cumhuriyetler üzerinden kurması çıkarları için elzemdir.

Dağıstan, Hazar Havzası enerji kaynaklarında pay sahibi olmasının yanı sıra, bunların uluslararası pazarlara ulaştırılması için gerekli güzergahların da önemli bir kavşağı durumundadır.

Dağıstan'da önemli miktarda Türk ve Müslüman yaşamaktadır. Bu ülkenin vatandaşlarıyla kültür, medeniyet, tarih ortaklığımız bulunmaktadır. Bu insanlarla yakın ilişkiler içerisinde olmak; işbirliği yapmak ülkemizin çıkarlarının ve bölge barışının bir gereğidir. Böyle bir ilişkinin kurulabilmesi için hedef ülkenin kapsamlı bir stratejik analizinin yapılması gerekliliğine inanmaktayız. Bu çalışmamızın ana hedefi budur.

Çalışmanın ikinci bölümünde bölgenin coğrafi ve demografik incelemesi yapılmıştır. Dağıstan'ın kısa tarihi, ülkedeki etnik gruplar, gruplararası ilişkiler ve ülkenin siyasi yapısı bu bölümde irdelenmiştir. Üçüncü bölümde, Dağıstan'ın ekonomik durumu sorunları ve işbirliği olanakları irdelenmiştir. Dördüncü bölümde, Türkiye Dağıstan ilişkileri, Türk- Rus ilişkileri ve ekonomik ilişkiler perspektifinden



incelemiştir. Beşinci kısmında ise Dağıstan'ın stratejik olarak ön planda çıkarılan faktörleri üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda etnik çeşitlilikten kaynaklanan stratejik özellikler, dini anlayışın stratejik bir unsur olarak kullanımı incelenmiştir. Bu bölümde irdelenen diğer faktörler Dağıstan'ın Hazar Denizi'ne kıyısı olmasının jeopolitik ve stratejik önemi, enerji kaynaklarına sahip olmanın ve bunların dünya pazarlarına iletme güzergahında bulunmasının Dağıstan'a etkisi, tarih boyunca istila ve göç hareketlerine maruz kalmasının en önemli sebebi olan kritik geçit noktalarına sahip olması konulardır. Ayrıca bu bölümde Dağıstan'ın Rusya Federasyonu'nun istikrarı için önemi ve Çeçenistan olaylarının etkisi tartışılmıştır. Sonuç kısmında ise genel bir değerlendirme ile özelde Türkiye Dağıstan ilişkileri genel anlamda ise Türkiye'nin Kafkasya politikası üzerine öneriler yer almaktadır.



2. DAĞISTAN'IN COĞRAFI VE ETNİK KONUMU

Dağıstan, Kafkasya'nın en dağlık bölgelerinden birisidir. Romalıların Albanya dedikleri Dağıstan'a eski İslam eserlerinde "Cebel-i Kaf"(Kafdağı), "Cebel-ül Elsine" (Diller Dağı), "Cebel-i Memleket ül Etrak"(Türk ülkesinin Dağı), "Cebel'i Kubç" (Kubaçların Dağı), "Cebeli-i Lan"(Alanların Dağı), "Bab-ül Ebva" (Kapıların Kapısı) adlarıyla rastlamaktayız (Erel, 1961, s. 1). Şemseddin Sami'nin *Kamus-ul A'lam*'inin Dağıstan maddesine göre Dağıstan, Hazar Denizi'nin doğusunda yaşamış "Dak" kavmine atfen bu adı almıştır (Erel, 1961, s. 2). Bir başka görüşe göre ise Türkler, dağlık bir yer olan bu ülkeye "dağ" kelimesine Farsça yer anlamına gelen "stan" takısını ekleyerek bu ismi vermişlerdir ve "Dağlar Ülkesi", "Dağlı Ülke" anlamına gelmektedir (Hamzatov, 1984, s. 292).

Dağıstan, Rusya'nın etnik olarak değil de coğrafi terim olarak adlandırılan az sayıdaki devlet topraklarından biridir (Neef, 2004, s. 21).

2.1. Dağıstan'ın Fiziki Coğrafyası

Dağıstan, tabii coğrafya bakımından adının asıl kaynağını oluşturan güneydeki dağlık kesim ile kuzeydeki Sulak-Terek- Kuma kesimindeki düzlükler gibi birbirine zıt iki ayrı manzaraya sahiptir.

2.1.1. Coğrafi Konumu

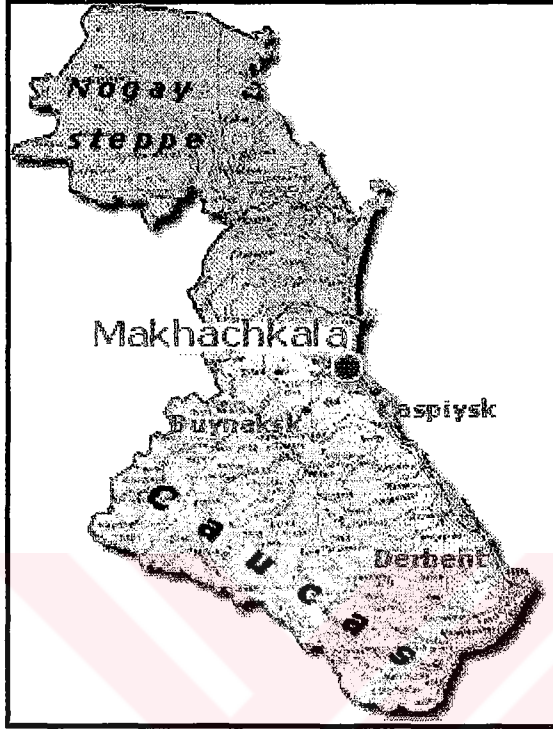
Dağıstan sıra dağları silsile halinde Azerbaycan sınırından içeri girmektedir. Kuzey kesiminde bozkır, onun hemen altında sahil kesiminde Terek Irmağının Hazar Denizi ile birleşerek oluşturduğu delta ve bataklık araziler bulunur.

Dağıstan sahilleri uzunca fakat dar bir şerit halinde uzanır. Bu düzlükler petrol ve doğal gaz yataklarının bulunduğu bölgedir. Ayrıca bu düzlüklerde tarım, bağcılık ve meyvecilik yapılan araziler mevcuttur. Bu dar şeridin hemen bitiminde, ülkenin iç kesimlerine doğru gittikçe yükselen dağlar başlar. Bu sarp aşılmaz, yer yer kanyon



oluşturan ve yer yer de vadiler ve uçurumlarla birbirinden ayrılan dağlar, Dağıstan iç platosu içinde yer alır (Türkiye ve Türk Dünyası, 1997, s. 283).

Harita 2.1. Dağıstan Haritası



Kaynak 2.1. www.visitsiberia.com/russia/region.php?r=5

Rusya Federasyonu'nun Avrupa'daki kesiminin güneyinde yer alan Dağıstan, Büyük Kafkas Dağları'nın kuzey yamacının en doğusunda bulunmaktadır. Dağıstan; Kafkasya'nın Kuzeydoğu kısmında $41^{\circ}15'-45^{\circ}8'$ kuzey meridyeni ile $44^{\circ}33'-48^{\circ}35'$ doğu paralelleri arasında yer almaktadır (Kalafat, 1999). Dağıstan'ın yüzölçümü 50300 km^2 'dir (Özbay, 1999, s. 231). Dağıstan nüfus ve alan olarak, kuzey Kafkasya'daki en büyük cumhuriyettir (Tişkov ve Filippova, 2001,s. 2). Kuzeyinde Kalmuk özerk cumhuriyeti, doğusunda Hazar Denizi, güneyinde Azerbaycan, güneybatısında Gürcistan, batı ve kuzeybatısında Çeçenistan ve Kuzey Kafkasya ile çevrilidir (Buniyatov, 1993, s. 404). Güney ve batısı Güton Dağı'nda 3646 metreye, Pazardüzü Dağı'nda da 4480 metreye ulaşan Kafkas Dağları'nın ana doruk hatlarıyla çevrilidir (Özsoy, 1997, s. 13). Kafkasya'da dağların güvenlik açısından elverişli oluşu tarihi dönemlerde önemli kale şehirlerinin kurulmasına ve gelişmesine sebep olmuştur. Mahaçkale, Terekkale, Gumkale, Kızlarkalesi, Hacılar kalesi gibi şehirler bugün bile önemli yerleşim alanlarıdır (Özey, 2002, s. 211).

Dağıstan, doğudan batıya 200, kuzeyden güneye 400 metre kadar bir uzunluğa sahiptir. Ülkede 680 köy idaresinin bağlı bulunduğu 41 kırsal ilçe, 10 şehir ve 15 şehir tipli kasaba bulunmaktadır. Ülkenin başkenti, büyük demiryolu kavşağı ve Rusya'nın Hazar kıyısında donmayan yegane askeri ve ticari limanı olan Mahaçkale kentidir (Tişkov ve Filippova, 2001, s. 2). Diğer önemli şehirleri; Derbent, Boynaks (Temirhanşura), Hasavyurt, Kızılyar, İzerbaş, Babayurt ve Kızılyurt'tur (Ellialtıoğlu, 2000, s. 7).

Dağıstan coğrafi açıdan beş bölgeye ayrılır. İlk bölgede Kafkas Dağları ve Dağıstan iç platosu yer alır. Dağlar arasında Hazar Denizi'ne akan Sulak, Samur ve Kurak gibi ırmaklar burada derin vadi ve uçurumlar meydana getirmiştir. Kafkas Dağları'nın güneye bakan yamaçları az yağış alır. Bu yüzden bölgede bitkisel yaşam yoktur.

İkinci bölge, ilk bölgenin kuzeyinde yüksekliği 920 metreye ulaşan ikinci bir dağ kuşağından oluşmaktadır. Bu bölge kuzey ve kuzeybatıdan esen rüzgarlar sebebiyle oldukça yağışlı olup sık ormanlıklarla kaplıdır.

Dağlar ile Hazar Denizi arasında kalan dar kıyı düzlüğü üçüncü bölgeyi oluşturur. Dar boğazlardan çıkıp yayılan ırmaklar tarafından kesilir. Petrol ve doğalgaz yatakları içeren bu ovanın genişlediği yerde başlayan dördüncü bölge alçak ve bataklık ovalar ile Terek Irmağı deltasından oluşur. Deltanın hemen ilerisinde uzun ve kumlu Agragan Yarımadası başlar (Ana Britannica, 1987, s. 550). Bu bölgenin iklimi ise sıcak ve kuru olup bazı yerlerde çöl özelliği gösterir (Ellialtıoğlu, 2000, s. 8).

Dağıstan'da Derbent Geçiti'nden başka Avar, Karayan, Sol ve Mamison geçitleri de bulunmaktadır. En uygun mevsimlerde bile bunlardan geçiş zordur; ancak küçük gruplar geçebilmektedir. Kafkasya'nın yerli halklarının tipik yaşama yerleri dağlık alanlardır. Derin vadilerle birbirinden ayrılmış hatta izole olmuş vadilerde küçük kabile ve oymaklar halinde yaşamalarından dolayı dil veya lehçe ve şive farklılıkları ve kabile milliyetçiliği ortaya çıkmış görülmektedir. Ancak ortak fiziki şartlar üzerlerinde benzer etkiler bıraktığı için yaşama tarzları ve kültürleri

büyük ölçüde benzerlikler göstermiştir. Sonradan göçlerle bölgeye gelen milletlerde zamanla bu coğrafyanın etkisiyle benzer kültür normlarını benimsemişlerdir.

Bölgenin dağlık olması ve önemli bir geçit bölgesi olması düşmanlarından kaçan kavimlerin veya toplulukların buraya sığınmalarına yol açmıştır. Rusların bu bölgeyi ele geçirmek için yaklaşık üç çeyrek asırlık bir süre uğraşmaları, büyük kuvvetler ve paralar sarf etmek suretiyle ancak hedeflerine ulaşabilmeleri buranın hırçın doğasının ve onun etkisiyle burada yaşayanların savaşçı niteliklere sahip olmalarının önemli bir payı vardır. Burada yaşayan kavimler bağımsızlıklarına oldukça düşkündürler. Kafkasya'nın ova ve düzlüklerinde oturan kabileler Rusların egemenliği altına daha kolay girmişler, dağlılar daha uzun süre mücadele etmişlerdir (Elliaklıoğlu, 2000, s. 9). Dağlık alanların savunma ve saklanmayı kolaylaştırması durumunu da gözden kaçırmamak gerekmektedir. :

2.1.2. Dağıstan'ın Nehirleri ve İklimi

Kafkas sıradağlarından doğan nehirler Dağıstan'ı boydan boya geçerken yeni kollarla birleşerek genişler ve Hazar Denizi'ne dökülür. Dağıstan'ın başlıca ırmakları Gazi Kumuk, Kara, Avar ve Andi Koysularının birleşmesinden oluşan ve Mahaçkale'nin kuzeyinde Hazar'a dökülen Sulak, daha kuzeyde Çeçenistan'dan gelen Terek, güneydoğu istikametinde akarak aynı şekilde Hazar'a dökülen Samur'dur (Özsoy, 1997, s. 15).

Salavat sıradağlarındaki kaynaklardan çıkan Samur Nehri, Sahur vadisini izleyerek güneye, Ahti çayını aldıktan sonra doğuya yönelerek Derbent'in güneyinde birkaç koldan denize dökülür (Erel, 1961, s. 7). Samur Nehri'nin bir kısmı Azerbaycan- Dağıstan sınırını oluşturur. Genellikle dağlara paralel olarak akan bu ırmaklar, kanal ve mecralar oluşturarak Dağıstan'ın coğrafi şekillenmesinde önemli rol oynarlar.

Dağıstan'ın iklimi sıcak ve kurudur (Buniyatov, 1993, s. 404). Alçak kesimlerde ortalama sıcaklık ocak ayında -3, -6 °C, temmuz ayında ise 23°C dolaylarındadır.

Dağıstan'ın kuzey kısmını teşkil eden Sulak-Terek-Kuma düzlüğü en yüksek yeri 26 metreyi geçmeyen denize doğru gittikçe alçalan susuz ve kıraç bir bozkırdan oluşmaktadır. Bu sahanın nüfus yoğunluğu çok düşüktür. Bu bölgenin sahil boyu bazen su altında kalır. Kuma ile Terek arasında bir çok tuz gölü ve bataklık vardır. Terek ile Sulak arasında ise, kumsallarda kaybolan Aktaş, Yarıksu Yamansu, Aksay çaylarından bugün tarımda yararlanılmaktadır. Sahil boylarına nispeten sathı biraz daha yüksek olan kuzeybatı bölgeleri hariç olmak üzere, bu düzlüğün iklimi son derece kurudur. Düz, ırmaktan ve ormandan mahrum, yağmursuz ve kuzey rüzgarlarına açık olan daha kuzeydeki bölgede sıcaklık yazın 40, kışın -40 °C yi bulmaktadır (Yeni Hayat Ansiklopedisi, 1982, s. 954). Tarım, Terek boyunda suni sulama usulü ile güneybatı kısmında yapılır. Diğer kısımlarda muhtelif Türk boyları göçebe olarak yaşar ve hayvan beslerler. Sahil boyunda ise balıkçılıkla iştilal edilir (Buniyatov, 1993, s. 404).

Dağıstan doğal zenginlikleri açısından zengindir. Dağlık bölgenin bitki örtüsü, vadilerde ve kanyonlarda yaprak döken ormanlardan, yüksek tepelerde çam ve huş ağacı ormanlarından ve ağaç sınırının üstünde de Alp çayırlarından oluşur. Tepe yamaçlarında yer yer çöl bitkisiyle kesintiye uğrayan sık yaprak döken ormanlar bulunur. Alçak yamaçlarda seyrek esmer toprak alanlarıyla bölünen verimli kestane rengi topraklar egemendir. Hazar Denizi kıyısında ise tuzlu bataklık toprakları yaygındır (Özsoy, 1997, s. 15-16).

2.2. Dağıstan'ın Demografik ve Etnik Yapısı

Coğrafi konumu itibarıyla Kafkasya ve özellikle Dağıstan eski ve yeni göç yolları üzerinde bulunmaktadır. Bu yüzden etnik yapısı oldukça karışıktır. Resmi kaynaklar Dağıstan'da 25 ayrı etnik gurubun varlığından söz etmektedirler. Bu sayı gayri resmi rakamlara göre 32'den fazladır.

2.2.1. Dağıstan'ın Nüfusu

1 Haziran 1992'de 1.906.000 olan Dağıstan nüfusu (Gül, 1998, s. 13), 1 Temmuz 1995 itibarıyla 2 milyonu aşarak 2.082.000'e ulaşmıştır (Sevim vd., 2002,

s. 28). Nüfusunun 1.210.000 kadarı (%58) köyde, 870.000 kadarı (%42) şehirlerde yaşamaktadır. Dağıstan diğer cumhuriyetler içinde nüfusu en hızlı artan ülkedir (Aliyeva, 1984, s. 21, aktaran, Ellialtıoğlu, 2000, s. 10). Dağıstan'da yaşayan gruplardan on tanesi "millet" sınıfına alınarak, 1959, 1970 ve 1979 nüfus sayımlarında gösterilmiştir (Gül, 1998, s. 13).

Dağıstan'da Müslüman halkın yanı sıra gayri Müslim halklarda yaşamaktadır. Bu halklar, toplam nüfusun %51'ine tekabül emektedir. Ancak, 90'lı yılların başlarından itibaren Rus nüfusun çekilmesi ve önemli miktarda Yahudi'nin İsrail'e göç etmesi gayrimüslim oranını düşürmektedir.

Öte yandan genel olarak yerli halkın nüfus artışı yerli olmayanlardan daha hızlıdır. Yerli halkların doğum oranı Ruslardan 2,5 kat daha büyüktür. Bu durum sosyo-ekonomik, sosyo-psikolojik ve kültürel faktörlerden kaynaklanmaktadır. Ruslar nüfusun %9'unu oluşturmaktadır; ülkedeki en küçük etnik grup 6.200 kişi ile Tsahurlardır (Neef, 2004, s. 21).

2.2.2. Dağıstan'ın Etnik Yapısı

Kafkasya çok sayıda ve çeşitlilikte topluluğa ev sahipliği yapmaktadır. Bu büyük ölçüde coğrafi özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Kafkaslar hem bir sığınma alanı, hem bir geçiş alanıdır. Bu özelliği ile tarih boyunca yerleşim yeri olmuş, istilalara ve göçlere maruz kalmış, bir çok kavime ev sahipliği yapmıştır (Hacısalihoğlu, 2001, s. 153). Tüm Kafkasya'da etnik ve dilsel çeşitlilik yüksek olsa da Dağıstan'da bu durum daha da karmaşık hal almaktadır (Tablo 2.1.).

Dağıstan, tarih boyunca çeşitli kavimlerin göç yolları üzerinde bulunmuştur. Çeşitli sebeplerle yurtlarını terk eden toplulukların bir kısmı buraya yerleşmiş böylece ülkenin nüfusunun çeşitlenmesine yol açmıştır. Aynı zamanda stratejik öneme haiz bir geçiş yolu üzerinde olması buralara yönelik fetih ve istila faaliyetlerini arttırmış; bu da etnik yapı ve kültür üzerinde önemli değişiklikler olmasını sağlamıştır. SSCB döneminde uygulanan Stalinist politikalar çeşitli milliyetlerden otonom alt-birimlerin yerel milliyetçilikler şeklinde öne çıkarılmasına sebep olmuştur. Burada amaç bağımsız ara birim liderlerine karşı, bir ya da daha

fazla sayıda etnik gurubun hazır bir silah olarak elde tutulmak istenmesidir. Bu bağlamda Dağıstan çok etnili bir cumhuriyete iyi bir örnektir (Taşdemir, 2002, s. 224).

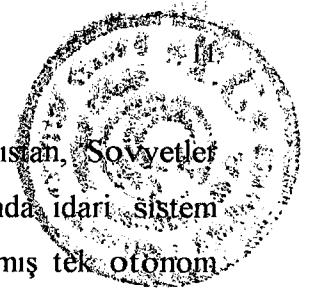
Tablo 2.1. Dağıstan'da Yaşayan Etnik Gruplar

DAĞISTAN KÖKENLİLER	Sayım (1989 yılı verileri)	Tahminler (1993 yılı)
Avarlar	495.721	524.000
Agullar	13.791	18.000
Darginler	280.431	314.000
Kumuklar	231.805	249.000
Laklar	91.682	98.000
Lezgiler	204.370	231.000
Nogaylar	28.294	32.000
Rutullar	14.955	19.000
Tabasaranlar	78.196	94.000
Sokurlar	5.194	7.000
DİĞER KUZEY KAFKASYALILAR		
Çeçenler	57.877	62.000
Osetinler	1.195	2.000
Dağ Yahudileri	3.649	?
Tatlar	12.937	9.000
SLAVLAR		
Ruslar	165.940	?
Ukraynalılar	8.079	9.000
DİĞERLERİ		
Azeriler	75.463	84.000
Yahudiler	9.390	-
Tatarlar	5.473	6.000

Kaynak: Narodni Dagestana, no. 3, 1993'ten aktaran Dagestan: Comprehensive Report, <http://www.caspian.net>

Dağıstan'ın aşılması güç bir ülke olması, bu ülkeye kendi topraklarından ayrılmış aşiretlerin sığındığı, insanların birbirlerinden uzak ve ayrı kabileler halinde yaşadığı bir bölge haline getirmiştir. Öyle ki, Dağıstan'ın her dağında ayrı bir kavim yerleşmiş olup, her köy de başkalarının anlamadığı diller konuşulmaktadır (Galiyev, 1985, s. 5).

1897'de Çarlık Rusya'sının bir vilayeti durumundayken 571.000 nüfusa sahip olan, 1926'da 1.300.000 nüfusa ulaşan Dağıstan'ın 1916 sayımına göre nüfusu 81 ayrı milletten oluşuyordu (Ellialtıoğlu, 2000, s. 11). Nüfusuna oranla bu kadar



değişik etnik grubu barındıran başka bir ülke görülmemiştir. Dağıstan, Sovyetler Birliği döneminde Tacikistan'da bulunan Dağlık Badakhshan dışında idari sistem içinde tek bir özel etnik gruba atfen isimlendirilmemiş ve kurulmamış tek otonom cumhuriyettir (Dagestan, A Puzzle in the Caucasus, tarihsiz).

Dağıstan nüfusunu oluşturan bu etnik grupların çoğunluğu Kafkas, Türk ve İranlıdır. Samur'dan Sulak'a kadar olan sahil düzlüğü ile Sulak Kuma arasında ve daha kuzeydeki düzlükler Azeri, Kumuk, Nogay, Türkmen, Karapapak (Terekeme) gibi çeşitli Türk boylarıyla meskundur (Bala, 1993, s. 449).

Dağıstan etnik grupları arasında on kadarı diğerlerine oranla daha fazla nüfusa sahiptir. Bunlar, Avarlar, Kumuklar, Darginler, Lezgiler, Laklar, Tabasaranlar, Azeriler, Nogaylar, Rutullar, Sakurlar, Agullar ve Tatlardır.

Dağıstan'da etnik kimlikler çok kuvvetlidir ve toplumsal yaşamda oldukça önemli bir yer tutar. Günlük hayatta, politikada ve ekonomide en önemli ayırt edici nitelik bir etnik gruba olan aidiyettir (Neef, 2004, s. 22).

Kuzey Kafkasyalılar geleneksel olarak ya evde ya da bir bütün olarak köyde yaşlı erkekler meclisinin başı çektiği bir ataerkil aile, klan, aşiret piramidine bağlıdırlar. Bu durum Sovyet sisteminde kısmen tahrip edilmiş olsa da tamamen yok edilememiştir. Dağıstan'da pek çok etnik grup geleneksel olarak, kendi içinde evlenmeyen ve uzun süreli kan davaları yüzünden birbiri ile sıkça çatışan, "tuhum"lar denen alt gruplara yani genişletilmiş aile klanlarına ayrılırlar. *Tuhum*, köyün işlerini ve yasalarını yönetirdi. *Tuhumlar* dağlık yerlerdeki farklı etnik gruplara göre büyük ölçüde değişiklik gösteren birimler olarak günümüzde hala işlevlerini sürdürmektedirler (Smith, 2002, s. 58).

2.2.2.1. Avarlar

Avarlar, Dağıstan'daki en büyük etnik guruptur. Sayıları 540.000 civarındadır. Toplam nüfusun %26'sını teşkil ederler (Ware and Kisriev, 1997, s. 401). Andiler, Batlıklılar, Karatinler, Akvaklar, Bagulallar, Tindinler, Çamalinler, Tsezler veya

Didolar, Kavarşinler, Ginuklar, Beştinler, Gunzipler ve Archinler gibi 15 ayrı alt grubu bulunmaktadır (Ware and Kisriev, 2003). Avarlar Sünni Müslüman'dır.

Avarlar'ın Türk olup olmadıkları tartışma konusudur (Kalafat, 1998). Avarlar kendilerine Maorula demektedirler ve Dağıstan'ın en yüksek dağlarında yaşamaktadırlar. Avarlar, merkezi ve batı Dağıstan'da, Sulak nehri'nin kollarının havzasında yerleşiktirler (Başoğlu, 1999, s. 8). Dağ başlarındaki köylere ulaşım kışın bazen aylarca mümkün olmaz. Ulaşımın bu kadar zor olduğu bölgelerde birbirine en yakın köylerden bazıları birbirleriyle anlaşamayacak derecede şiveleri farklılık gösterir.

Avarlar Ülkesi en geniş yerinde 80 km'yi aşmayan dar bir şerit oluşturur. Kuzeyden güneye tüm Dağıstan dağları arasından, kuzey eteklerinde Sulak kıyısındaki Çir-Yurk'tan 160 km. daha güneyde Gürcistan'ın girişindeki Zakatal kasabasına kadar uzanır (Grigoriantz, 1999, s. 190).

Ülkede petrol çıkarılma işi Avarların kontrolündedir. Dağıstan petrol şirketi Dagneft'in başında Avar Ulusal Hareketi'nin liderliğini yürüten Avar Hacı Mahaçev bulunmaktadır (Neef, 2004, s. 28). Ayrıca Dağıstan'da politika, polis ve adalet kurumlarında üst düzey görevliler, geleneksel olarak, nüfusun dörtte birini oluşturan Avarların elindedir (Neef, 2004, s. 22).

Avar dili, Kuzey-Doğu Kafkasya dil gruplarından Avaro- Andi- Didoy grubuna bağlıdır (Akiner, 1995, s. 120). Avarların dili birbirinden oldukça farklı özellikler gösteren Huzah ve Antzuk adlı iki lehçeye ayrılmaktadır, Müridizm döneminde Hunzah dili resmi dil olarak kullanılmıştır (Bağ, 2002, s. 53). Avar dilinde yayın yapılması Sovyetler Birliği Döneminde olmuştur. Avarca basılan gazetelerin en önemlisi "*Baarab Bayrak*" (Al Bayrak)tır. 1957'de *Maarulay* (Dağlı Kadın), Dağıstan Kadını ve 1952'de yayınlanmaya başlayan *Gyudulli* (Arkadaşlık), üç ayda bir yayınlanan Dağıstan Edebi Almanak'ı Sovyet dönemi yayınları arasında en önemlileridir (Akiner, 1995, s. 120).

2.2.2.2. Darginler

Dağıstan'daki ikinci büyük etnik gruptur. Kaydak ve Kubaçilililer gibi alt gruplara ayrılırlar (Ware and Kisriev, 1997, s. 401). Kafkasya'nın yerli halklarındandırlar (Akiner, 1995, s. 125). Yaklaşık 333.000 nüfusu ile Dağıstan nüfusunun %16'sına tekabül ederler (Ware and Kisriev, 2003). Kendilerini "Dargo" diye adlandıırırlar. Arapların etkisiyle 8. yüzyılda Müslüman olmuşlardır. Dargin toprakları 19. yüzyılın başlangıcından itibaren Rusların idaresi altına girmeye başlamıştır. Darginler de tıpkı Avarlar gibi geleneklerine çok bağlıdırlar.

Sovyetler Birliğı döneminde Dargince yayınlar yapılmaya başlanmıştır. Bu dönemde Dargince yayınlanan en önemli gazete *Leninna Bayrak*'tır. Dağıstan Kadını ve Dostluk dergileri Dargince olarak da yayınlanmaktadır (Akiner, 1995, s. 128).

Geleneksel olarak Darginler geçimlerini hayvan besiciliğı ve küçük çaplı çiftçilikle sağladılar (Akiner, 1995, s. 125). Darginlerin önemli bir merkezi olan Kubaçi köyü silahçılık ve kuyumculuğıyla ünlüdür. Burada Dağıstan'ın en güzel ve en ince işlenmiş kılıçları, kınçalları ve benzeri silahları yapılmaktadır (Ellialtıoğlu, 2000, s. 14).

Darginler daha ziyade Merkezi Dağıstan'da yoğunduurlar (Wesselink, 1995). 1991 yılında kurulan Tsades (Birlik) Örgütü etrafında milli hareketlerini yönlendirmektedirler ancak bu örgüt diğer etnik gruplara nazaran önemli faaliyetlerde bulunmamaktadır (Tavkul, 2002, s. 163). Dağıstan Televizyonu'nun idaresi Dargin milliyetçi hareketinin liderliğini yapmakta olan Hamedov'dadır; Hamedov aynı zamanda Mahaçkale'de etkin bir bankacıdır (Neef, 2004, s. 28). Darginler bol kazançlı bir iş olan gümrüklerden sorumludurlar (Smith, 2002, s. 146).

2.2.2.3. Kumuklar

Kumuklar, Dağıstan'da, Çeçenistan, İnguşistan, Kuzey Osetya'da yaşamaktadırlar. Kumuk halkı da birkaç kez işgalle karşılaşmış ve tüm Dağıstan halkı ile birleşerek Ruslara karşı direnmiştir. Tarihi ticaret yolları üzerinde bulunan ve aynı zamanda Hazar Denizi sahillerinde olan Dağıstan'ın bu kısmına yalnızca

ticari kervanlar değil askeri seferlerde sık sık yapılmış; bu yüzden barış zamanı gelişmeye çok müsait olan coğrafi durumundan gereğince yararlanılamamıştır (Gömeç, 2003, s. 360).

Eski SSCB’de oturan Kumukların toplam nüfusu yaklaşık 300.000’dir. 268.000 kadarı Dağıstan’da yaşamaktadır ve nüfusun %12,5’ini oluşturmaktadırlar (Ware and Kisriev; 2003). Uzun süreli işgaller ve asimilasyon hareketlerine rağmen, Kumuklar kendi gelenek ve göreneklerini korumuşlardır. Bugün Kumuk dilini ana dilini konuşanlarının oranı %97,4’tür (Ellialtıoğlu, 2000, s. 15).

Kumuk Türkleri; Sulak Irmağının her iki yanında; kuzeyde Terek deltası ile güneyde Hasavyurt- Terki hattına dayanan, Uç yarımadasını içine alan ve kendi adları ile anılan düzlükte yaşamaktadırlar (Gömeç, 2003, s. 358). Kumuklar, Hasavyurt, Babayurt, Kızılyurt, Karabudahkent, Kayakent, Kaytak, Boynak kasaba ve bölgelerinde yaşarlar (Bala, 1993, s. 986). Bir zamanlar Kuzey Dağıstan ovalarının ve Hazar Denizi kıyılarının hakim etnik grubu olan Kumuklar 1990’lı yılların başlarında kendi bölgelerinde %22 oranında bir nüfusa sahip azınlık durumuna düştüler. SSCB döneminde yöneticilerin dağlık bölgelerden büyük ölçüde Avar, Lak ve Dargi nüfusunu Kumuk arazisine yerleştirmeleri Kuzey Dağıstan’ın etnik kompozisyonunda geri dönülmez bir değişiklik yapmış ve etnik çatışmalara zemin hazırlamıştır. Ekilebilir arazilerinin yarısını kaybeden Kumuklar şehirlere göç etmek durumunda kalmışlardır. Bugün Dağıstan’ın şehirli nüfusu içinde Kumuklar önemli oranlarda yer almaktadırlar (Tavkul, 2002, s. 153).

Azerbaycan Türklerinden sonra Kafkasya’da ikinci büyük Türk grubunu oluşturan Kumuklar, bu bölgede yerleşmiş en eski Türk boylarındandır. Hazar Denizi’nin kıyısında düzenli yerleşim yerlerinde eski Tuva boyları olan Hazarlar, Kangarlar, Kumanlar, Agaçeriler, Kıpçaklar ve Kumuklarla birlikte yaşamışlardır (Türkiye ve Türk Dünyası, 1997, s. 285).

Kumuk Türkçe’si, Türkçe’nin Kıpçak grubuna dahildir. Kumuk Türkçe’si, uzun süre Dağıstan’da edebiyat dili olarak kullanılmıştır (Memiş ve Köstüklü, 2002, s. 131). Kumuk Türkçe’si, 1918’deki Kafkasya Kurultayında bütün Kuzey Kafkasya için ortak dil olarak kabul edilmişti (Gömeç, 2003, s. 360). Aleksandr Dumas,

Dağıstan'da bulunduğu sırada "Avrupa'da Fransızca ne kadar önemli bir dilse, Kumuk dili de Asya'da o denli öneme sahip bir dildir" diyerek Kumuk dili hakkındaki düşüncelerini belirtmiştir (Nuridinov, 2003). Kuzey Kafkasya'da tüm etnik grupların konuştuğu "*Lingua Franca*" (ortak dil) haline gelen Kumukça'yı ünlü Rus yazarı Lev Tolstoy'da iki sene okumuş ve bu dili öğrenmiştir (Caferoğlu, 1988, s. 54). Kumukların yazısı ve kullandıkları alfabe 1929 yılına kadar Arap, 1929-1938 arası Latin ve bundan sonra ise Rus alfabesi olmuştur (Memiş ve Köstüklü, 2002, s. 131). Kumuk Türkçe'sinin basın hayatında kullanılması 1917'lere kadar uzanır. 1917'de yayınlanan Tang Çolpan zamanının da geniş spektrumlu fikirleri ile ilgi çeken bir yayın olmuştur. Lenin Yolu gazetesi, Dağıstan Kadını, Dostluk dergileri Sovyetler Birliği döneminde bu dilde yayımlanan önemli süreli yayınlardır (Akiner, 1995, s. 132). Günümüzde, cumhuriyetteki bütün Kumuklara hitap eden haftalık gazete "*Yoldaş*", altı Kumuk bölgesinde haftada bir defa çıkan gazeteler, iki ayda bir defa çıkan edebiyat dergisi "*Tang Çolpan*" ve çocuk dergisi "*Kırgangıç*" ayda bir defa Kumukça yayınlanmaktadır. Radyoda her sabah yarım saat ve her akşam bir saat Kumukça programlar yayınlanmaktadır (Nuridinov, 2003).

Dağıstan halkları arasında Kumukların durumu öteden beri avantajlı görülmektedir. Hazar denizi kıyısında Kumukların yaşadıkları liman şehirleri endüstrileşmeye çok önceden beri açık olmuşlardır ve önemli miktarda aydın, devlet adamı yetiştirmişlerdir (Gömeç, 2003, s. 360). SSCB döneminde Kumuklar devlet endüstrisinde önemli mevkilere gelmişlerdir. Avrupa kültürü ile Dağıstan'ın diğer etnik gruplarına göre nispeten daha erken tanışan Kumuklar, Dağıstan halkları arasında şehirleşme oranı en yüksek etnik gruplardan biridir. Buna rağmen güçlü bir etnik kimliğe sahiptirler (Tavkul, 2002, s. 153).

Dağıstan'da önemli bir nüfusa sahip olan Kumukları sosyal, kültürel ve siyasi manada temsil eden Kumuk Halk Hareketi "Tenglik", Kumuk Milli Meclisi, Kumuk Hareketi "Vatanım", Kumuk Komitesi "Anji", Kumuk Partisi "Tüzlük" adlı beş parti ve halk hareketi mevcuttur (Nuridinov, 2003).

2.2.2.4. Lezgiler

Lezgiler Kafkasya'nın otokton halklarından. Lezgilerin yarısı Dağıstan'da, yarısı Azerbaycan'da yaşamaktadır. Yani Samur nehrinin her iki tarafı da Lezgilerin yerleşim bölgeleridir. 1989 yılı kesin rakamlarına göre Azerbaycan'da 171.395, Dağıstan'da ise 204.370 Lezgi olduğu belirtilmektedir. Yeni verilen rakamlarda ise 250.000 nüfusla Dağıstan'ın %12,5'ini oluşturdukları söylenmektedir (Ware and Kisriev, 2003). Lezgilerin çoğunluğu Kural, Kasumkent, Magaramkent, Ahıtı ve Dokuzpara rayonu gibi Dağıstan Cumhuriyeti'nin güney doğu kesiminde yaşarlar (Akiner, 1995, s. 121).

Lezgice Dağıstan'ın edebi dillerinden biridir. Lezgice yapılan en önemli yayın 1928'de yayımlanmaya başlayan *Kommunist* gazetesidir. *Dağıstan Kadını*, *Dostluk* Lezgice de yayınlanmaktadır (Akiner, 1995, s. 124).

Agullar, Kasurlar, Rutullar ve Tabasaranlar da Lezgilere yakın olan milletlerdir (Krag and Funch, 1998, s. 168). Doğal vahşilikleri bir tarafa bırakılacak olursa, Lezgilerin bir başka belirgin özelliği dine karşı aşırı düşkün olmalarıydı (Grigorianz, 1999, s. 189). Miskince ve Dokuzpazar rayonlarındaki Şiiler hariç Lezgiler Sünni Müslüman'dırlar (Akiner, 1995, s. 125).

2.2.2.5. Laklar

Sayıları 100.000 civarında olan Laklar, Dağıstan'ın orta kesiminde yaşarlar ve Dağıstan nüfusunun %5'ini oluştururlar (Ware and Kisriev; 2003). Laklar, Kafkasya'nın yerli halklarından (Akiner, 1995, s. 132). Önceden Gazi Kumuklar olarak adlandırılan Lakların büyük kısmı günümüzde başkent Mahaçkale'de yaşamaktadırlar. Lakların %10'luk kadar kısmı mevsimlik işçi olarak Kazakistan ve diğer Orta Asya ülkelerine gitmektedirler.

Lakları Avarlar, "Gumuk" veya "Toma"; Darginler, "Bulikon" veya "Kumaçan"; Gürcüler, "Leki"; Çeçenler, "Gaziğumkiy", Ermeniler ve Azerbaycanlılar "Lezgi" diye adlandırmaktadırlar (Ramazan, 2002, s. 61).

Geleneklerinde söylendiğine göre, Dağıstan içinde İslamiyet'i kabul edenler Kumuk köylüleriydi ve bu dini komşu kabilelere silah zoruyla yaymışlardır. Bu nedenle Araplar onları onurlandırmak için Gazi yani "din için savaşan" adını vermişlerdir. O zamandan beri Laklara hemen hemen tüm Dağıstan'da Gazi Kumuklar denmektedir (Grigorianz, 1999, s. 191).

14. yüzyılın başlarında Gazi Kumuk Hanlığı göreceli olarak bağımsız bir hanlıktı ve bölgedeki İslam merkezlerinden biri olarak saygın bir mevki vardı. Bölgede Türk-İran-Rus savaşlarının kızması neticesinde gittikçe zayıflayan hanlık nihayet 17. yüzyılda tamamen çözüldü. 19. yüzyılın başında ise Lak toprakları tamamen Rusların kontrolü altına girdi.

1944'te Çeçenlerin sürgüne gönderilmesinden sonra Çeçenistan'ın bir kısmı Sovyet idaresi tarafından Dağıstan'a verildi. Bu topraklara önce Laklar iskan edildi. Ancak daha sonra burada herhangi bir bunalımı önlemek amacıyla bu Laklar, Mahaçkale yakınlarına iskan edildiler. Ancak Kumuklar da bu toprakların kendilerine ait olduğunu iddia etmektedirler (Krag and Funch, 1998, s. 167).

Dağıstan'daki diğer etnik gruplara nazaran birbirlerine daha sıkı bağlıdırlar. Şehir merkezlerinde Lak nüfusu önemli bir yer tutarken, Moskova'da da göze çarpan bir Lak diasporası vardır. Dağıstan'ın en eğitilmiş ve kozmopolit halkı olan Laklar arasında kendi anadillerinden çok Rusça konuşma eğilimi olması sebebiyle Laklar, etnik kimliklerini kaybetme korkusunu taşımaktadırlar (Tavkul, 2002, s. 156).

Lakça, Kuzey- Kafkas dilleri grubunun Dargin-Lal alt grubuna bağlıdır. Lakça 18. yüzyıla ait bazı yayınlar bulunmaktadır. 1734 tarihli Farsça'dan çevrilmiş, tıpla ilgili bir yazı bulunmaktadır. Ancak o dönem Arapça'nın baskın bir konumu vardı ve yayınlar bu dilde yapılmaktaydı (Akiner, 1995, s. 134). 1912-1914 yılları arasında St. Peterburg'da Lakça bir gazete yayımlanmıştır. Sovyetler döneminde Lakça *Hyahya Barg*, *Tsussalakral Kolhoznik* ve *Çannatsuku* adlı üç bölgesel gazete yayımlanmaktaydı. Ayrıca Dağıstan Kadını ve Dostluk bu dilde de yayımlanmaktadır (Akiner, 1995, s. 135). Dağıstan'da *İlçi Gazetesi*, *Tzubar's Dergisi*, Dağıstan Kadını gibi yayınlar Lakça yapılmaktadır (Ramazan, 2001, s. 239).

Ekilebilir topraklar çok olmadığı için Laklar buldukları her yeri tarıma uygun hale getirip ekip biçmeye çalışmaktadırlar. Günümüzde Laklar Dağıstan mafyasının öncüleri olarak tanınmakta, Lak deyince akla mafya gelmektedir (Ellialtıoğlu, 2000, s. 17). Balıkçılık faaliyetler, Lakların kontrolündedir. Devlet Balıkçılık Komitesi'nin başında Lak milliyetçi hareketinin başkanının kardeşlerinden biri bulunmaktadır (Neef, 2004, s. 28). Havyar ticareti de Lakların kontrolünde yapılmaktadır (Smith, 2002, s. 16).

2.2.2.6. Nogaylar

Nogaylar, Dağıstan'da yaşayan Türk gruplarından biridir. Nogayların bir kısmı (Kara Nogaylar) Dağıstan'ın kuzeyinde ve bir kısmı Rusya'nın Stavropol vilayetinde (Ak Nogay) yaşamaktadırlar. Genellikle tarım ve hayvancılıkla geçinmektedirler. Dağıstan nüfusunun %1,6'sını oluşturan Nogayların nüfusu yaklaşık olarak 35.000'dir; Stavropol'da ise 37.000 kadardır (Ware and Kisriev, 2003). Nogaylar Sünni Müslüman'dır.

14. yüzyılda Altınordu'dan ayrılan Nogaylar 16. yüzyıla kadar Volga nehrinin doğusunda göçebe olarak yaşamışlardır. 16. yüzyıl Nogay Türklerinin rahat ettikleri bir dönemdir. Nogay hükümdarı Yusuf Bey, Osmanlı padişahı Kanuni Sultan Süleyman ile işbirliği yapmıştır. Bunun yanı sıra komşu Türk hanlıkları ile işbirliği yapılarak Ruslara karşı bir güç birliği oluşturulmuştur (Kalenderoğlu, 2003, s. 256). 17. yüzyılın başlarında Hazar'ın kuzey doğusunda, Tobol ve Yayık (Cayık) arasında, Nogay bozkırı diye adlandırılan ve İrtiş'in sol tarafında bulunan bozkırda yaşamaktaydılar. Kumuklarca sıkıştırılınca yerlerini terk ettiler ve Batıya Astrahan'a doğru ilerlediler. Deli Pedro tarafından Kuban ve Kuma'ya yerleştirildiler (Berje, 1999, s. 51). 18. yüzyılda Kırım Tatarlarının egemenliği altına girmişler ve nihayet Rus Kazakları'nın (Cossacs) baskısıyla Kafkasya'ya göç etmişlerdir. Tarihi toprakları, geniş Nogay bozkırları, Dağıstan'ın kuzey kısmı ve doğu Stavropol topraklarını içerir (Başoğlu, 1999, s. 17). 19. yüzyılda Dağıstan, Rus idaresine girince bir kısım Nogay halkı, Türkiye'ye göç etmiştir (Alpargu, 1996, s. 200). Kuzey Kafkasya'da yaşayan Nogayların yazlık otlaklarının bir kısmı Kalmukya'da olduğu için zaman zaman bu durum sürtüşmelere sebep olmaktadır. Ancak Dağıstan

hükümeti bu sorunun çözülmesi için çalışmaktadır (Krag and Funch, 1998, s: 170). Nogayların bir kısmı Çeçenistan içerisinde yaşamaktadır (Ormrod, 1992, s. 466).

Nogay Türklerinin dili Kıpçak grubuna girmektedir. 1928'e kadar Arap, 1928-1938 arası Latin ve bu tarihten sonrada Kiril alfabesini kullanmışlardır (Memiş ve Köstüklü, 2002, s. 131). Nogayca radyo yayını yapılmaktadır. Sovyetler döneminde Nogayca *Şollık Mayagi* (Bozkır Ateşi) adlı gazete çıkarılmaktaydı (Akiner, 1995, s. 141).

Çeçenistan ve Kabardey-Balkar'daki Nogaylara oranla Dağıstan'da yaşayanlar etnik bilinçlerini daha iyi korumuşlardır (Başoğlu, 1999, s. 18).

2.2.2.7. Terekemeler

Terekeme Türkleri Derbent'in kuzeyinde yaşamaktadırlar. Terekeme, Türkistan'dan uzun yıllar önce Hazar Denizi'nin yukarisından gelip Kafkasya'ya yerleşen Türkmenlere verilen addır (Oğuz, 2000, s. 100). Bu gruba ya Dağıstan Terekemesi ya da Karapapak denilmektedir. Genel olarak Dağıstan'da on köye toplanmışlardır: Berekey, Velikent, Cemikent, Padar, Mamedkala, Deliçoban, Selik, Karadağlı, Tatlar, Ulu Terekeme ve Rükel (Özsoy, 1997, s. 53-54).

Karapapakların dilleri Azerbaycan Türkçesi'ne yakındır (Türkistan Halıkaralık Entsiklopediya, 2000, s. 408). Karapapakların çoğunluğu Sünni'dir, çok az bir kısmı Şii inancına bağlıdır (Akiner, 1995, s. 216-217).

Nüfusları, 1926 sayımlarında 23.428 kişi olan, 1989 yılında 75.000'e ulaşan Terekemeler bir Türk boyudur ve Türkmen kabile adı ile benzerliklerinden dolayı, Dağıstan çevresinde bulunan Türkmenlere bu adın verildiği kabul edilir (Özey, 2000, s. 29). Terekemelerin 1930 yılına kadar kimliklerine *Türk* diye yazılırdı. Bu tarihten sonra kimliklerine ya "Rus", ya "Azeri" yazdırmaları ya da Türkiye'ye gitmeleri istenmiştir (Kalafat, 1999, s. 96).

2.2.2.8. Tatlar veya Dağ Yahudileri

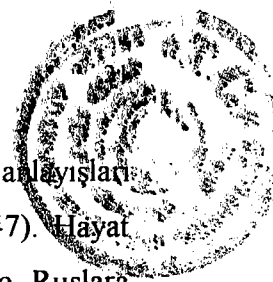
Dağ Yahudilerinin veya Tatların kökeni hakkında çok kesin bilgiler yoktur. Bir rivayete göre Pers kökenli Yahudilerdir. Tatlar Dağıstan'ın dağlık bölgelerinde yaşamaktadırlar (Ellialtıoğlu, 2000, s. 18). Bunların Dağıstan'a İran'dan İkinci Tapınağın yıkılmasından sonra iki ana göç dalgası halinde son 300 yıl boyunca geldiklerine dair teoriler de vardır. Yahudiliği 8. yüzyılda kabul etmiş olan ve eskiden bölgeye hakim olan Hazarlarla bağlantıları olduğunu destekleyecek delil yoktur (Chenciner, 1997, s. 255).

Sayıları yaklaşık 12.000 kişidir ve Dağıstan'da yaşayan diğer 6.000 Yahudi ile birlikte nüfusun %0,8'ini oluşturmaktadırlar (Ware and Kisriev, 2003). Dağıstan'da çalışan üç sinagog vardır.

Dağ Yahudilerinin konuştukları dil Tatça bir Güneybatı İran dilidir (Ellialtıoğlu, 2000, s. 18). Dilleri, eski İbrani terimlerle desteklenmiş ve 1928'de İbrani alfabesiyle yazıya geçirilmiştir (Çiloğlu, 1998, s. 74). Dağ Yahudileri Yahudi inançlarını ve bin yılı aşkın bir süre önce İran'dan edindikleri Fars lehçesini müthiş bir şekilde korumuşlardır. Sovyetler sonrası dönemde dine yönelik baskılar azalınca kendi kültür merkezlerini açmışlar ve bir de gazete çıkarmışlardır (Smith, 2002, s. 142). Dağ Yahudilerine yerli halk tarafından "cifut" da denilmektedir. 1970'lerden beri özellikle de 1991'de sınırların açılmasından sonra çoğu İsrail'e göç etmiştir. (Ellialtıoğlu, 2000, s. 18). 1989 SSCB nüfus sayımıyla SSCB'de 19.000 Dağlı Yahudi'nin yaşadığı saptanmıştır. (Çiloğlu, 1998, s. 74).

2.2.3. Dağıstan'da Kültür ve Gelenekler

Tarihin en eski dönemlerinden beri çeşitli etnik grupların geçit mahlini teşkil eden Dağıstan'da, birbirinden yüksek dağlar ve geçit vermez derelerle ayrılan bölgelerde, kendi özellikleri ve dillerini koruyan çeşitli dağlı etnik gruplar ortak mukadderat ve ortak hayat mücadelesi sayesinde müşterek bir ahlak ve ruha sahip olmuşlardır. Dağlılaları birleştiren en önemli amil bu ruhtur (Resulzade, 1993, s. 84). Dağıstan toplulukları dilsel, etnik, aşiret ve boya bağlı olarak bölünmüşlüğüne



rağmen, evlilik törenleri, aile gelenekleri, kıyafetleri, folklorları ve adalet anlayışları gibi kültürel formlarda benzerlikler sergilemektedirler (Yıldız, 1998, s. 147). Hayat tarzlarının benzerliği yanında çoğunluğunun Müslüman olması, geçmişte Ruslara karşı verilmiş mücadelenin hatıraları Dağıstan etnik gruplarını birbirine yaklaştıran etkenlerdir (Gammer, 1996, s. 25). Kuzey Kafkasya'da "dağlı" (Gorskii) kimliği bir çeşit birliği sağlar. Dağıstan adetleri genel olarak "Dağlı Kültürü" olarak adlandırılabilir. Dağlı kültür, Kafkas Dağlıları'nın asırlar boyu kendi aralarında oluşturdukları ve onlara benlik ve şuur kazandıran karakterler bütünüdür. Dağlılar'da örf ve adetler, eski devirlerden beri yazılı olmayan bir kanunlar manzumesi mevkiini muhafaza etmiştir. Sosyal yapının temeli olan aile içinde ve aileler arasında gelenekler, daima bir merasim halinde uygulanır. Bu durum milli benliğin devamını sağlayan kuvvetli bir disiplinin varlığını gösterir (Hızal, 1961, s. 29).

Çok eski ve zengin olan Dağıstan kültürü, Dağıstanlıların doğaya ve dış düşmanlarına karşı verdikleri savaşımın bir sonucu olarak gelişmiştir. Başta Mahaçkale olmak üzere Dağıstan'ın bir çok kentinde bulunan müzelerde Dağıstan'ın tarihi el sanatları, resimleri, edebi eserleri ve halklarının tarihine ışık tutan kıymetli belgeler teşhir edilmektedir (Ramazan, 2002, s. 33).

Kuzey Kafkasya genelinde ve bu bağlamda Dağıstan da etnik grupların kültürü ve yetiştirme tarzları bölünme dinamiğini de içinde barındırmaktadır. Bu etnik gruplar, İngiliz sınıflandırmasına göre "*Marshall Irkı*" özelliklerine sahip, kavgacı değerlere sahip olan, erkek çocukların dövüş sporları ile yetiştirildiği, sert mizaçlı bir yapıdadırlar (Taşdemir, 2002, s. 223). Bu gruplarda kanbağı önemlidir. Ataerkil değerlere dayanan kabileler şeklinde örgütlenmiş olup sosyal yapı sıkı sıkıya kanbağına bağlıdır (Taşdemir, 2002, s. 223). Bu durum etnik yapıların birbirlerine kaynaşmasında olumsuz etki yapmaktadır.

Eskiden kan davası, adam veya kadın kaçırmaya, hırsızlık gibi bazı kötü adetler de bu Dağlı Kültürünün bir parçası olarak bazı kavimler tarafından da teşvik ediliyordu. Müslüman olduktan sonra, özellikle İmam Şamil döneminde bu adetler büyük oranda kalkmıştır. Dinin tesirinin azaldığı veya otorite boşluğunun doğduğu zamanlarda ise, özellikle kan davalarının tekrar ortaya çıktığı görülmüştür (Özsoy, 1996/97, s. 54).

Dağıstanlıların *adat* dedikleri adetler bunlar için kanun hükmündedir. Adetlerine son derece bağlı olan Dağılı kavimlerde bütün kararlar ve suçlara cezalar bu adetlere göre verilirdi. Müslüman olduktan sonra özellikle İmam Şamil'in büyük mücadelesi ile Şeriat adetlerin yerini almıştır. Sonunda Şeriatı benimseyen Dağıstanlılar, buna da çok şiddetli olarak bağlanmışlar ve Dağılılar üzerinde her hangi bir konuda etkili olabilmenin yolu, Şeriat ölçülerine uymak olmuştur. Rus Çarı bunu bozmaya çalışmış, fakat başaramamıştır (Ellialtıoğlu, 2000, s. 19).

Dağıstan'da (aslında tüm Kuzey Kafkasya'da) aulların (köylerin) önemi oldukça büyüktür. Devletten çok ataerkil aile ilişkileri, polisten çok camii önemlidir, sorgusuz sualsiz konukseverlik gösterilir(Smith, 2002, s. 54).

Dağıstanlılarda en köklü adetlerden biri misafirperverliktir. Misafir, günün her saatinde, gece ve gündüz gelebilir. Özellikle öğle ve akşam yemeklerinde sofraya, o an bulunmasa bile, misafir için ayrı yemek kabı konur.

Köye bir yabancı geldiğinde önce camiye gider, tanışma faslından ve nereden gelip nereye gittiğı öğrenildikten sonra, yabancı köyde tanıdığı yoksa yaşlılar tarafından mutlaka bir eve götürülerek misafir edilir. Misafire evde ne varsa ikram edilir. Kumuk atasözünde, "Misafire yemek yediremeyebilirsin, ama onu güler yüzle karşılamalısın" denmiştir. Köye yabancı bir tüccar geldiğinde, tanıdığı yoksa, ilk karşılaşan köylü onu evine götürmeli, daha sonra köylülere haber vermelidir. Köylüler malını satıp bitirmesine kadar tüccarı yalnız bırakmazlar (Özsoy, 1997).

Dağılılar, başka milletten olup köyde bulunan yabancıya, utanıp sıkılmaması için ona çok iyi davranırlar. Adam, kendilerinden birinin yaptığı takdirde affetmeyecekleri bir hata bile yapsa, mutlaka affedilir. Çeçenlerde de misafirperverlik kutsal bir görev olarak kabul edilmektedir. Gözünü kırpmadan öldürebileceğı bir kimse, davetsiz bile olsa bir Çeçen'in evine misafir olsa, Çeçen bu misafirine dahi canını verebilirdi (Baddaley, 1995, s. 32).

Yaşlıya saygı, misafirperverlikten sonra ikinci ve çok önem verilen bir adettir. Yaşlıya saygı gösterme, mukaddes bir görev olarak kabul edilir. Yaşlılarına saygı göstermeyen milletlerin geleceğı olmadığına inanılır. Dağılı kültürüne göre, yaşlılar

her zaman için milletin canlı hafızası olarak görülmüştür. Dağlı kültüründe yaşlılar, değerli bir akıl kaynağı sayılır ve zor ve kritik durumlarda onlardan daima tavsiye istenir. Yaşlıların olmadığı çoğu köylerde Dağlılar, tavsiye alacak kimseleri olmadığı için kendilerini yetim sayarlar. Dağlılar'da yaşlıların olmadığı bir meclis düşünülemez ve hiçbir münakaşa onlarsız çözülmez. Aile içi eğitim, yaşlıların kontrolindedir. Saygı konusunda yaşlıların yerli veya yabancı olmasının farkı yoktur.

Ebeveyne ve diğer büyüklere saygı da Dağlı kültürünün önemli bir parçasıdır. Büyüklerden biri odaya girdiğinde, küçükler mutlaka ayağa kalkıp yer gösterirler. Büyükler yer göstermedikçe küçükler oturmazlar. Bir yaşlı, kim olursa olsun, gençlerin uygun olmayan davranışlarına müdahale edebilir. Dağıstan'da halk inanç ve ibadetlerine çok düşkündür. Sovyet sisteminde önce her köyde cami bulunuyordu. Büyük merkezlerde ise Cuma namazı için büyük camiler vardı. Her Cuma günü sadaka olarak evlere yiyecek dağıtılırdı. Genellikle sadakayı yakınları ölenler dağıtırlardı. Fakirlere yiyeceğin yanında yakacak da verilirdi. Mahsûlü az olan köye, komşu köyler yardım ederlerdi. Verilen zekatlar fakirler için camide bir fonda toplanırdı. Eskiden bazı topraklar ve kitaplar vakfedilirdi (Özsoy, 1997).

Dağıstan'da bir inanca göre çocuk çok ağır hastalandığında ismi değiştirilir (Oğuz, 2000, s. 104). İmam Şamil, ilk konan ismi Ali olmasına rağmen, ağır bir hastalık geçirdikten sonra bu adı almıştır.

Ailede erkek çocuk olmazsa o aile çocuksuz sayılır. Tabasaranlar arasında çok çocuk itibarlı olmanın bir göstergesidir (Oğuz, 2000, s. 104).

Dağıstan'da Ramazan ayı mukaddes bir ay kabul edilir. Bu ayda oruç (uraza) tutulur, yemek yedirilir, sadaka verilir. Dağıstan'da Kurban Bayramı'na çok önem verilir.

Cami imamının yanında Dağıstan'ın değişik yerlerinden öğrenciler bulunur. Bunlar camide yaşar, halkın verdiği sadakalarla geçinirlerdi. Sabah erken kalkarak ilahiler okurlardı. Eskiden Dağlılar yola çıkarlarken yanlarına yiyecek çantası ve bir

de baston alırlardı. Dindarsa eline bir de tespih alır, genellikle su bulunan yerlerde dinlenir ve abdest alıp namaz kılarılardı (Özsoy, 1996/97, s. 57).

Dağıstan'da Nevruz bayramı kutlanmaktadır. Nevruz'a, Lezgilerde "Yaran Sıvar" (Güneş Bayramı), Tabasaranlarda "Everçin", "Eveltsen", Rutullarda "Er", Agullarda "Eveltsen", Avarlarda "İh çiarab ko", Dergilerde "Hibla beri", Laklarda "İntnil Hu" Terekemelerde "Novruz", Kumukça'da "Navruz" denilmektedir (Muratçeyeva, 2002).

Dağıstanlıların çok köklü adetlerinden birisi, "es-Selamualeyküm", "Aleyküm Selam" şeklindeki selamlaşmalarıdır. Bu adet Dağıstan'da yaşayan tüm Müslüman etnik gruplar tarafından aynı sözlerle benimsenmiştir. Dağıstan'da iki kişi veya bir kişi bir topluluk ile karşılaştığında mutlaka bu sözlerle selamlaşılır. Bu selam sözlerinin yanı sıra her milletin kendi dilinde, "Hayırlı sabahlar", "Merhaba" anlamına gelen ve iyi dilekleri ifade eden çok çeşitli selam sözleri de vardır (Özsoy, 1996/97, s. 57).

Dağlılar'ın savaş kültürü de ilginçtir. Dağlılar için düşmana teslim olmaksızın ölmek iyiydi; zillet içinde yaşamaktansa izzet içinde ölmeyi tercih ederlerdi. Gerektiğinde kadın ve çocuklar da savaşta erkeklerine yardım ederdi. Ancak düşman eline sağ geçmeyi kabul etmeyen kadın böyle durumda ya kendisini ve çocuğunu öldürür veya bunlar erkekleri tarafından öldürülürdü. Böyle durumlarda kadınlar çoğu kez kendilerini çocuklarıyla beraber uçurumlardan atarak intihar ederlerdi. Yaralı bir Dağlı, canını pahalıya satar, son nefesinde bile birkaç düşmanı öldürmeyi kar sayardı (Baddaley, 1995, s. 323).

Dağıstanlıların halk müziğine ve danslarına karşı tutkuları büyüktür. Koltuk davulu, Dağıstan'a has bir çalgıdır. Pandur ve garmon da çok kullanılan müzik aletleridir. Dağıstan halk oyunlarında diğer Kafkasyalıların aksine kız ve erkek el ele tutuşmazlar (Sever, 1999, s. 96).

Dağıstan'da türbe, yatır ziyaretleri ve bazı mekanların kutsal sayılması adeti görülmektedir. Akhulga köyünde bulunan İmam Şamil'in 100 şehidinin türbeleri, Kıpçak köyünde bulunan Hacı Murat türbesi, Gimri köyünde bulunan Gazi

Muhammed Türbesi, Aksay köyünde bulunan Kumik Nakşibendi Seyhlerinin türbeleri, Nijnie- Kazanische köyündeki Sogratlı Muhammed türbesi, Sogratlı köyünde bulunan Yaraçlarlı Muhammed türbesi bunlara örnek sayılabilir (Zaim, 1997, s. 358). Ayrıca Dudu Hatun Türbesi, Umamay yatırı da adak adanan, ziyaret edilen yerlerdendir (Kalafat, 1999, s. 128).

Bir kısmına temas ettiğimiz ve düğün, nişan, cenaze, gıda, giyim gibi ferdi ve sosyal hayatın diğer yönleri ile ilgili unsurları bulunan bu Dağlı kültürü, dağlık bölgelerde canlı bir şekilde varlığını devam ettirmektedir. Bu gerçek Sovyetler zamanında da dile getirilmiş; Kafkas köylerinde milli-dini adetlerin geniş ölçüde uygulanmakta olduğundan bahseden Agitator adlı bir dergi, bunları mazinin kalıntıları olarak değerlendirerek köklerinin kazınması gerektiğini yazmıştır (Hızal, 1961, s. 29).

Şehirlerde ise özellikle din ve ibadet esaslı olanları yok denecek kadar zayıflamış olduğu görülmektedir. Yılbaşı, nevruz, doğum günü gibi din esaslı olmayan kutlamalara fevkalade önem verilirken; şehirlerde, Ramazan ve Kurban Bayramları ile kandil gecelerinin kutlandığına dair göze batacak bir faaliyet görülmemektedir. Bununla beraber 1990'lı yılların başından itibaren dine karşı bir yöneliş çok bariz bir şekilde göze çarpmaktadır. Çok sayıda yeni camiler inşa edilmekte, Arapça ve din eğitimi veren okullar açılmaktadır. Misafirperverlik ise, ekonomik sıkıntılara rağmen öneminden bir şey kaybetmemiş durumdadır (Özsoy, 1996/97, s. 57).

2.3. Dağıstan'ın Tarihi

Dağıstan tarihi bir istilalar ve mücadeleler tarihi olarak ele alınabilir. Stratejik öneme haiz olan bölge her dönemin güç odaklarınca ele geçirilmeye çalışılmıştır. Dağıstan ve Kafkasya'da yaşayanlarla ilgili çok fazla kaynak elimizde bulunmamaktadır. Bununla birlikte arkeolojik çalışmalar Dağıstan'ın taş, cilalı taş ve maden çağlarını geçirdiğini göstermektedir (Erel, 1961, s. 13). Arkeolojik buluşlar bugünkü Mahaçkale'nin 8 km. uzağında çok eski bir yerleşim yerinin bulunduğunu göstermektedir. Aynı bölge yakınlarında Hazar Devleti'nin başkenti Semender

bulunmaktadır. M.Ö. 6. yüzyılda Dağıstan Albanya Federasyonu içerisinde yer almaktaydı. M.S. 4. yüzyılda Dağıstan'a Hristiyanlık ve Musevilik girmiştir (Ramazan, 2002, s. 27). Bölgeye yönelik Avar ve Hazar akınları 4. yy.'dan 13. yy.'a kadar devam etmiştir. Volga ve Kuzey Kafkasya arasında devlet kuran Hazar Türkleri 7. yy.'da Kafkasya'yı hakimiyetleri altına almışlardır (Caferoğlu, 1988, s. 44'ten aktaran Özsoy, 1997, s. 16).

Hazar Denizi kıyısında bir çok yerleşim alanı kuran Hazarlar, Şamanizm, Hristiyanlık, Musevilik ve İslamiyet arasında bir çok kez din değiştirerek değişik bir kültür mozağıne de sahip olmuşlardır. Bunun yanı sıra bir çok milleti hakimiyetleri altına alarak Hazar Denizi ile Azak Denizi arasındaki coğrafyada siyasi birliği sağlayarak, bu birliği uzun bir süre devam ettirdikleri görülmektedir (Şıhsaidov ve Lugujev, 1997, s. 3'ten aktaran Ellialtıoğlu; 2000, s. 26). Hazarlar, 468-965 yılları arasında siyasi varlığını sürdürmüştür. Siyasi teşkilatlarının yanı sıra sosyal yapılarının da güçlü olması nedeniyle devletin yıkılmasından sonra bile varlıklarını uzun süre devam ettirebilmiş ve bölgesel bir baskı unsuru olarak kalmışlardır.

Kafkaslar'da 7. yy.'da Hz. Osman zamanında başlayan Arap akınları sonucu 652-53 yıllarında Derbent fethedilmiştir. Emevi Halifesi Hişam b. Abdümelik devrinde (724- 743) bölgede İslam hakimiyeti tesis edilmiştir. 796 yılında Hazarlar Derbent'i yeniden ele geçirmişlerdir. Araplar ile Hazarlar arasındaki mücadele iki yüzyıl kadar sürmüş ve sonucunda Araplar galip gelmişlerdir. 9. yy.'da Dağıstan'da İslam'ın yayılması faaliyetlerine hız verilmiş ve 10. yy.'da Arap egemenliğı artmıştır (Özsoy, 1997, s. 16-17). Abbasilere bağılı valilikler (amil) oluşturularak bölgenin siyasi açıdan İslam Devleti'ne bağılılığı tamamlanmıştır. Ayrıca, iktisadi bakımdan da Arapların hakimiyeti, bilhassa Abbasiler devrinde çok faydalı olmuştur (Canbek, 1978, s.30).

11. yüzyılda büyük Selçuklular tarafından fethedilen Dağıstan 13. yüzyıldaki Moğol istilasına kadar Selçuklu Türklerinin yönetiminde kalmıştır. 11-13. yüzyıllarda Karadeniz'in kuzeyinde ve Dağıstan'da hüküm süren Kıpçaklar (Kumanlar) Dağıstan'a kadar sokularak bölgenin Türkleşmesinde önemli rol oynamışlardır. Daha sonra sırasıyla İlhanlılar (1256- 1353), Altın Ordu Hanlığı

(1226-1502), Şirvanşahlar, Timurlular (1370-1506) ve Safeviler Dağıstan'a hakim olmuşlardır (Özsoy, 1997, s. 17).

13. ve 14. asırlarda Derbent boğazına kadar Dağıstan ve güneyindeki ülkeler, fasılalarla, Müslüman Altın Ordu Devleti'ne bağlı bulunuyorlardı. Dağıstan'a bu dönemde Şirvanşahlar da hakim olmuştur (Bice, 1994, s. 7). Şirvanşahların bölgedeki hakimiyeti 16. Yüzyılın başlarında İran'da güçlü bir devlet haline gelen Safevi Devleti'nin Şirvan'ı işgal ederek Şirvanşahlar Devletini yıkmasıyla sona ermiştir.

Osmanlı devleti, önceleri Kuzey Kafkasya ile Kırım Hanlığı üzerinden ilgilenmiştir (Ahmadov, 2000, s. 83). Osmanlılarla Dağıstanlılar arasında ilk münasebet İkinci Murad'ın Engürüs zaferi üzerine başlamıştır. Dağıstan Hükümdarı bu zaferi tebrik eden namesini Sultan Murad'a göndermiştir (Erel, 1961, s. 93).

Bunu takiben Sultan Fatih'in ve Sultan Yavuz Selim'in zaferlerini tebrik eden nameler de Derbendiye Şirvan Hükümdarı Sultan İbrahim tarafından Şirvan, Şeki, Kumuk, Haydak, dağda ve ovada bulunan bütün Dağıstanlılar namına yazılmıştır (Erel, 1961, s. 93).

Dağıstan'da Osmanlı dönemi tam olarak 1578-1606 yılları arasında 28 yıl sürmüştür (Kırzioğlu, 1993, s. 307). Ancak Osmanlı Devleti'nin bölgeyle olan ilişkileri uzun bir süre daha devam etmiştir. Bölgenin stratejik önemine binaen 1578 yılında İran Safevileri'nin üzerine başlatılan seferde, hem geçişe elverişli olan hem de Ruslarla İranlılar arasında tampon bölge olan Kafkasların işgali düşünülmüştür. Dağıstan'ın, Özdemiroğlu Osman Paşa tarafından fethedilmesi ile Osmanlı dönemi başlamıştır (Öztoprak, 2000). 1590'a kadar süren savaşta Osmanlılara kesin olarak yenilen Safeviler bölgenin tamamını boşaltmışlardır.

Ancak Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hakimiyeti kısa süreli olduğundan, Safeviler bölgede tekrar nüfuz etmiş ve Şiiliği de yaymak için hareket başlatmışlar (Yerasimos, 1996, s. 20); ancak bölgede tepkiyle karşılaşmışlardır.

Osmanlı- Safevi mücadelesi, Şii- Sünni çatışması Rusya'ya yaramış, Rusya bu mücadelede aradan sıyrılarak Bakü, Derbent ve Mazenderan'ı ele geçirmiş, daha sonra tüm Kafkasya'ya hakim olmuştur. derbent- Bakü dağ geçidinin Rusların eline geçmesi, Anadolu yolunun Ruslara açılması tehlikesini gündeme getirmiştir (Ayverdi, 2004, s. 207- 208).

Dağıstan 16. yy.'dan itibaren Ruslar'ın da ilgisini çekmeye başlamıştır. 1722 yılında Çar Birinci Petro, İran'a savaş açarak Derbent'i işgal etmiş ve Hazar sahillerine hakimiyet kurmuş, Osmanlı kuvvetlerin yardımı ile ancak Bakü'de durdurulabilmiştir. İranlılar 1724 yılında Reşt Antlaşmasını imzalayarak Derbent ve Bakü'yü Rusya'ya bırakmışlardır. 1732'de Nadir Şah tarafından tekrar geri alınmıştır ancak 1813 yılında Ruslarla İranlılar arasında imzalanan Gülistan Antlaşması ile Dağıstan Ruslara verilmiştir (Özsoy, 1997, s. 189).

Bağımsızlıklarına düşkün olan Kafkasyalıların Rus işgaline karşı direniş başlatması çok uzun sürmemiştir. Kafkasya Müridizm Hareketi, İmamlar yönetiminde 1864'e kadar cihada devam ederek Rus hakimiyetini önlemeğe çalışmıştır (Gündüz, 1993, s. 246). Dağıstanlıların Ruslara karşı mücadelesi daha işgalin başladığı 18. yy'ın sonlarında, yayınladığı bir beyanname ile bütün Kafkasyalıları Ruslara karşı cihada çağırın Şeyh Mansur ile 1783'te başlamıştır(Bice, 1994, s. 16). Aslen Çeçen olan Şeyh Mansur, Kafkas kavimlerinin Rusya'ya karşı yapmış oldukları mücadelede ilk birlik şampiyonu olmuştur (Cabağı, s. 38). Şeyh Mansur bütün Kafkas kabilelerini birleştirmeye çalışmıştır.

İmam Mansur'un ölümünden sonra mücadele İmam Gazi Muhammed tarafından sürdürüldü. Gazi Muhammed 1832 yılında Gimri aulunda Ruslar tarafından şehit edilince yerine imam olarak Hamzat Bek seçildi. İmam Hamzat bir kan davası sebebiyle öldürüldü. İmam Hamzat'ın öldürülmesinden sonra Dağıstan özgürlük hareketinin başına imam olarak Şeyh Şamil seçildi (Göztepe, 1991, s. 32).

Şamil zamanında savaş öyle bir hal almıştır ki, Rusya'nın Kafkasların Kuzey Kafkasya'daki egemenliklerinden şüphe duyulur olmuştur (Dumezil, 2000, s. 29). İmam Şamil önderliğinde Ruslara karşı sürdürülen mücadelenin etkisi kendinden sonra da sürmüş, bu destansı mücadelenin etkisi ile Kuzey Kafkasyalılar hiçbir

zaman Rus boyunduruğu altına tam anlamıyla alınamamışlardır (Erol, 1999, s. 79). Şamil'in hüküm sürdüğü dönem Kafkasyalılar arasında hala büyük bir gurur vesilesidir. Şamil, Ruslara sadece meydan okumamış, Napolyon'u yenen bir orduya karşı yaklaşık otuz yıl boyunca direnen farklı etnik gruplara mensup savaşçıları bir arada tutacak bir yapı kurmuştur (Smith, 2002 s. 89). İmam Şamil 25 yıllık bir mücadele sonrasında 25 Ağustos 1859'da Ruslara teslim olmak zorunda kaldı (Özsoy, 1997, s. 19).

Şamil sonrası mücadele bir süre daha sürdü. Şamil'in oğlu Gazi Muhammed'in isyan edilmesi yönündeki telkinlerinin İstanbul'dan gelen elçilerce iletilmesi sonrası Muhammed Hacı yönetiminde bir hareket başladıysa da Ruslar çok ağır bir şekilde bastırdılar (Barlas, 1999, s. 309).

1917 yılında, Ekim devriminden az sonra, bütün Kafkasya ve bilhassa Dağıstan'ın istiklale kavuşma zamanı geldiği kanaati kuvvetlendi. Çarlığın yıkılmasından faydalanmak için hareket başladı. Kuzey Kafkas Müslümanları "Dağıstan Kavimleri Birliği", adıyla bir teşkilat kurdular (Kurat, 1990, s.482). 11 Mayıs 1918'de Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti ilan edildi ancak Ruslar bölgeyi tekrar susturdular (Ramazan, 2002, s. 28). Brest-Litovsk antlaşmasıyla batıda durumunu düzelter ve Polonya ile de anlaşan Sovyetler bütün kuvvetiyle Kuzey Kafkasya'ya yüklendi. Mayıs 1918'den Haziran 1921'e kadar 3 yıl süren bağımsızlık, komünistlerle yapılan ve 11 ay süren savaşın kaybedilmesiyle tekrar esaretle sonuçlandı. Kızıl Ordu Dağıstan'la birlikte bütün Kafkasya'yı ele geçirdi (Hızal; 1961, s. 83).

Kuzey Kafkasya'da mücadeleler her şeye rağmen bitmemiştir. 1927 yılında Dağıstan'da dini baskılara karşı ayaklanmalar, 1929-1930 arasında Dağıstan'dan Karaçay'a kadar topraklarda kolektifleştirilmelere karşı ayaklanmalar çıkmıştır (Smith, 2002, s. 106).

13 Kasım 1920 günü Sovyetler Birliği'ne bağlı Dağıstan Özerk Cumhuriyeti kurulmuştur (Ramazan, 2002, s. 289).



2.4. Dağıstan'ın Siyasi Yapısı

1917 yılında gerçekleşen Rus ihtilalleri ve iç savaşın ortaya çıkardığı kargaşanın ardından, 1920 yılında Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSR) sınırları içerisinde, Dağıstan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (DÖSSR) adını aldı. Dağıstan'ın siyasi statüsü komünist yönetim döneminde değişmedi. Günümüzde Dağıstan, Rusya Federasyonu'na bağlı bir cumhuriyettir. Rusya Federasyonu'nun Yürütme Meclisi'nde Dağıstan'ı 7 milletvekili temsil eder (Ramazan, 2002, s. 21).

Perestroika, daha sonra da komünist rejimin çöküşü, Sovyet Cumhuriyeti'nin, Rusya Federasyonu üyelerinde, gücün yasama, yürütme ve yargı arasında dağılmasıyla, 1994 yılında tekrar gözden geçirilmesine neden oldu (Tişkov ve Filippova, 2001, s. 2) 26 Temmuz 1994'te değişen anayasaya göre üç ana organ vardır. Bunlar Devlet Konseyi (*Gossovet*), Anayasal Meclis (*Konstitusionnoye Sobraniye*) ve Halk Meclisi (*Narodnoye Sobraniye*)dir (Blandy, 2000, s. 17).

1994 yılında kabul edilen anayasaya göre, her milli etnik grubun parlamentoda temsil hakkı sağlanmıştır (Devlet, 1999, s. 120). Yasama organı, halkın gizli ve doğrudan oylamasıyla, tek mazbatalı seçim bölgelerinden seçilen 121 milletvekilinden oluşan Halk Meclisi ile temsil edilmiştir (bkz. Tablo 2. 2.). Ülkedeki yüksek yürütme organı, Dağıstan'da yaşayan ve yukarıda sıralanan esas etnik grupların her birinden bir temsilci olmak üzere, 14 kişiden oluşan Devlet Şurası'dır. Dağıstan Cumhuriyeti anayasasına göre, Devlet Şurasının Başkanı Dağıstan Cumhuriyeti'nin Devlet Başkanı'dır. Devlet Şurası hükümeti oluşturur, hükümet başkanı, Devlet Şurasınca önerilir ve parlamento (Halk Meclisi) tarafından onaylanır. Anayasa Mahkemesi farklı etnik kökenden beş kişiyle oluşur. Yüksek Hakemler Kurulu 30 kişiden oluşur. Yüksek Hakemler Kurulu, Dağıstan'da bulunan esas etnik grupların temsil edileceği şekilde oluşturulur (Tişkov ve Filippova, 2001, s. 3).

Dağıstan'ın parlamenter sistemle mi, başkanlık sistemi ile mi yönetileceği belirsizdir. Dağıstan'daki günlük hayatta kalabilme sorunları politik kuram sorunlarından daha şiddetlidir (Muhammedhanov, 1999'dan aktaran Barlas, 1999, s.

398). Dağıstan'da işadamları ve siyasilere yönelik şiddet olayları oldukça sık duyulan haberler arasındadır.

Dağıstan'da Sovyet dönemi sonrası geçiş sürecinde siyasi liderliğe karşı artan bir memnuniyetsizliğin etnik sorunlara dayanan yönü de bulunmaktadır. Dağıstan parlamento başkanı ve hükümet başkanı Dargin Magomedov anayasayı değiştirerek başkanlık sisteminde zorunlu dönüşümlü yönetim sistemini bertaraf etmeye çalışırken ve kendine yeniden seçilme hakkı verirken, aynı zamanda seçim sistemini şeffaf olmayan ve karmaşık bir hale getirirken Nadir ve Magomed Khachilayev taraftarlarınca hükümet binası önünde şiddetli protestolar yapılmıştır. Nadir Moskova'da Duma üyesidir ve "İslam Birliği" nin başkanıdır, kardeşi Magomed ise Lak Halk Hareketi'nin başkanıdır (Kraft, 1999).

Tablo 2.2. Dağıstan Parlamentosu'nun Etnik Dağılımı

ETNİK GRUP	MİLLETVEKİLİ SAYISI	NÜFUS YÜZDESİ (%)
AVAR	33	21.9
DARGİN	21	16.1
KUMUK	15	12.9
LEZGİN	14	12.2
RUS	10	7.0
LAKLAR	6	5.0
TABASARAN	6	4.5
AZERİ	5	4.3
ÇEÇEN	4	4.4
NOGAY	2	1.6
TAT	2	0.8
RUTUL	1	0.8
AGUL	1	0.7
TSAHUR	1	0.3
DİĞER	-	7.5
TOPLAM	121	100

Kaynak: Nadir Devlet; "Kafkasya'daki Gelişmeler ve Türkiye'ye Etkileri", 21. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Türkiye'nin Genel Vizyonu Politikası ve Stratejisi, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1999. s. 121.

Dağıstan'da halkın önemli bir bölümü eski rejimi istemektedir. Mart 1990'daki "demokratik seçimler", hileli olduğuna dair iddialar olsa da eski Komünist partisinin gücünü göstermiştir (Chenciner, 1997, s. 269). 1996 yazında yapılan Rusya Federasyonu Devlet Başkanlığı seçiminde halkın %65'i Komünist Partisi'nin adayı Gennadi Syuganov'a oy vermiştir. Rusya Federasyonu'nun başka hiçbir cumhuriyetinde seçim sandığından, görevini asaleten sürdüren Yeltsin'e karşı bu



kadar açık tepki çıkmamıştır (Neef, 2004, s. 21). 2003 yılında Kuzey Kafkasya'da Rusya Duma'sı milletvekilleri seçimleri yapılmıştır. Dağıstan'da yapılan Rusya Duma'sı Milletvekilleri seçiminde de kesin olmayan sonuçlara göre oyların %66,86'sını Yedinaya Rossiya aldı (Kuzey Kafkasya'da yapılan Rusya Devlet Duma'sı Seçimleri, 2003).

Dağıstan Halk Meclisinde başlıca iki blok bulunmaktadır. Birinci blokta Kumukların Tenklik Hareketi, Nogayların Birlik Hareketi ve Lezgilerin Sadval Hareketi gibi federal bir Dağıstan savunucuları bulunmaktadır. İkinci blok ise üniter bir Dağıstan'dan yana olanlardan oluşur. Bu grupta Avar İmam Şamil Cephesi, Dargin Tsadesh ve Lak Tsu Barz hareketini sayabiliriz.

Dağıstan'da çıkar çatışmaları genelde kapalı kapılar ardında çözülür. Ana politik çatışmalar etnik ve siyasi konulardan ziyade güç ve paranın bölüşümü ile ilgilidir. Federal yardımların bölüşümü Dağıstan politik hayatının baskın gündeminden biridir. Dağıstan'daki tüm etnik gruplar arası çekişmeler toprak mülkiyeti, iş imkanlarının dağılımı, konut gibi ekonomik konularla bağlantılıdır.

Dağıstan'ın çok etnikli yapısı kendine özel bir takım yönetim uygulamalarını doğurmuştur. Dağıstan'da etnik dengelerin sağlanabilmesi için Devlet konseyi Başkanı anayasa konseyince seçilmektedir. Ancak bu durum Rusya Federasyonu yasalarıyla uyum sağlamamaktadır. Putin'in yapmak istediği daha disiplinli bir federasyon sistemi bu durumu kabul etmemektedir (Hyde, 2001).

2000 yılının Mart ayında başkanlığa seçilen Putin, aynı yıl içerisinde Duma'nın da desteğini alarak özerk cumhuriyetler yönüne gelişen durumu Federal merkez'e doğru değiştirecek kanunlar getirmiştir (Cankara ve Kekevi, 2003, s.108). Rusya yedi federal yönetim bölgesine ayrılmış, başlarına eski istihbaratçılar ve güvenlikçilerden oluşan Başkanlık Temsilcileri getirmiştir, ayrıca Putin'e federe devletlerin seçilmiş başkanlarını değiştirme yetkisi vermiştir (Petrov, 2003, s. 1). Bu düzenlemelerle Moskova, iktidar erkini yerel yöneticilerden alıp devlet başkanı temsilcilerine vermektedir (Güpür, 2000, s. 43). Putin için en önemli sorun, ülkeyi bir arada tutmak ve Kremlin'i yeniden politik kararların gerçek merkezi yapmaktır (Onay, 2003, s. 141).

Dağıstan'ın içinde de bu durumun değışmesini isteyenler bulunmaktadır bunlar anayasanın da değışmesi taraftarıdır. Dağıstan Devlet Konseyi, parlamentoya çağrıda bulunarak Rusya Federasyonu tarafından çıkartılan yasalara uygun olarak anayasa değışikliğine gidilmesini istemiştir. Dağıstan Cumhuriyeti Hukuk Yönetimi Başkanı Magomed Halitov, anayasal değışiklik ihtiyacının vatandaşların seçme ve seçilme haklarını düzenleyen, referanduma katılma haklarını garanti altına alan federal kanundan kaynaklandığını söylemiştir (Dağıstan'da Anayasal Değışiklik Çağrısı, 2003).

Halitov, yürütme sistemi konusunda da reforma gidilmesinin şart olduğunu belirterek, "Şu ana kadar Dağıstan'da bir istisna vardı. Buna göre Konsey Başkanı halkın oylarıyla değıl Anayasa Konseyi tarafından seçiliyordu. Bundan sonra devlet başkanı ya halk tarafından seçilmeli ya da bu konuda Dağıstan'ı istisna tutan federal bir kanun çıkarılmalı" demiştir (Dağıstan'da Anayasal Değışiklik Çağrısı, 2003).

2.4.1.Etnik Grupların Siyasi Yapıdaki Yeri

Etnik yapı itibarı ile dünyanın en karmaşık bölgesi sayılabilecek olan Kafkasya, bu durumun coğrafyasının geçit vermez dağlardan ve onların aralarında yer alan derin vadilere borçludur (Yapıcı, 2004, s. 61). Dağların ulaşımı engellemesi, farklı etnik grupların kaynaşmasına ve zayıf unsurların elimine edilmesine engel olmuştur (Yanar, 2002, s. 28). Dağıstan gibi çok etnikli bir yapıya sahip olan bir devlette etnik gruplar arası sorunlar çıkmaması düşünülemez. Dağıstan'da etnik baskılar barışçıl olarak çözülmeye çalışılmıştır. İzlenen prensip barış için bedel ödemek şiddet için bedel ödemekten eftaldır anlayışdır.

Siyasi istikrarı büyük ölçüde Avar, Kumuk, Lezgi ve Laklar gibi büyük milliyetlerin narin güç dengesine dayalı olan Dağıstan, bu dengeyi gücü ve kaynakları paylaşarak korumaktadır (Menon and Fuller, 2000, s. 34). Ancak bu durum sorunlar olmuyor anlamına gelmemektedir.

Her etnik grubun kendi kültürel, siyasi ve sosyal haklarını savunmak için kurdukları teşkilatlar vardır. Rusya Federasyonu'nu oluşturan cumhuriyetlerde ilk

“gayri resmi” gruplar, ulusal değil politik emarelerle yapılanmışlardır. Dağıstan’da da bu tür bir tartışma-politika kulübü “*Perestroyka*” kurulmuştur (Vasileyeva ve Muzayev, 1998, s. 13). Bunların ardından bir süre sonra ortaya çıkan Avar, Kumuk ve Lezgi hareketleri gibi etnik örgütler ilk zamanlarda etnik taleplerle birlikte ortak demokratik problemleri de ortaya koyuyorlardı ve diğer gruplarla işbirliği içindeydiler (Vasileyeva ve Muzayev, 1998, s. 14).

Ancak daha sonra dönüşümler yaşanmaya başlamıştır. Bu hareketler etnik grupların kendi politikacıları ile, ticari çıkarlarıyla ve bazen yarı askeri örgütleri ile ulusal cephe haline gelmişlerdir (Smith, 2002, s. 143). Moskova’nın otoritesinin azalması ile su yüzüne çıkan uzun dönemli bastırılmış etnik rekabetler yüzünden 1990’ların başlarında etnisite cumhuriyetin politik hayatında baskın rol oynamıştır (Thomas, 2001).

2.4.1.1. Avarlar Tarafından Kurulan Organizasyonlar

Avarların 21-22 Temmuz 1989’da Hunzak’ta düzenledikleri festival Dağıstan’da yapılan ilk açık milliyetçi gösteridir (Chenciner, 1997, s. 249).

Avarların İmam Şamil Cephesi adlı bir organizasyonu bulunmaktadır. İmam Şamil adına Halk Cephesi (Sugup-Avar teşkilatı), düzlük arazilere göç ettirilen dağ halklarının, Çeçen, Nogay, Kumuk, Rus Kazaklarının kurdukları örgütlerin yoğunlaşan siyasi baskılarına karşı kendi çıkarlarını korumak için kurdukları ilk örgüttür (Tişkov ve Filippova, 2001, s.10). Yöneticisi Hasavyurtlu Gazi Mohaçev’dir. Mohaçev’i aynı zamanda Avar Halk Hareketi’nin yönlendirilmesinde de görülmektedir. Avarlar devlette yeterince temsil edildiklerini düşündüklerinden cephe çok ilgi görmemiştir (Özden, 2002, s. 551). 1992 yılında Şamil Halk Cephesi, öteki ulusal hareketler eylem yapmadıkça harekete geçmeyeceğine dair bir moratoryum yayınladı (Chenciner, 1997, s. 274; Başoğlu, 1999, s.9). Rus kaynaklarına göre bu örgüt 10.000 silahlı destekçiyi harekete geçirebilirdi (Smith, 2002, s. 143).

Dağıstan dışında yaşayan önemli miktarda Avar bulunmaktadır. Örneğin Azerbaycan’ın Balaken bölgesinde 45.000 Avar bulunmaktadır. Bunlar zaman

zaman Dağıstan'la birleşmek için faaliyet yürütmüşlerdir (Özden, 2002, s. 551). Bakü, Gence ve diğer bölgelerde ilköğretimde Avarca eğitim başlamıştır. Avarlara yönelik cemiyetler kurulmuştur. Parlamentoda da Avarlar kendi milletvekili ile temsil edilmektedir (Musabeyov, 2001, s. 187).

2.4.1.2. Dargin Organizasyonları

Darginlerin Tsadiş (Birlik) Hareketi 1991 yılında kurulmuştur. Darginler Dağıstan'da hak ve özgürlükler bakımından en iyi durumda olan etnik gruplardandır. Hareket eşitsizlikleri çözmek gibi bir amaç taşımamaktadır (Başoğlu, 1999, s. 10). Bu hareket daha çok diğer etnik hareketlere alternatif olması niyeti ile başlatılmıştır. Dargin ve Kumuk toprakları ile sınırdaş bölgelerde yaşanan toprak anlaşmazlıkları bulunmaktadır (Özden, 2002, s. 551). Dargin Cephesi Tsadesh (Birlik), Laklar ne yaparsa aynısını yapmaktadır (Chenciner, 1997, s. 274).

2.4.1.3. Kumuk Organizasyonları

Dağıstan'da gerçekleşen siyasal hareketler ilk kez ve aktif olarak Kumuklar (yani esas olarak düzlükte yaşayanlar) arasında çıkmıştır (Tişkov ve Filippova, 2001, s. 9). Sorunun özü dağlıların ovalara göçürülmesi ile "dağ" ve "ova" halklarının bireyleri arasındaki çatışmaların artmasıdır. Kumuklar, kendi topraklarında %22 ile azınlık konumuna düşmüş durumdadırlar. Bu duruma karşı bir teşkilatlanmaya gitmişlerdir (Chenciner, 1997, s. 274). Dağıstan'da mevcut olan bütün sosyal siyasi kurumlar arasında en önemlisi Kumukların Tenklik örgütüdür (Tavkul, 2002, s. 153). 19 Kasım 1989 Endirey köyünde, Kumuk Halk Hareketinin kurultayı yapılmıştır (Tişkov ve Filippova, 2001, s. 8) ve Kurucu Kongre tarafından bir örgüt kurulması kararlaştırılmıştır (Aliyev, 1995, s. 74). 1990'da faaliyete geçen Tenklik hareketi Salav Aliyev'in yönetimindedir (Başoğlu, 1999, s. 11). Aliyev, Kumuk Milli Meclisi Başkanlığı, Dağıstan Hakları Kongre Başkanlığı görevlerini de yürütmektedir (Nuridinov, 2003). Hareket Dağıstan içerisinde özerk bir Kumuk devleti istemiştir. Hareketin bir diğer isteği de Kumuk dilinin resmi dil olmasıdır. Avarların devlet yönetimindeki üstün durumuna tepki göstermektedirler (Özden, 2002, s. 551). "Tenglik" hareketi, Kumukların Ocak 1991 ve Mart 1992 tarihlerinde olağanüstü

kongrelerini yapmalarında önyak oldu. İlk kongrede Kumukların kendi kaderini tayin etme hakkına dair bir beyanname kabul ederek, devlet kuruluşlarıyla irtibatı sağlayacak ve kongrenin daimi organı olacak Milli Meclis ve Kongre'nin yapısı oturtulmuştur. İkinci Kongrede ise Kumuk Özerk Bölgesi kurulması konusunda referandum yapılması kararlaştırılmıştır (Aliyev, 1995, s. 75). Dağıstan Halk Kongresi 1990 kasımında Kumukların özerkliği için oylama yapmış ancak Kumuklar tanınan özerkliği yetersiz bulmuşlardır (Ormrod, 1992, s. 464). Egemen Kumuk cumhuriyeti fikrini savunanlar, Sovyet iktidarı döneminde Kumuk dili ve kültürünün gelişmesinin "Ruslaştırma" yoluyla engellendiğini ve kültürel egemenliğin bu durumu düzeltmenin yalnızca bir yolu olduğunu ileri sürmektedirler (Yıldız, 1998, s. 147).

Zaman zaman gerginlikler ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda Avarların hakimiyetine karşı toplumsal hareketler başlamıştır. Dağıstan hükümeti bir Kumuk'u Adalet Bakanı yapınca olaylar sakinleşmiştir (Özden, 2002, s. 551).

Kumuk Tenglik Hareketi, sorunlara en geçerli çözüm yolu olarak Dağıstan'da yaşayan etnik grupların eşit hukuklu bir federasyon halinde yaşaması gerektiğini ifade etmektedir (Can, 2002).

Tenglik, Temsil Olunmayan Milletler ve Haklar Organizasyonu (UNPO), Kuzey Kafkas Hakları Birliği, "Türk Halkları Asamblesi"* (Nuridinov, 2003), Uluslararası Barışı Destekleme Teşkilatı, Kuzey Kafkasya Barış Teşkilatı gibi birçok uluslararası kuruluşun üyesidir (Kalafat, 1999, s. 116). Bu örgüt Azerbaycan Halk Cephesi ile de ilişki içindedir (Tavkul, 2002, s. 153).

1994 yılında "Kumuk Milli Hareketi" adı ile yeni bir Kumuk teşkilatı kuruldu. Hareket Tenglik'in sert tutumunu yumuşatmak amacı ile devlet tarafından desteklenmektedir (Özden, 2002, s. 551).

* İlk Doğu Halkları Asamblesi olarak toplanan organizasyon, 1991'de Kazan'da yapılan 2. Kurultay'a sadece Türk halklarının temsilcileri katıldığı için adını Türk Halkları Asamblesi olarak değiştirmiştir.

2.4.1.4. Lezgi Organizasyonları

Lezgin halk hareketi Sadval, 1990 yılının haziranında yapılan kurultayda kuruldu ve başkanlığına Muhiddin Kahramanov seçildi (Memmedov, 2003). Sadval, bir kısmı Azerbaycan'da yaşayan Lezgilerin birleştirilmesini hedeflemektedir (Özden, 2002, s. 551). Temmuz 1990'da yapılan kongrede Lezgiler arası ilişkilerin kuvvetlendirilmesi amaçlandı. Aralık 1991 kongresinde ise Dağıstan ve Azerbaycan'daki Lezgilerin oluşturacağı bir ulus devlet hedefi açıklandı (Özden, 2002, s. 552). Dağıstan'dan çok Azerbaycan'a yönelik hedefleri bulunmaktadır (Chenciner, 1997, s. 274). Bazı Rus yöneticilerin Lezgileri kullanarak Azerbaycan'a baskı yapmak ve bölücü faaliyetleri alevlendirmek için faydalanmaya çalışmışlardır. "Sadval" Rusya Adalet Bakanlığı'nca uluslar arası nitelikte onaylanmıştır (Musabeyov, 2001, s. 185-186). Sadval bazı terör eylemleri içine girmiştir. Bakü metrosunun bombalanmasından sorumlu tutulmuştur (Cornell, 1997, s. 346). Sadval'ın Ermenistan ile daha doğrusu Ermenistan'ın özel servisleri ile ilişki içine girdiği iddiaları vardır (Memmedov, 2003). 1994 Bakü metrosu bombalanmasında Ermeni örgütlerinin rol oynadığına dair güçlü deliller vardır (Musabeyov, 2001, s. 185-186). Tanıkların ifadeleri ve maddi delillerin gösterdiğine göre 14 kişinin öldüğü ve 42 kişinin yaralandığı mezkur olayı düzenleyen militanlar, askeri ve yıkıcı faaliyet eğitimlerini Ermeni özel servislerinin kontrolündeki Lusoker yerleşiminin Nairi bölgesinde ve Ermenistan'ın Arzni bölgesindeki kamplarla, Dağıstan'daki Magerramkent bölgelerinde özel kurulmuş kamplarda almışlardır (Tahirov, 2002).

Azerbaycan'daki Lezgiler 1991'de Samur, 1992'de "Lezgi Demokratik Partisi"ni kurmuşlardır (Tavkul, 2002, s. 163). Bunlar Sadval'ın ayrılıkçı tavrına karşıdırlar ve Azerbaycan hükümetince desteklenmektedirler (Wesseling, 1995).

28 Eylül 1991'de Lezgi Ulusal Kongresi toplandı. Bu toplantıda kongre Lezgiistan Cumhuriyeti'ni kurduklarını ilan etti ve aralarından bir Lezgi Ulusal konseyi seçildi. Bunlar Azerbaycan, Dağıstan ve Rusya hükümetlerini ayrımcı politika yaptıkları gerekçesi ile protesto ettiler (Kürevi, 1998, s. 82).

1993 yılı ocak ayı sonlarında Azerbaycan'da düzenlenen 'Lezgi Demokratik Partisi Kurultayı'nda parti başkanı Fahrettin Aydayev, Azerbaycan'ın kuzeyinde

Lezgilerin yaşadığı Dağıstan sınırında gidiş gelişin serbest olmasını, Lezgiler için çifte vatandaşlık kanununu çıkarılmasını ve Lezgilerin yaşadığı bölgenin serbest ekonomik bölge olmasını talep etti (Aslan, 1994, s. 81)

Sadval'ın Mayıs 1996 yılında Mahaçkale'de yapılan kurultayında "bağımsız Lezgistan Devleti kurma" maddesi programdan çıkarıldı. Moskova'nın, bağımsız Lezgi devleti ideali Rusya Federasyonu'nu da tedirgin ettiği için böyle bir değişikliğin yapılmasını sağladığı düşünülebilir (Aslan, 1997, s. 89).

1998 yılında Sadval yaptığı kurultayda radikal ve liberal kanat olarak ikiye bölündü. Liberal kanadın lideri R. Aşuraliyev, "Sadval"ı Azeri ve Lezgi halkları arasında düşmanlık tohumları serpmekle suçladı. Radikaller arasında da birlik tam anlamıyla sağlanamadı. Radikallerin başına N. Pirimov adlı bir gümrük memuru geçti (Memmedov, 2003). Aşuraliyev, Rusya olmadan yaşayamayacaklarını söyleyerek, Rusya'dan ayrılıp bağımsız bir devlet kurmanın imkansızlığını vurgulamıştır (Lezgin Movement Holds Congress in Southern Dagestan, 1998)

1995 yılında Alpan adlı bir başka Lezgi örgütü kuruldu. Bu örgütün amacı Azerbaycan'daki Lezgilerin yaşadığı toprakları Rusya'ya katmaktır. Alpan'ın sekreteri Amirav Babaev, Lezgilerin haklarının kısıtlandığını ve baskı gördüklerini iddia etmiştir (Özden, 2002, s. 552).

2.4.1.5. Lak Organizasyonları

1990 yılında kurulan Lak halk hareketi "Tsubar" yeni yıldız anlamına gelmektedir. Başkanlığını Ziraat Bakanı Hirytin Khadziev'in yaptığı hareket Lak kültürünün ve kimliğinin geliştirilmesini hedeflemektedir (Özden, 2002, s. 552). Asimile olmama çabasını taşımaktadır (Chenciner, 1997, s. 274). Rusya Müslümanlar Birliği'nin kurucusu Nadir Khaçilaev'in kardeşi Mogammed Khaçilaev de hareketin önemli isimlerindedir. Mogammed Khaçilaev, şampiyonluk sahibi bir dövüş sporcusudur. Etkin bir silahlı güce sahiptir (Özden, 2002, s. 552). 1992 haziranında Mahaçkale'de "Bölünmez Bir Dağıstan" sloganı ile bir Lak Konferansı düzenlediler (Chenciner, 1997, s. 274). Dağıstan'ın siyasi ve elit tabakası ile iyi

bütünleşmiş olan Laklar bölünmemiş bir Dağıstan fikrinin güçlü destekleyicisidirler (Tavkul, 2002, s.156)

1991 yılında Tsubar'ın yanında başkanlığını Dalgat İsmailov'un yürüttüğü Yeni Lak Halk Cephesi kurulmuştur (Özden, 2002, s. 552).

2.4.1.6. Nogay Organizasyonları

Nogaylar tarafından kurulan Birlik hareketi 1959'dan beri kültürel amaçlı olarak faaliyet göstermektedir. Birlik günümüzde K. Balbek ve B. Kildasov tarafından yönetilmektedir. Birlik Hareketi Aralık 1989'dan beri politik bir teşkilat haline gelmiştir. Çeçenistan topraklarının bir kısmını da içeren aynı zamanda Dağıstan'dan da bağımsız bir Nogay Cumhuriyeti kurmaktır. Tüm bu hedeflerine rağmen önemli bir başarı gösterememişlerdir. Bunda en önemli sebep Nogayların göçebe olmaları ve kendilerine ait bir anavatan sınırı çizememeleridir. Nogay halkını teşkilatlandırarak elit bir tabakanın da eksikliği çekilmektedir. Dağıstan dışında Nogayların kültürel ve siyasi hakları oldukça sınırlıdır. Dağıstan'da kendi dillerinde eğitim gibi kültürel haklara sahiptirler (Özden, 2002, s. 552).

2.4.1.7. Rus Organizasyonları “Rus Topluluğu” Cemiyeti

Dağıstan'da yaşayan Rusları; 16. yüzyıldan bu yana Terek Nehri'nin sol kıyısında yaşayan Kozaklar ve bölgeye 19. ve 20. yüzyıllarda gelen Ruslar olarak iki gruba ayırabiliriz (Başoğlu, 1999, s. 15). 1990'da Rus Kazakları Alexandre Elson liderliğinde 'Aşağı Terek Kazak Birliği'ni kurdular. Bu teşkilat Dağıstan'dan Stavropol'a kadar tüm Rus Kazaklarının bölgelerini birleştirmeyi amaçlıyordu (Tavkul, 2002, s. 164). Dağıstan'da yaşayan Ruslar, haklarını korumak amacıyla 1994 yılının haziranında Rus Topluluğu Cemiyeti (*Obscinea*)'ni kurmuşlardır (Özden, 2002, s. 552). Rusya Federal hükümeti bu örgütü destekleyerek Dağıstan'ın iç politikası üzerindeki etkisini arttırmayı amaçlamaktadır (Tavkul, 2002, s. 164). Ruslar ve Kozaklar politik ve sosyal baskı altında olduklarını, yönetimde kendilerine yer verilmediğini ve fakirleştirildiklerini iddia etmektedirler (Özden, 2002, s. 552). Rus Kazaklarına ait örgütlerin Dağıstan'ın Kızlar ve Tarumov bölgelerindeki

faaliyetleri bulunmaktadır. Bu örgütlerin esas amacı, öyle veya böyle yerleştikleri arazide olup bitenlerin kendi kontrolleri altında olmasını sağlamak üzere ülke yönetiminden bağımsız hale gelmektir (Tişkov ve Filippova, 2001, s. 8).

Dağıstan'da Kumuklar gibi bazı etnik gruplar Ruslara karşı pek hoşgörü göstermemektedirler (Yıldız, 1998, s. 174). Moskova orijinli araştırmacıların yorumlarına göre; etnik yönden heterojen olan Kuzey Kafkasya'da (Dağıstan dahil) Ruslar sanayi sektöründe çalışmaktalar ve toplu olarak yaşamaktadırlar. Yerel milliyetçi güçlerce tehdit edilirlerse şiddetle karşı koyacaklardır. Rusya Federasyonu'nun onlara vereceği destek Moskova'nın cumhuriyetler üzerindeki hegemonyasını arttırma girişimi anlamına gelecektir (Nosenko, 1993, s. 55-59).

2.4.1.8. Çeçen- Akkin Organizasyonları

Dağıstan Çeçenlerinin "Aukhovski'nin İadesi için Çeçen Akkin Komitesi Halk Cephesi adlı bir örgütleri bulunmaktadır. Bu örgütün başında Alemur Khamzatov ve Movladi Sipov bulunmaktadır (Blandy, 2000).

Bu örgütün Çeçenistan'da kurulmuş olan Vaynah Demokratik Partisi ile ilişkileri vardır. Vaynah, Çeçenistan'da 1997'de kendini fesh ederek, Çeçenistan Halk Direniş Örgütü'ne dönüşmüştür (Erkilet, 2002, s. 101).

2.4.1.9. Dağıstan Sosyal Demokratik Partisi

1990'da Perestroika Kulübü içinden çıkarak kurulmuştur. Bir manifesto ve 15 sayı "Meclis" adlı bir bülten yayınlamışlar ancak 1993 yılından sonra gündeme çıkmamışlardır. Seçimlerde aktif rol oynamak ve yeni bir seçim önermişler; ancak isteklerini elde edememişlerdir (Chenciner, 1997, s. 274).

Dağıstan Sosyal Demokratik Partisi'nin Kuzey Kafkasya'daki siyasi hayat üzerinde önemli bir yeri vardır. Kuzey Kafkasya'daki milliyetçi radikallerle, elitist demokratların ve Rus yanlılarının yollarının ayrılmaya başlamasının ilk su yüzüne çıktığı organizasyon Dağıstan Sosyal Demokratik Partisi'dir. 1991'in şubatında yapılan kongrede cumhuriyetin egemenliğini savunan "Svobodny Dagestan" (Özgür

Dağıstan) grubu ile başında parti başkanı Eduard Urazayev'in bulunduğu ve ana sorunlarının Yeltsin'in demokratikleşme sürecine destek vermek olduğunu söyleyen elitistler arasında ilk çatırtılar duyulmaya başladı (Vasileva ve Muzayev, 1998, s. 14). Sonuçta partinin başına özgürlükçü kanadın başkanı Arkadi Ganiyev geçti; Urazayev ve taraftarları ise partiden ayrılarak Rusya Demokratları (DemRossii)'nin yerel kolunu kurdular (Vasileva ve Muzayev, 1998, s. 14).



3. DAĞISTAN EKONOMİSİ

3.1. Genel Ekonomik Veriler

Dağıstan'ın dağlık kesimlerinin geleneksel ekonomisi koyun besiciliğine dayanır. Yazları sürüler dağlık meralarda otlar ve sonbaharda Hazar'ın kuzey kısımlarındaki alçak arazilere kışlaklara götürülürler. Kuzey toprakları daha çok hayvancılık için kullanılır (Wesselink, 1995). Dağıstan gaz yönünden zengin bir ülkedir. Kömür ve demir içermeyen metal kaynaklarına sahiptir (Magomedov, 1997, s. 23'ten aktaran Gül, 1998, s. 6). Yer altı madenleri bakımından çok zengin olan Dağıstan'da kömür ve demir madenleri işletilmektedir. Kıyı bölgesinde doğal gaz ve petrol çıkarılmaktadır (Kaşıkçı ve Yılmaz, 2000, s. 214).

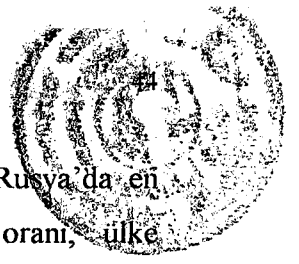
Dağıstan, Rusya Federasyonu'nun bir parçasıdır. Bu sebepten Dağıstan ekonomisini, sosyo- politik durumunu RF'nin genel durumu göz önünde bulundurulmadan açıklamak eksik bir bakış olacaktır (Gül, 1998, s. 47). Dağıstan'da Ocak 1921'den itibaren Sosyalist sistemin uygulanmaya başlaması ile eski kurumlar ve uygulamalar kalkmış, yeni bir düzen hakim olmuştur (Özsoy, 1997, s. 225). Sovyet dönemi başlayınca topraklar devletleştirilmiştir. 1924 1937 yılları arasında toprak- su reformu uygulanmış, sulama kanalları açılmıştır (Gül, 1998, s. 39). Sovyetler döneminde 512 sovhoz ve kolhoz açılmıştır (Gül, 1998, s. 40). Dağıstan, SSCB zamanında hem sanayi hem köy ekonomisi bakımından gelişmeler göstermiştir. Ülkede petrol ve gaz üretimine büyük önem verilmekteydi. Dağıstan ekonomisine büyük katkısı olan petrol kuyularının çoğu bu dönemde açılmıştır (Gül, 1998, s. 38).

Gorbaçov'un uygulamalarıyla sosyal ve siyasal hayatta gerçekleşen Glasnost'un ve ekonomik reformları içeren Perestroyka'nın etkileri Dağıstan'a da ulaşmıştır. 1991 yılında Rusya'da mülkiyet hakları tanınmıştır, aile çiftliklerinin kurulması, fabrikaların işçilere kiralanması, hisse senetlerinin çıkarılması, batılı firmalarla Joint venture uygulaması serbest bırakılmıştır. Fiyatların ve arzın kontrolüne son verilmesi, sınai malları dışındaki malların %70'inin özelleştirilerek devlete ait mülklerin halka satılması yolunda kararlar alınmıştır. Alınan bu kararlar

bir anlamda sosyalist sistemin yerini piyasa sistemine bırakmaya başladığının göstergesi olmuştur (Uludağ ve Mehmedov, 1992, s. 64). Piyasa sistemine geçiş sancılı olmuştur. Fiyatlar hızla artmaya başlamış, tüketim malları yokluğu ortaya çıkmış, hammadde yokluğundan fabrikalar üretimi durdurmuş, işsizlik artmıştır (Gül, 1998, s. 48). Dağıstan halkı yaşadıkları olumsuzluklar sebebiyle eskiye özlem duymaktadır (Kalafat, 1998, s. 196) ve Gorbaçov'u suçlamaktadırlar (Gül, 1998, s. 48).

Dağıstan Rusya ekonomisindeki genel düşüşü paylaşmaktadır. Buna ilaveten Rusya Federasyonu'nun en fakir bölgelerinden biri olma durumu ile mücadele etmektedir. Ekonominin zayıf altyapısı nüfusun %56'sının dağınık köylerde yaşamasından çıkarılabilir (Chenciner and Magomedkhanov, 1993, s.1). Kafkasya'da yaşayan bölgenin sakinleri bu bölgeden elde edilen doğal kaynaklardan elde edilen kazançlardan kendilerine düşen payı SSCB döneminde alamamışlardır. Bu nedenle bölgede kişi başına düşen gelir Rusya'nın diğer bölümlerinden düşüktü (Tuncel, 2003, s. 120). SSCB'nin yıkılması ile çıkan karışıklıklar ve düzensizlik bu durumu daha da kötüleştirmiştir. Kişi başına düşen milli gelir 1995 yılı rakamlarına göre 2 milyon rubledir (Socio-economic Identity of Caucasus, 1996). Gayri safi milli hasıla (GSMH) 1990 yılından sonra devamlı düşmüştür. 1990 yılında 975,2 milyar ruble olan GSMH 1991 yılında 940,8 milyar rubleye düşmüştür; bu düşüş 1992'de 838,4 milyar ruble, 1993 yılında 787,9 milyar ruble, 1994 yılında 735,1 milyar ruble ile devam etmiştir (Özsoy, 1997, s. 301). Resmi istatistiksel verilere göre, son yıllarda ilk kez 1997 yılında, gayri safi milli hasıla (%2,6) oranında artış gözlemlenmiştir. Fakat bu "kalkınmanın" hesaplandığı değerler, 1990 yılına oranla 6 kez daha düşüktür (Tişkov ve Filippova, 2001, s. 4).

1990'dan bu yana göçmen işçilerin Dağıstan'a dönmeleri emek piyasası üzerine büyük baskı yapmıştır (Wesselink, 1995). Sosyalist ekonomiden piyasa ekonomisine geçişin getirdiği sorunlar da işsizliğin artmasında önemli rol oynamıştır. Dağıstan'da işsizlik oranı 1991'de %1,57 iken 1995 yılına girildiğinde %6,8'e ulaşmıştır (Van Selm, 1998). İşsiz sayısı ve oranlar ile ilgili çeşitli veriler bulunmaktadır. Bir başka kaynağa göre 1995 yılı itibari ile 51.600 işsiz bulunmaktadır bu da ekonomik yönden aktif olan nüfusun %7,6'sını, emek kaynaklarının ise %5,1'ini oluşturmaktadır (Özsoy, 1997, s. 328). Bu ekonomik



yönden aktif olan İnguş, Kalmuk ve Ivanovks bölgelerinin ardından, Rusya'da en fazla işsizlik oranına sahip Dağıstan'dır. Kırsal kesimde işsizlik oranı, ülke genelindekinden iki kat fazladır (Tişkov ve Filippova, 2001, s. 6).

Kuzey Kafkasya'daki otonom cumhuriyetlerin tümü ve diğer idari birimler ekonomik olarak ayakta durabilmek için en uygun ve en kolay yol olarak merkezi hükümet sübvansiyonlarını görmekte-dirler. Bunlar arasında en yüksek sübvansiyon desteğini alan cumhuriyet, Dağıstan'dır (Liono, 2000, s. 2). Dağıstan bütçesinin %64,4'ü Federal hükümetçe desteklenmekte-yken bu dağılım diğer Kafkasya cumhuriyetlerinde Karaçay- Çerkes'de %45,1, Kabardey-Balkar'da %44,6, Adige'de %42,7, Kuzey Osetya'da %39,5'dir (McAuley, 1997, s. 441-443). 1992'de Dağıstan, 3.742 milyon ruble vergi ödeyip, 22.939 milyon ruble sübvansiyon alan Rusya Federasyonu'nun en çok sübvansiyon edilen beşinci cumhuriyeydi. Dağıstan ülke gelirlerinin beşte dördü bu fonlardan oluşmaktadır (Güçlü; 2003, s. 60). 1994 federal bütçe "halkın sosyal güvenlik seviyesini" eşitlemek için Dağıstan'a 417 milyon rublelik üç aylık bir sübvansiyon öngörmüştür. Bu Rusya Federasyonu içerisindeki en büyük üçüncü ödemedir ve sadece kuzey Sibirya bölgeleri ile aşırı kalabalık Kuzey Osetya ve İnguşetya ile kıyaslanabilir (Wesselink; 1995).

İktisatçıların yaptığı hesaplamalar, Dağıstan'daki kayıt dışı ekonominin, toplam ekonomi içindeki payı 1994 yılında %67, 1995'te %73, 1996 yılında ise %77 olduğunu gösteriyor. Ülkedeki kayıt dışı ekonominin önemli bir kısmının petrol sanayi ve petrol ürünlerinin satışı, doğal gaz işleme sanayii, yakıt sanayi, alkollü içki üretimi ve satışı, balıkçılık sanayii, un ve un mamulleri sanayii, inşaat sektörünün devlet tarafından finanse edilen kısmıdır (Tişkov ve Filippova, 2001, s. 4).

3.2. Sanayii

Sanayi, Dağıstan ekonomisinin en önemli koludur. Otuz üretim dalında faaliyet gösterilmektedir. Makine yapımı ve demir çelik sanayi önde gelir (Gül, 1998, s. 37). Petrol sanayi temel sektör olarak ilk sıradadır (Tablo 3.1.). %30 ile ikinciliği makine yapım ve metal sanayi alır. Kimya, inşaat malzemeleri, enerji ve hafif sanayi kolları da gelişmiştir. Mahaçkale ve İzerbaş'ta elektronik fabrikaları, Kızılyurt'ta

Dagelektroavtomat fabrikası, Derbent'te boya ve cila fabrikaları bulunmaktadır. Ülkede makine yapımı, enerji, elektrikli cihazlar, kimya, petrol, radyo elemanları, şişe-cam, gıda, şarap gibi dallarda faaliyet gösteren 250 fabrika bulunmaktadır (Gül, 1998, s. 7). Dağıstan'daki en büyük üretici kurumlar, Dagenergo A.Ş. (Dağıstan Enerji), Dagneft A.Ş. (Dağıstan Petrol) ve Dagestankhleboproduct (Dağıstan Un Mamulleri) şirketleridir ((Tişkov ve Filippova, 2001, s. 4).

Dağıstan endüstrisi daha çok savunma sanayi ile ilişkilidir ve artık kronik hale gelmiş düzensizlikten zarar görmektedir. Endüstriyel daralma sadece şehirleri değil, bir dizi yüksek teknoloji askeri fabrikaların bulunduğu dağlık köyleri de etkilemektedir (Wesselink, 1995). Sanayinin temelini Mahaçkale ve İzberbaş yakınlarındaki kıyı şeridinde bulunan petrol ve doğal gaz yatakları oluşturur (OECD/ ICC Investment Guide for the Russian Federation 1997, s. 156). Makine yapımı, inşaat malzemeleri yapımı, kereste, gıda işleme, şarap ve cam üretimi diğer önemli faaliyet alanlarıdır. Demir işleme ve halıcılık ise geleneksel el sanatlarıdır (Gül, 1998, s. 6).

Tablo 3.1. Enerji üretiminde meydana gelen değişmeler

Enerji türleri	1995'de üretilen miktar		1994'e göre 1995	
	Ocak	Temmuz	Ocak-Temmuz	Temmuz
Petrol (bin ton)	134,6	31,6	58,3	89,8
Doğal gaz (milyon m ³)	409,7	33,1	91,6	90,4
Sıvı gaz (bin ton)	7,0	0,6	71,4	75,0
Elektrik enerjisi (milyon Kw/saat)	1692,0	303,0	106,5	130,6

Kaynak: Sotsialno-Ekonomiçeskoye Plojeniye Respubliki Dagestan, Komitet Respubliki Dagestan po gosudarstvennoy statistike, 1995, s. 5'ten aktaran Özsoy, 1997, s. 314.

Kimya sanayinde gübre ve kimyevi ilaçlar üretimi büyük işletmelerde yapılmaktadır. Mahaçkale'de cam ürünleri ile boya ve cila fabrikaları ile Kızılyurtta fosfor tuzları fabrikası bulunmaktadır (Gül, 1998, s. 8). Mahaçkale ve Kızılyurt'ta fosfor sanayi SSCB zamanında kurulmuş, inşaat malzemeleri üretimi de bu dönemde başlamıştır (Gül, 1998, s. 38).

Dağıstan'da hafif sanayi ise tekstil, trikotaj, konfeksiyon ve deri ayakkabı işletmelerinden oluşmaktadır. Bunlar daha çok Mahaçkale, Derbent ve Buynaks'ta yoğunlaşmışlardır (Özsoy, 1997, s. 28). Maden, deri, ağaç işleri, yün dokumacılığı ihracat yapabilecek kadar ileri düzeydedir. Bakır, çelik ve gümüş işlemeciliği, araç ve deri nakışçılığı ve kiremitçilik ünlü sanatlardandır (Kaşıkçı ve Yılmaz, 2000, s. 214). Dağıstan halıları ülkenin her yerinde üretilir. Lezgi, Tabasaran, Dargi halıları oldukça değerlidir. Bu halılar genellikle küçük boyutlu, seccade şeklindedir. Oldukça ince dokunan düğüm ipleri yünden olur ve kısa kesilir. Çözümleri yün, atkıları ise pamuktandır. Desenler çok parçalı ve geometrik olup, parlak ve renkli bir mozaikten oluşur. Demir işleme de gelişmiş bir sanat dalıdır (Özbay, 1999, s. 233). Dağıstan, geleneksel el sanatları, süs eşya yapımıcılığı, silah yapımıcılığı, kama ve kılıç kabza ve kılıf süslemeciliği, bayan takı eşyası yapımıcılığı, at takımları, süslemeciliği alanında ün yapmıştır (Sevim, vd., 2002, s. 29).

Dağıstan'da enerji üretimi gelişmiştir. Hızlı akan ırmaklar hidro elektrik santraline imkan sağlamıştır (Kaşıkçı ve Yılmaz, 2000, s. 214). Karakoysu ırmağı üstündeki Gergebil, Terek Irmağı üzerindeki Çirkey, Çiryurt ve Kızılyurt barajlarında elektrik üretilir. Termoelektrik üretim tesisleri de bulunmaktadır (OECD/ICC, s. 157). Çirkey Santrali, Kuzey Kafkasya'nın en güçlü hidroelektrik santralidir. Bu tesisin açılmasıyla Dağıstan'da elektrik enerjisi üretimi 6 kat artmıştır. Bu santralin devreye girmesi, elektro metalürji ve elektro kimya gibi yeni sanayi kollarının gelişmesine imkan vermiştir (Gül, 1998, s. 8).

3.3. Tarım ve Hayvancılık

Tarım ve hayvancılık en önemli geçim sahası olmayı sürdürmektedir. Ancak topraklarının %15 gibi çok az kısmının ekilebilir olması toprağı çok kıymetli yapmıştır. Yamaçlarda seki biçimli tarlalar yapılarak tarıma uygun alanlar genişletilmeye çalışılmıştır. Terek deltası ve hazar kıyıları sulama imkanlarının elverişliliği nedeniyle sebze ve meyve üretimine imkan vermektedir. Başlıca tahıl ürünleri buğday, mısır, pirinçtir. Balıkçılık önemli bir yer tutmaktadır (Gül, 1998, s. 7). Tarım, yatırım azlığından, güvenli taşımacılık ve ticari sistem olmamasından ve toprak mülkiyeti belirsizliğinden zarar görmektedir. Dağlarda tarıma uygun arazi

azlığı bulunmaktadır. Ekilebilir toprakların çok az bir kısmı özel mülkiyete aittir (Wesselink, 1995). Dağıstan'da önemli miktarda bitki ve hayvancılık hammadde kaynakları bulunmaktadır. Bunlar ülkedeki gıda sektörünün temelini de oluşturmaktadır. Üzüm, ceviz, balık, tahıl ve meyve çeşitleri, koyun, sığır bu kaynakların başta gelenleridir. Dağıstan'da tarım, tarla ve bahçe bitkileri üzerine yoğunlaşmıştır. Tarla tarımında buğday, mısır, arpa, pirinç gibi tahıl ürünleri, teknik bitkiler ve sebze çeşitleri yer almaktadır. En büyük tahıl merkezleri Hasavyurt, Babayurt, Kızılyar ve Leninsky bölgeleridir (Gül, 1998, s. 10).

Sebzecilik Dağıstan'ın alçak bölgelerinde ve dağ ovalarında yapılmaktadır. En çok yetiştirilen ürünler domates, salatalık, lahana, soğan ve sarımsaktır. Karpuz ve kavun üretimi de artmaktadır.

Bağ ve bahçecilik geliri yüksek bir iştir ve yüksek dağ bölgeleri hariç ülkenin her yerinde yapılabilir. Üzümün en çok yetiştirildiği yerler Derbent, Kayakent, Kızılyar, Hasavyurt ve Mahaçkale bölgeleridir. En büyük bahçecilik bölgeleri ise Sabur ve Gülgeriçay civarındadır (Gül, 1998, s. 10). Rusya Federasyonu içerisinde üretilen üzümün 1/5'ini ve meyve-sebze konservesinin %6'sından çoğunu Dağıstan üretmektedir (Gül, 1998, s. 7).

Dağıstan 70'den fazla ülkeye yün, et, balık ürünleri, konserve ihraç etmektedir. Traktör, biçerdöver, otomobil, taşkömürü, tuz, şeker gibi malları ise ithal etmektedir (Gül, 1998, s. 7). Temel hayvancılık kolu koyun yetiştiriciliğidir. Koyun ve keçi dağılımında eski SSCB içerisinde ilk sırada yer almaktaydı. Geniş yazlık ve kışlık otlaklar, sulu çayırlar Dağıstan'ın hayvancılık açısından önemli avantajlarıdır. Sovyetler döneminde Kalmukya ve Azerbaycan otlakları Dağıstanlılarca kullanılabilirdi (Gül, 1998, s. 11). Ancak SSCB sonrasında yaşanan sınır problemleri Azerbaycan topraklarından yararlanma imkanlarını ortadan kaldırdı. Bu durum Dağıstan hayvancılığı için olumsuz bir durum oluşturdu.

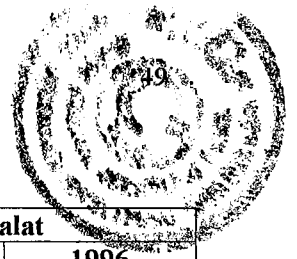
3.4. İthalat ve İhracat

Dağıstan'ın 1994 yılı ihracatı 72,8 milyon dolar, ithalatı ise 133,7 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir (Özsoy, 1997, s. 309). 1996 yılında dış ticaret hacmi 409 milyon dolar olup 1995 yılına göre 2,7 kat artış göstermiştir (Dagestanskaya Pravda, 27 Mart 1997). 1997 yılı dış ticaret hacmi 124,5 milyon dolar iken geçmiş yıllara kıyaslandığında ticaret hacminin %85'lik bir artış gösterdiği görülmektedir. 1997 yılının ithalat değerleri 15,4 milyon dolar olmuş; 1996 yılı verilerine kıyasla %10'un üzerinde bir düşüş yaşanmıştır. İhracat değerleri ise %118'lik bir artışla 109,1 milyon ABD doları değerlerine ulaşmıştır (Statisiki Bulleteni Vneşnei Torgovli Respubliki Dagestan, 1997).

1997 yılı toplam ithalat verilerine göre %41 gıda, %14 deri, %10 yapı malzemeleri ana kalemleri oluştururken, ihracatta ise %31 ile yapı malzemeleri, %25 ile enerji parçaları ve %24 ile gıda mamulleri başı çekmektedir (Başoğlu, 1999, s. 55).

Dağıstan'ın ihracat malları arasında perol ve petrol ürünleri ürünleri, un, deri hammaddesi, yün, balık ürünleri ve şekerdir (Gül, 1998, s. 99). Dağıstan'ın ithal mal çeşitleri ise hafif endüstri ürünleri, petrol ve yan ürünleri, tezgahlar, arabalar, audio-video teknolojisi, elektrik enerjisi, alkollü ve alkolsüz içecekler, meyve ve çeşitli madensel ürünlerdir (Gül, 1998, s. 99).

Dağıstan'ın ithal ettiği mallar arasında gıda malları önemli yer tutmaktadır (Tablo 3.2.). Bunlar arasında şeker, bitkisel ve hayvani yağlar, çay, turuncgiller, makarna ve pasta mamulleri, süt, kaymak, çocuk mamaları, tıbbi ilaçlar yer almaktadır (Özsoy, 1997, s. 309).



Tablo 3.2. 1995-1996 İthalat-İhracat dağılımı (%)

Ürünler/ Yıllar	İhracat		İthalat	
	1995	1996	1995	1996
Petrol ve Enerji Ürünleri	32	42	11,9	7,8
Gıda ve Hammaddeler	8,2	40,5	37,2	12,5
Makine Ürünleri	21	6,5	17,2	8,3
Ham Deri	3,4	7,1	-	-
Madenler	4,4	0,7	5,4	2,3
Diğer (Bavul ticareti dahil)	31	3,2	28,3	67,1
Toplam	100	100	100	100

Kaynak: Dagestanskaya Pravda 27 Mart 1997, s. 5.

Dağıstan'ın çok ihracat gerçekleştirdiği ülkeler BDT ülkeleri, Türkiye, Almanya, ABD, Yunanistan, İtalya, Suriye, Çek Cumhuriyeti'dir (Statistik Bulleteni Vneşnei Torgovli Respubliki Dagestan, 1997). BDT ülkeleri doğal olarak Dağıstan için iyi birer partner olmaktadır. Bunun sebepleri arasında bu ülkelerle olan ortak mazi, ulaşım imkanlarının kolaylığı ve BDT'nin sağladığı rahatlıklar gelmektedir. 1997 yılı verilerine göre Azerbaycan ve Ukrayna en kayda değer ticaret ortakları olmuşlardır (Başoğlu, 1999, s.51).

3.5. Turizm

Dağıstan büyük bir turizm potansiyeline sahiptir. Sovyetler Birliği döneminde burada çeşitli tesisler kurulmuştur. Bu dönemde Talgi, Kaspiy, Kayakent ve Akhti gibi termal tesisler sahip oldukları şifalı sularla hem sağlık hem dinlenme amaçlı hizmet vermişlerdir (Özsoy, 1997, s. 34).

Bunların dışında Gunip'te "Orlineyo Gnezdo", Gimri sıradağlarının dibindeki "Termenlik", Hazar kıyısındaki "Rubas" turistik tesisleri bulunmaktadır (Özsoy, 1997, s. 34).

Dağıstan'da Derbent surları, tarihi kaleler, kervansaraylar, hamamlar, sarnıçlar, mezarlar, tarihi Cuma camisi ve yanındaki 15. yüzyıldan kalma medresesi, Bala camisi, 18. yüzyıldan kalma Çeltepe Camisi gibi önemli tarihi eserler bulunmaktadır (<http://www.travel-images.com/az-derbent.html>).

Dağıstan uygun iklim şartlarına, Hazar Denizi'nde bulunan sahillerine, dağ sporlarına uygun coğrafi özelliklerine ve sahip olduğu tarihi eserlere rağmen turizm potansiyelini yeterince değerlendirememektedir. Dağıstan'da yaşanan siyasi ve ekonomik krizler, Çeçenistan savaşı'nın olumsuz etkisi, Sosyalist sistem alışkanlıklarından kaynaklanan işletme eksiklikleri bu potansiyelin kullanılmamasının en önemli sebepleridir.



4. DAĞISTAN- TÜRKİYE İLİŞKİLERİ



Kafkasya Anadolu coğrafyasının bir uzantısı ve tamamlayıcısıdır. Türkiye'nin jeostratejik ufku, stratejik ilgi alanı Kafkasya'ya uzanır. Türkiye'nin güvenliği, ekonomik geleceği, Türk dünyasına yönelik politikaları Kafkasya ile irtibatlıdır (İlhan, 2004, s. 176). Türkiye açısından stratejik değere sahip bir bölge olan Kafkasya, Soğuk savaş dönemi boyunca bağlantının çok zayıf ve kısıtlı olduğu bir bölgeydi (Kasım, 2003, s. 79). SSCB'nin dağılması sonrasında bu durum değişiklik göstermeye; ilişkiler giderek artmaya başlamıştır.

Dağıstan hem içerisinde barındırdığı önemli miktarda Türk nüfusu ile hem de dini, kültürel ve ekonomik yapısı ile Türkiye'yi yakından ilgilendirmektedir. Türk kimliğinin ve Türk kültürünün geleceğe yönelik evrensel değer ve ağırlığı Kafkasya'daki gelişmelerle doğrudan ilgilidir (İlhan, 2004, s. 176). Kuzey Kafkasya'da özellikle Dağıstan'da Türkçe, uzun yıllar çeşitli etnik gruplar arasında ve bunlarla dış dünya arasında kullanılan ortak dil "*Lingua Franca*" işlevi görmüştür. Hatta Dağıstan'da Osmanlı Türkçesi'nin İstanbul lehçesi resmi il olarak kullanılması kararı alınmıştır (Kurat, 1990, s.483). Türkçe'nin ağırlığı Bolşevik döneminde de devam etmiştir. Samurski ve Korkmazov gibi yerli Komünistler bile Türkçe'yi bir devlet dili, orta ve yüksek okullarda öğretim dili olarak korumaya çalışmışlardır (Karça, 1959, s. 63). Ancak bu sayılan Milli Komünistler 1936- 1937'de burjuva nasyonalizmi, Pantürkizm gibi suçlamalarla idam edilmişlerdir (Karça, 1959, s. 64).

4.1. Siyasi İlişkiler

Türkiye'nin Kuzey Kafkasya politikasını, Rusya politikasından soyutlama olanağı pek yoktur. Türkiye'nin Kafkasya politikası, Türkiye- Rusya Federasyonu ilişkilerinin bir bölümünü içerir. Zira belirtildiği gibi Kuzey Kafkasya RF'nun bir parçasıdır (Kalafat, tarihsiz). Rusya, tarih boyunca Türkiye tarafından bir rakip ve tehdit olarak algılanmıştır. Rusya'nın yayılması ve Balkanlarda Slav ayrılıkçılığını körüklemesi Osmanlı devleti'nin yıkılmasının en önemli sebeplerinden biri olmuştur (Larrabee and Lesser, 2004, s. 147). Soğuk savaş döneminde bu ilişkiler Türkiye iki kutuplu sistemin öteki tarafında olduğu için daha da gerginleşmiştir. Demokratik bir

Rusya'nın bile, Karadeniz ve Kafkasya bölgelerinde çelişen çıkarlar nedeniyle Türkiye üzerinde etkili olacağı açıktır (Eraydın, 1996, s. 34). Rusya'nın izlediği dış politika soğuk savaş şartlarının sert ve uzlaşmaz karakteristiğini taşımasa bile, temel hedefleri itibari ile SSCB'nin eski politikasından izler taşımaktadır (Gökırmak, 1996, s. 161). Rusya, Türkiye'nin eskiden Rus hakimiyet bölgesinde bulunan, yeni bağımsız cumhuriyetler üzerinde stratejik bir rol üstlenmesini kabul edemezken (Fuller, 2000, s. 113); kendi sınırları içinde olan Kuzey Kafkasya ile ilişkilerinden tedirgin olmaması düşünülemezdi. Rusya, özellikle federasyon içerisindeki etnik ayrılıkçı hareketlere karşı Türkiye'nin tutumundan endişelenmiştir. Türkiye'de Rusya'nın muhtemel çıkışlarından ve Türkiye'nin politikalarına karşı tutumundan endişe duymuştur. Rusya'nın Avrupa Kovensiyonel Kuvvetler Antlaşması (AKKA)'nın Kuzey Kafkasya'daki kanat tavanlarına uymayacağını açıklayarak soğuk savaş sonrası Türk- Rus rekabetini askeri platforma taşıması (Dağı, 1995) ve Batı'dan da gereken tepkiyi almaması, Türkiye'nin endişelerinde haklılık olduğunu göstermiştir. Türkiye, Rusya Federasyonu'nun askeri hareketlerini, bölgesel üslere sahip olma, AKKA tavanlarını delme gibi girişimlerini iyi takip etmeli ve Rusya'ya taviz verilmemesi için elinden geleni yapmalıdır (Çora, 2004, s. 131). Atatürk'ün Sovyetler Birliği dönemi Rusya'sı ile ilişkiler hakkında 1922 yılının Haziran ayında Büyükelçi Ali Fuat Cebesoy'a Moskova dönüşü söyledikleri: "*Sovyet Rusya ile daima iyi komşu olmaya gayret etmeliyiz. Fakat ne haklarımızdan en küçük bir şey feda etmeliyiz ve ne de oyunlarına kapılmalıyız*" sözleri bu günde dikkate alınmalıdır (Bilge, 1992, s. 351).

Türkiye de hem Güney Kafkasya'ya yönelik hem de Kuzey Kafkasya'ya yönelik faaliyetlerinde önce çekinik bir tutum izlemiş; uluslar arası ortamın belirginleşmesi ile Güney'e yönelik tutumunda nispeten aktif politika izleyebilmiştir. Ancak Kuzey Kafkasya politikası için aynı şeyi söylemek mümkün değildir (Andıcan, 1996, s. 23). Türkiye Rusya ile girdiği bölgesel rekabette nüfuz artırma amacından ziyade Rus nüfuz alanlarının oluşmasını engellemeye çalışmıştır (Kut, 1995). Bu bağlamda dönemin cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Türkiye'nin enerji nakil hatlarının Türkiye üzerinden geçmesine yönelik isteğinin ekonomik çıkarlardan ziyade Hazar Denizi devletlerinin Rusya'ya olan ekonomik ve politik

bağlarının azaltılması ile ilgili olduğunu söylemesi ilginçtir* (Bölükbaşı, 1999, s. 219). Bu politikanın sonucu olarak bağımsızlığını kazanmış Kafkasya ülkelerinde etki göstermeye çalışmış ancak Rusya Federasyonu içindekilere yönelik bir tutum geliştirmemiştir.

Türkiye'nin Rusya ile ilişkilerinde gösterdiği hassasiyete rağmen karşılıklı güvenin tam anlamıyla oluşmadığı görülmektedir. Devlet Duma'sının Jeopolitik Konular Komitesi başkanı Aleksey Mitrofan, Rusya'nın bir grup Çeçenin ve Dağıstanlı radikale karşı düzenlediği operasyonla ilgili olarak yaptığı açıklamada, Dağıstan olaylarının petrolle ilgili olduğunu ve başka ülkelerce desteklendiğini iddia etmiştir. Mitrofan, Dağıstan olaylarının Türkiye'nin boğazlardan tankerlerin geçişine kısıtlamalar getirdikten birkaç gün sonra olduğunu ve olayların Rusya'nın petrol ürünleri sevkiyatını engellemeye yönelik koordineli bir teşebbüs olduğunu öne sürmüştür (Dagestan War is not About Islam or Terrorism, It Is About Oil).

Türkiye ve Dağıstan arasındaki ilk ciddi resmi ilişki 1997 yılında Dağıstan Başbakanı'nın Türkiye'yi ziyareti ile başlamıştır. bu ziyaret sırasında iki ülke arasında ilişkilerin geliştirilmesi kararlaştırılmıştır (Gül, 1998, s. 108).

Başta Çeçenistan olmak üzere Kuzey Kafkasya'daki etnik çatışmaların soğuk savaş sonrası dönemde Türkiye'nin Kafkasya politikası üzerinde etkileri oldu. Kafkasya'daki genel istikrarsızlık ve Türkiye'nin istikrarsız bir bölgeye yönelik politika üretmek ve uygulamaya koymak konusundaki tecrübesizliği Türk dış politika yapıcılarını için bir sorun oluşturdu (Kasım, 2003, s. 79). Dağıstan resmi olarak Çeçenistan'da yaşanan olaylardan ve bunun kendi ülkelerinde yayılmasından endişe duymaktadırlar. Dağıstan cumhuriyeti Başkan Yardımcısı Ludmila Amarovna, Türkiye'yi ziyaretinde Çeçenistan olaylarını değerlendirerek teröre karşı tüm ülkelerin reaksiyonunun aynı olması gerektiğini vurgulamıştır (Xinhua Haber Ajansı, 2002). Moskova da Çeçenistan ve Dağıstan olaylarını iç sorunları olarak değerlendirmekte ve ayrıca Kafkaslarda meydana gelen olaylara "yakın çevre" doktrini gözlüğü ile bakarak başka ülkeleri elimine etmeye çalışmaktadır (Çora, 2004, s. 130). Türkiye ile Dağıstan iç güvenlik konularında işbirliği yapmak için

* Demirel; "Herhangi bir bağımlılıktan kaçınmaları bu devletlerin stratejik, ekonomik ve politik çıkarlarıdır, Türkiye'nin petrol ve doğalgaz boru hatlarına olan yaklaşımı bu bağlamda

çalışmalar yürütmüşlerdir. İki ülkenin emniyet birimleri arasında ilişkilerin geliştirilmesi hususunda görüş alışverişinde bulunmak için Dağıstan emniyet müdürü Türkiye'ye gelmiş ve çeşitli görüşmelerde bulunmuştur (Gül, 1998, s. 108).

Türkiye'nin Rusya Federasyonu ile olan ilişkilerinde öncelikle soğuk savaş dönemi anlayışını aşması gerekmektedir (Yıldız, 2001, s. 90). Türkiye, Kuzey Kafkasya cumhuriyetleri ile bu bağlamda Dağıstan ile en yüksek noktalarda, kültürel noktalarda, ticari noktalarda, ekonomik ilişkilerde ve mümkün olduğu kadar diplomatik ilişkilerde sınırları zorlayarak, tüm hakları ve imkanları zorlayarak ilişkileri en yüksek seviyeye çıkarmalıdır (Zeybek, 1996, s. 16). Türkiye, iktisadi ve ticari açıdan da Rusya ile olan ilişkilerinde her gelir düzeyine hitap edebilecek geniş bir ürün yelpazesiyile ve gelişmiş Moskova bölgesiyile sınırlı kalmayarak zengin doğal kaynakları ve sanayi potansiyeli bulunan Tataristan, Dağıstan, Başkırdistan gibi otonom cumhuriyetler de dahil olmak üzere, tüm bölgeleri kapsayacak şekilde Rus pazarına, direkt ihracatın yanı sıra, bölgede kurulacak depo-antrepo-mağaza gibi dağıtım kanalları vasıtasıyla doğrudan tüketiciye hitap edecek şekilde yönelmelidir (Şahinalp, 1997). Bu durum hem ülkemiz sanayinin geliştirilmesi hem de ihracatımızın artırılması açısından büyük önem arz etmektedir.

4.2. Ekonomik İlişkiler

Kuzey Kafkasya Cumhuriyetleri'nin ve Türkiye'nin ekonomik yapılarının birbirlerini tamamlayıcı özelliği, ticari ilişkilerin gelişmesinde olumlu bir rol oynamaktadır. Bu özellik, ekonomik ilişkilerin gelişmesinin ilk aşamasında önem taşımaktadır. Yatırım faaliyetleri sonucunda sanayi koordinasyonunun gelişmesi olanakları ortaya çıkmaktadır, ki bu durum ilişkilerin daha gelişkin bir aşaması için önemlidir. Çünkü ekonomik yapıların ticaret kanalıyla birbirlerini tamamlaması yolundaki olanaklar sınırsız değildir.

Rusya Federasyonu'nu oluşturan Federe Cumhuriyetler ile Merkez arasında 1995 yılında Yetki Paylaşımı Anlaşması imzalanmıştır. Buna dayanarak federal cumhuriyetler, siyasi ve askeri alanlar dışındaki alanlarda ekonomik, sosyal, kültürel

değerlendirilmelidir” demıştır (Turkish Probe, Ankara, 01. 09. 1995)

konularda diğ er ÷lkelerle ve uluslar arası kuruluşlarla ilişki kurmada serbesttiler ve antlaşma yapma yetkisine sahiptirler. Bu birimler ticari temsilcilikler açabilirlerdi. Türkiye’de yalnızca Krasnador Eyaleti’nin ve Tataristan Cumhuriyeti’nin İstanbul’da; Dağıstan Cumhuriyeti’nin Ankara’da kendi imkanları ile açtıkları ticari temsilcilikler vardır (Kanbolat, 2001, s. 100). Ancak bu temsilcilik maddi imkansızlıklar yüzünden bir süredir faal durumda değildir.

Rusya Federasyonu ile Federe cumhuriyetler arasında yetki mücadelesi henüz sonuçlanmamıştır. Merkezi Yönetim yetkilerini arttırırken, çevre birimleri kısıtlamaya çalışmaktadır. Türkiye bu idari sorunu aşmak için yöntemler geliştirmiştir. Temel antlaşmaları yaparken Rusya Federasyonu ile uyumlu olmaya çalışmıştır. Kuzey Kafkasya Federe Cumhuriyetleriyle yapılan antlaşmaların Türkiye tarafını resmi devlet organları yerine Türkiye Odalar ve Borsalar Birliğı (TOBB) gibi özel teşebbüs kuruluşu olan ancak devlete yakınlığı ile bilinen kurumlar imzalamıştır (Kılıçoğ lu ve Kekevi, 2004). Türkiye ve Dağıstan Cumhuriyeti arasında ekonomik ilişkileri düzenleyen temel anlaşma Dağıstan Cumhuriyeti Hükümeti ile TOBB arasında imzalanmıştır. Bu anlaşma Türkiye ve Dağıstan Cumhuriyeti arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi için esas kabul edilecek bir anlaşmadır. Söz konusu anlaşma çerçevesinde taraflar, iyi komşuluk ve dostluk ilişkilerinin daha geliştirilmesi ve güçlendirilmesi, ticari ve ekonomik bağların eşitlik ve karşılıklı yarar temelinde geliştirilmesi niyetinde olduklarını belirtmişlerdir. Ayrıca taraflar karşılıklı ticaretin ve ekonomik işbirliğinin diğ er biçimlerinin teşviki ve geliştirilmesi için gerekli tüm önlemlerin alınması konusunda anlaşmışlardır. Anlaşan taraflar hem Türkiye hem de Dağıstan topraklarında ortak işletmelerin kurulması yoluyla ekonomik faaliyetin düzenlenmesinde işadamlarına destek ve yardımın sağlanması konusunda yükümlölükler üstlenmişlerdir (Logunova, 2003, s. 335).

Protokol, Küçük ve orta büyüklükteki işletmeler’in (KOBİ) ticaret ve ekonomik işbirliğı alanında, yeni proje ve programların hazırlanması ve gerçekleştirilmesi konularında desteklenmesini öngörmektedir. Bu durum hem Türkiye Cumhuriyeti’nin ihracatı arttırmaya yönelik genel stratejisine hem de uygulamakta olduğı küçük ve orta teşebbüsün desteklenmesi politikasına uygun düşmektedir (Logunova, 2003, s. 336).

Dağıstan'da başta Mahaçkale ve Derbent'te olmak üzere Türk işadamlarının yatırımları vardır. Türk işadamları, plastik fabrikası, marangozhane, fırın ve pazarlama şirketleri ile Dağıstan piyasasına girmişlerdir (Türkiye ve Türk Dünyası, 1997, s. 284). Taraflar arasındaki işbirliğinin genişletilmesinin önündeki bazı engeller bulunmaktadır. Bu engellerden biri, birbirlerinin ihracat-ithalat olanakları konusunda yeterli bilgisinin bulunmamasıdır. Buna rağmen 1998 yılında Türkiye önde gelen temel yatırımcı ülkelerden biri olmuştur. Türkiye bu konumu iki projenin gerçekleştirilmesine yaptığı yatırımlarla kazanmıştır: Bunlardan biri Inkom Şirketi, diğeri ise ortaklaşa kurulan Kosmos International Ltd. Şirketi'dir. Üstelik 1998 yılında Dağıstan'da kayıtlı olan yabancı sermayeli 120 işletmenin ancak 10 tanesi faaliyet gösteriyordu ve bunlardan yalnızca plastik pencere ve kapı üreten Inkom Şirketi (Türkiye) ve boru üreten Dagnefteindustriya Şirketi (ABD) üretim yapıyordu.

Türk firmaları özellikle inşaat alanında kazandıkları sağlam konumlarla ön plana çıkmaktadırlar. Örneğin, Türklerin sayesinde Mahaçkale kentinde Kuzey Kafkasya'nın en büyük camisi kurulmuştur. Bu en büyük cami olan "Yusuf Bey Camii"nin yapımındaki ustaların çoğu Mahaçkale'de kalmıştır (Kalafat, 1999, s. 110).

Bunun dışında işbirliğinin gelecek vaat eden diğeri bir yönünü de petrol sevkiyatı oluşturmaktadır. Bugün Türkiye petrol boru hatlarının kendi toprakları üzerinden geçmesi için (Bakü-Ceyhan) mücadele etmektedir. Türkiye, Hazar Denizi petrollerinin önemli bir bölümünün kendi toprakları üzerinden taşınması için çaba harcamaktadır. Bakü-Novorossisk Petrol Boru Hattı'nın toprakları üzerinden geçtiği Dağıstan, Türkiye açısından önemli rol oynayacaktır.

Dağıstan'ın ihracat-ithalat sisteminde işlenmemiş post ve deri ile alüminyum ve alüminyum ürünleri ithal eden yabancı ülkeler arasında Türkiye, Dağıstan ürünlerini satın alan temel ülkelerden biridir (Tablo 4.1., Tablo 4.2.).

1998 istatistiklerine göre ham deri %54'lük payı ile Dağıstan'dan Türkiye'ye ihraç edilen mallar arasında ilk sırayı almaktadır. İkinci kalemi %25'lik pay ile makine ve elektronik aletler oluşturmaktadır. Üçüncü sırada ise %9 ile Dağıstan halıları gelmektedir (Tablo 4.1.).

Tablo 4.1. Dağıstan'ın Türkiye'ye İhracatı

	1996(1000\$)	1997(1000\$)	% Değişim	1998(1000\$)	% Değişim
Ham deri	3.274.1	1.865.1	-43	914.2	-51
İşlenmiş deri	3	7.4	147		
Hayvansal ürünler	4.7			45.9	-
Kimyasal ürünler	272.6	94	-66	38.7	-59
Hurda	-	389.7	-	-	-
Halı	89.5	167.6	87	156.3	-7
Metal ürünler	14.7	129.2	779	126.2	-2
Makine	13.8	134.2	872	417.5	211
Metaller	16.8	36.8	119	-	-
Diğerleri	48.4	105	117	-	-
Toplam	3.737.6	2.929	-22	1.698.8	-42

Kaynak: Ahmet BAŞOĞLU, “Dagestan in Transition Period To The Free Market Economy”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bölümü, İstanbul, 1999.

1997 verilerine göre Dağıstan'ın Türkiye'den olan ihracatı toplam ihracatının %2'sine tekabül etmektedir. 1998 verilerine göre ise ihracat kalemleri arasındaki en önemli grubu %31'lik payı ile elektronik eşyalar oluşturmaktadır. İkinci sırayı ise %13'lük pay ile boya malzemeleri oluşturmaktadır. İthalattaki en büyük artış yün ve deri mamüllerinde olmuştur. Aynı dönemde dikkat çeken bir artış gösteren diğer bir kalem ise metal ürünleri olmuştur. Anılan dönem içerisinde ithalattaki en önemli azalma tekstil ve kimyasal maddelerinde olmuştur (Tablo 4.2). Bunun sebepleri arasında Türk ekonomisinin yaşadığı dönemsel sıkıntılar bulunmaktadır.

Tablo 4.2. Dağıstan'ın Türkiye'den İthalatı

	1997 (1000 \$)	1998 (1000 \$)	% Değişim
Ağaç Ürünleri	15,1	3,4	-77
Çimento ve Alçı	78,1	12,7	-84
Ayakkabı	21,4	3	-86
Bitkisel Yağlar	1,8	0,7	-61
Boya	239,6	187,9	-22
Hububat Ürünleri	12	9,5	-21
Cam ve Seramik	112,9	48,9	-57
Elektronik Eşyalar	624	443,6	-29
Kağıt Ürünleri	58,9	37,2	-37
Kahve ve Çay	145,5	51,8	-64
Kimyasal Ürünler	125,7	8,1	-94
Kürk ve Deri Mamuller	3,9	50,2	1187
Metal Ürünler	23,1	87,5	279
Mobilya	69	24,2	-65
Mutfak Ürünleri	10,4	3,9	-63
Oyuncaklar	20,1	10,9	-46
Plastik Ürünler	198,1	145,3	-27
Şeker Ürünleri	3,4	2,6	-24
Tekstil Ürünleri	350	20,1	-94
Temizlik Malzemeleri	17,3	3	-83
Turunçgiller	7,2	3,5	-51
Bavul ve Çanta	120,5	57,4	-52
Diğer	168,1	231,4	38
Toplam	2.425,8	1.446,7	-40

Kaynak: Ahmet BAŞOĞLU, “Dagestan in Transition Period To The Free Market Economy”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bölümü, İstanbul, 1999.

Türkiye ve Dağıstan arasında yıllık ticaret hacmi 3 milyon dolar ile 6 milyon dolar arasında değişmektedir (Tablo 4.3).

Tablo 4.3. Dağıstan Türkiye Dış Ticaret Değerleri (1000 \$)

	1995	1996	%	1997	%	1998	%
İhracat	1.883	3.737,6	98	2929	-22	1.698,8	-42
İthalat	1.216	2.563,2	111	2.425,8	-5	1.446,7	-40
Denge	667	1.114,4	72	503,2	-56	252,1	-50
Dış Ticaret Hacmi	3.099,1	6.300,8	103	5.354,3	-15	3.145,5	-41

Kaynak: Ahmet BAŞOĞLU, "Dagestan in Transition Period To The Free Market Economy", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bölümü, İstanbul, 1999.

Sonuç olarak, Türkiye'nin Kuzey Kafkasya Cumhuriyetleri ile dış ekonomik işbirliği Türkiye'nin faaliyetlerindeki önemli bir yeni yönelimdir. Türkiye ihracatını çeşitlendirme politikasını gerçekleştirme, yeni ticari ortaklar bulma, hammadde ve diğer ihtiyaç duyduğu ürünleri ithal etme olanakları kazanmaktadır. Bu arada Kuzey Kafkasya Cumhuriyetleri ise Türk yabancı sermayesini kendi topraklarına çekmekte, ihtiyaç duydukları ürünleri Türkiye'den ithal etmekte ve ayrıca Türk ithalat yapısında önemli yer tutan malların ihracı sayesinde döviz rezervlerini artırmaktadırlar.

4.3. Türkiye- Dağıstan İlişkilerinde Diaspora Faktörü

Dağıstan'ın uluslararası faaliyetlerinin en önemli alanlarından biri, yurt dışındaki Dağıstanlılarla ilişkilerin geliştirilmesidir. Dağıstan siyasetleri, "*Büyüyen Dağıstan Politikası*" çerçevesinde sadece ülke içindeki değil ülke dışında yaşayan Dağıstanlılarla da yakından ilgilenmektedir. Bu noktada, Dağıstanlıların yaşadığı yerlerde temsilcilikler açılmakta, bu bölgelere ziyaretlerde bulunularak, buradaki vatandaşların problemleriyle ilgilenilmektedir (Dikkaya ve Yılmaz, 1999). Örneğin, Dağıstan'da yurt dışındaki Dağıstanlılarla ilişkiler konusunda faaliyet gösteren Vatan adlı bir cemiyet vardır. Bu cemiyet Türkiye'de yaşayan Dağıstanlılarla işbirliği konusunda aktif çalışmalar yürütmektedir. SSCB hakimiyeti Türkiye'deki Kafkas kökenlilerle göç ettikleri yerler arasında bir duvar örmüştü (Kasım, 2003, s. 79). Bu tür faaliyetler ilişkilerin yeniden tesisine imkan sağlamıştır. 1995 yılında Türkiye'de Dağıstanlılar Kültür Derneği kurulmuştur; bu derneğin Dağıstan'daki çeşitli derneklerle ilişkileri vardır. Şeyh Şamil'in 200. Doğum yılı kutlamalarına 14 kişilik bir heyet ile katılmışlardır (Sever, 1999, s. 96). Yine Dağıstan vatandaşlarının yaşadıkları Azerbaycan, Kazakistan, Krasnodarski ve Stavropol gibi devlet ya da

Rusya Federasyonu'na bağılı özerk bölgelerde temsilcilikler açılmıştır (Dikkaya ve Yılmaz, 1999).

Türkiye'nin Kafkasya politikasında da diaspora politikaları önemlidir. Osmanlı döneminden beri Türkler, Ruslar ne zaman Kafkasya'ya hegemonya için saldırmışsa Kafkasyalı Müslümanlara kucak açmışlardır (Aras, 2004, s. 133-134). Kafkas diasporasının Türk politikasına etkisini iki seviyeli bir çerçevede incelemek mümkündür. İlk düzeyde yerel aktörler, vakıf ve STÖ'ler kurarak bölgeyle ilişkiler geliştirmek ve bu amaç için lobi oluşturmak faaliyetleri gösterdiler. Bu gruplar, Türk basınca görüşlerini halka sunma ve şemsiye organizasyonlar altında toplanmaları konusunda desteklendiler (Aras, 2004, s. 135). İkinci seviyede ise resmi politika üzerine etkileri incelenebilir. Türkiye, kamuoyu ve diaspora faaliyetlerine rağmen resmi politikasında Rusya'yı karşısına alacak faaliyetlerden kaçınmıştır.

4.4. Eğitim, Din ve Kültür Alanında İlişkiler

Dağıstan'da çeşitli gönüllü kuruluşlarca eğitim faaliyetleri yapılmaktadır. 1992 yılında Mahaçkale Lisesi, 1993 yılında Derbent Lisesi, 1993 yılında Derbent Şarkiyat Lisesi, 1994 yılında Botlik Şarkiyat Lisesi açılmıştır (Zaim, 1997, s. 348-349). Orta dereceli okullar yanında Derbent şehrinde Türk girişimciler tarafından kurulan Uluslararası Doğu Üniversitesi eğitim ve öğretim çalışmalarına devam etmektedir (Gül, 1998, s. 109). Dağıstan'da Türklerce açılan bir diğer yüksek eğitim kurumu da Derbent Hümaniter Enstitüsü'dür (Özsoy, 1996/1997, s. 59).

Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı (TDAV) tarafından Dağıstan'ın başkenti Mahaçkale'de bulunan Dağıstan Üniversitesi'ne bağılı olarak Türk Dili Bölümü açılmıştır. Bu bölümde Türkiye'den gönderilen iki öğretim görevlisinin yanısıra Dağıstanlı 22 öğretim görevlisi çalışmaktadır. Bölümde 116 öğrenci eğitim almaktadır (http://www.turan.org/etkinlik/yd_egitim.htm).

TDAV tarafından 1995 yılından beri düzenlenmekte olan "Türk Dünyası Çocuk Şöleni"ne Dağıstan'da yaşayan Kumuk ve Nogaylar gibi Türk gruplarından çocuklar da katılmaktadır (http://www.turan.org/etkinlik/yd_egitim.htm).

Dağıstan ile Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı arasında ilişkiler kurulmuştur. Dağıstan, 1995 yılında Türkiye'nin öncülüğünde Türk Cumhuriyetleri, Balkan-Kafkas Ülkeleri, Türk ve Müslüman Toplulukları dini temsilcilerinin katılımıyla düzenlenen Avrasya İslâm Şûrası toplantılarına katılmaktadır (www.diyamet.gov.tr/turkish/duyuru.asp?id=89). Diyanet İşleri Başkanlığı ile Dağıstan Müftülüğü arasında dın görevlileri yetiştirilmesi konusunda anlaşma sağlanmıştır. Bu çerçevede Dağıstanlı öğrenciler Kayseri'de Erciyes Üniversitesi'ne bağılı İlahiyat Fakültesi'nde eğitim görmektedirler (Gül, 1998, s. 109).



5.DAĞISTAN'IN ÖNE ÇIKAN JEOPOLİTİK VE STRATEJİK PARAMETRELERİ

Strateji kelimesinin hem eski Yunanca hem de Latince'de karşılıkları mevcuttur. Yunanlı bir general olan Strategos'un adına ithafen savaşta hedefe varmak için atılan adımlar olarak tanımlandığı ve Latince'de yol, çizgi anlamına geldiği belirtilmektedir (Özel, 1994, s. 6) Strateji kelimesi askeri planlarda kullanıldığı kadar, bir futbol takımının şampiyon olmak için izleyeceği yol veya bir işletmenin spesifik hedeflerine varmak için takip edeceği yol anlamına da kullanılmaktadır.

Modern tanımıyla strateji, gelecekte oluşması kuvvetle muhtemel durumların veya gerçekleşmesi istenen amaçların önceden belirlenip, bu amaçlara ulaşmak için bir ulus ya da uluslar topluluğunun ekonomik, askeri, politik ve moral güçlerinin birbiriyle uyumlu olarak düzenlenerek; fayda-maliyet analizleri yapılarak hedefe yönelme sanatı ve bilimidir (Emanet, 2003, s. 49).

Jeopolitik, devletin ya da bir ittifakın veya bir bölgenin, mevcut coğrafi platform üzerinde, değişmeyen unsurlarını (dünya üzerindeki yer, topografik analizler, vs.) ve değişen unsurlarını (sosyo-kültürel yapı, ekonomi politik ve askeri değerler) dikkate alarak, güç değerlendirmesi yapan, dünya güç merkezlerini, bölgedeki güçleri inceleyen, değerlendiren, hedefleri ve hedeflere ulaşma şart ve aşamalarını araştıran, belirleyen bir bilimdir. Coğrafi platform üzerinde güç merkezlerini karşılaştırmalı olarak değerlendirir, politik seviyede güç ve hedef ilişkisi kurar. Jeopolitik doğrudan devletlerin dış politikalarına ilişkin konulara yönelmektedir (İhan, 1999a, s. 19-20; Tezkan ve Taşar, 2002, s. 15). Jeopolitiğin daha iyi kavranabilmesi için, jeopolitiğin unsurlarının incelenmesi gereklidir. Jeopolitik unsurlar değişen- coğrafi ve değişmeyen olarak ayrılabilir.

Değişmeyen (coğrafi) unsurlar; a-Ülke veya bölgenin hudutları, arz üzerindeki yeri, işgal ettiği alan, coğrafi bütünlük vb. gibi coğrafi özellikler, b-Coğrafi karakter (ada, kıta, kenar ve kıta içi devleti olma durumu), c-Sınırlar ve Coğrafi bütünlük, d-Saha genişliği ve sahip olunan stratejik kaynaklardır.

Değişen (dinamik- beşeri) Unsurlar ise; a-Toplumsal yapı ve kültürel değerler, b-Ekonomik yapı, c-Politik değerler, d-Askeri yapı ve özellikler, e-Teknolojik değerler, f-Zaman'dır (İlhan, 1997, s. 7-8; Atay, 2002, s. 38-39). Genellikle, yukarıda belirttiğimiz gibi coğrafyanın siyaset üzerindeki etkisi veya devletlerin coğrafi özellikleriyle siyasetleri arasındaki ilişkinin incelenmesi şeklinde tanımlanan jeopolitik esas itibariyle daha karmaşık bir inceleme alanıdır.

Avrasya'nın bütünlüğünü sağlamak için Balkanlar ve Kafkaslar büyük önem taşır. Bunlar, Mackinder'in "Heartland"ı ile Spykman'ın "Rimland"ının kesişim kümesi doğu, batı ve kuzey, güney geçişlerinin hem daraldığı hem de coğrafyadan dolayı zorlaştığı bölgelerdir. Balkanlar ve Kafkasya bu önemleri dolayısı ile Asya steplerine hakim olan güçler arasında sürekli mücadele sebebi oldular (Turhan, 2003, s. 34). Çar ordusunun albaylarından Bicerahov'un "*Dağıstan, Bakü'nün kapısıdır ve ben, o kapıya sağlam bir kilit vuracağım*" sözü (Sever, 1999, s. 87) bu mücadelenin jeopolitik ve stratejik sebeplerini aydınlatmaktadır. Rusya, genişleme, sıcak denizlere inme gibi uzun vadeli planları gereğince Kafkasya'ya jeopolitik ve jeostratejik açılardan büyük önem vermiştir (Yıldız, 1998, s. 143).

Kafkasya karışık bir bölge olmak için ne gerekiyorsa ona sahiptir. Günümüzde sınırlar henüz kesinleşmemiştir. Kafkasya, bir geçiş yeri olduğu kadar, düşmandan kaçılıp sığınılan bir bölgedir (Yaresimos, 2002, s. 271). Bu konumu nedeniyle zengin bir etnik yapıya sahiptir. Bu etnik yapının doğurduğu bir takım stratejik sonuçlar vardır. Her şeyden önce bu gruplar arası yaşanan gerginlikler bölgeyi olumsuz olarak etkilemektedir. Bu karmaşık yapının bir diğer etkisi ise bölgeye yönelik ilgisi olan güçlerin etnik gruplardan bazılarını etki altına alarak diğer gruplar üzerinde baskı uygulanabilmesine imkan sağlanmış olabilmesidir.

Kafkasya, soğuk savaş sonrasında jeopolitik konumu en çok değişen bölgelerden biridir. Coğrafya sabit bir faktör olmasına rağmen bu coğrafyanın belirlediği jeopolitiğin güncelleşmesi gereken bir değişken olduğunu dikkate alırsak Kuzey Kafkasya'nın da yeni evrede jeopolitiği değişmiştir (Kurmel, 2003, s. 14). Kafkasya, soğuk savaş döneminde SSCB egemenliğinde uygulanan jeopolitik teorilerin duyarlı buluşma noktalarından birisiydi. Fakat jeopolitik olarak bir odak değildi. Soğuk savaş döneminin iki kutuplu dünyasında taraflar oluşmuş, konumları tamamlanmış, hukuku belirlenmiş, bir çok faaliyet gelenekselleşmişti. SSCB'nin çökmesi ile sistem de yıkıldı. Kafkasya'nın jeopolitik durumu da oldukça farklılaşmıştır (İlhan, 2003, s. 319-321). SSCB'nin çöküşü büyük bir jeopolitik karışıklık yaratmıştır.

Kafkasya, Orta Asya ile yapılan ticaret hacminin artması ve devamlılığı açısından Asya'yı Avrupa'ya bağlayan stratejik öneme sahip bir yol ve geçit durumundadır (Torumtay, 1997, s. 216).

Kafkasya, Rusya için Avrupa ile Orta Asya arasında bir geçiş köprüsü olmasının yanı sıra, Karadeniz ve Hazar Denizi'ne kıyısının olması sebebiyle Rusya'nın Karadeniz- Boğazlar- Akdeniz yolu ile Süveyş kanalına inebilmesine imkan sağlaması yönünden de, Rusya'nın stratejik çıkarları için son derece önemli bir jeopolitik bölgedir (Tavkul, 2003, s. 11). Bir kara ülkesi olan Rusya, kuruluşundan bu yana sürekli olarak sınırlarını genişletmek ve kendisine açık kapı sağlayabilecek denizlere ulaşabilmek ihtiyacını hissetmiştir. Bu yayılcılık anlayışı Rusya'nın 18. yüzyılın başlarında sınırlarını Baltık Denizi'ne kadar genişletmesini sağlamıştır. 1721 yılında ise imparatorluğunu ilan eden Rusya bir kıta devleti haline dönüşmüştür. Kıta devleti olmanın doğal bir sonucu olarak Rusya bu tarihten itibaren dış politikasını, kıtaya en yakın bölgeleri denetimi altında tutabilecek bir strateji izlemek üzerine bina etmiştir. Buna göre Rusya kendi güvenliğini dört ana bölgeye nüfuz edebilme gücüyle eşdeğer tutmuştur. Bu bölgeler Balkanlar, Baltık Ülkeleri, Kafkaslar ve Orta Asya'dır (Mughissuddin, 1995, s. 446). Bu nedenle Ruslar tarih boyunca bu bölgelerde karşı karşıya geldikleri milletler ile sürekli çatışma içinde olmuşlardır. Rusya'nın tarihi "sıcak denizlere inme" stratejisinin üç ayağının ikisi Kafkaslarla ilişkilidir. Bunların ilki Kafkasya'yı hareket üssü olarak kullanarak Doğu Anadolu'yu ele geçirmek, böylece İskenderun körfezi üstünden Akdeniz'e inmek;

diğeri ise yine Kafkasya'yı hareket üssü olarak kullanarak İran üzerinden Hint Okyanusu'na açılmaktır. Üçüncü ayağı oluşturan Balkanlar yoluyla İstanbul ve Boğazlara inerek Ege ve Akdeniz'e açılan kıyılarına hakim olmaktır (Demirağ, 2003, s. 75). Kafkaslar üzerinden ikinci bir cephe veya tehdit oluşturmanın bu seçeneğin başarılı olabilmesi içinde önemli olduğu düşünülebilir.

Rusya, Kafkasya'yı ve Karadeniz'i en öncelikli stratejik sahalar olarak ilan etmiştir (Akseenko, 1992, s. 10-12'den aktaran Gökırmak, 1996, s. 171). Rusya'nın Kafkaslarda yaşayacağı olası bir başarısızlık Rusya'nın petrol ve doğal gaz gelirlerini riske atacak ve aynı zamanda ülkenin Türkistan ve Ortadoğu'daki otoritesini zayıflatacaktır (Galeotti, 1995, s. 50-57). Jeopolitik olarak incelendiğinde Kuzey Kafkasya'da otonom cumhuriyetler arasında gelişmekte olan sorunlar ve gittikçe artan dini baskı (Vehhabizm gibi) bu bölgeyi menfaatler ve istikrar bakımından Rusya için BDT'den daha önemli yapmaktadır (Thomas ve Shull, 2000, s. 112). Kafkasya'nın önemine haiz olan Rusya, AKKA Antlaşmasını Kafkasya bölgesi için tanımayacağını bildirmiştir. AKKA'nın öngördüğü indirimlere gitmemiş ve 58. ordusunu Kuzey Kafkasya'daki özerk cumhuriyetler (Dağıstan, Çeçenistan, İnguşetya, Kuzey Osetya) bölgesinde konuşlandırmak suretiyle Kafkasya'da sessiz bir işgal başlatmıştır (Caşın, 2002, s. 291).

Dağıstan bölgede önemli jeopolitik konuma sahiptir. Dağıstan, Avrupa Rusya'sının (Rusya'nın Avrupa kısmı) en güneyinde bulunuyor. Ülke kuzey ve kuzeybatıdan Kalmukya cumhuriyeti, Stavropol bölgesi ve Çeçenistan cumhuriyetiyle sınırdadır. Güney ve Güneydoğudan ise Azerbaycan ve Gürcistan ile sınırları bulunuyor. Hazar denizi ülkeye Kazakistan, Türkmenistan ve İran çıkışını sağlıyor. Kafkasya'nın tamamında ve Hazar Denizi çevresindeki son durum, bunların yanı sıra Dağıstan'daki iç gelişmelerin bazı özellikleri, ülkenin, Kuzey Kafkasya'da olduğu gibi Kafkasya'nın bütünündeki siyasal süreçlerin ileri tarihlerdeki gelişmelerinde önemli yeri olacağından söz edilmesine esas teşkil ediyor (Tiskov ve Filippova, 2001, s. 3). Dağıstan Azerbaycan üzerinde etki yaratmak için Rusya'nın denetlediği bölgedir. Bu ülkenin çok-etnikli yapısı bu politikaya temel oluşturmakta ve bu bölgenin kontrolünü bir anlamda kolaylaştırmaktadır (Yıldız, 1998, s. 175).



Dağıstan'ın jeopolitik durumu, deniz limanı ve ülkeyi güneyden kuzeye bağlayan kara ve demir yolları Dağıstan'ın ekonomik potansiyelini güçlendirecek özelliklerdir (Türkiye ve Türk Dünyası, 1997, s. 284). Bu durum bölgeye yönelik ilgiyi arttırmaktadır.

Bir coğrafi bölgeye stratejik önemini veren elde bulunduran için önemli olmasından çok, başka uluslar arası güçler için taşıdığı ehemmiyettir. Başka bir şekilde söylemek gerekirse coğrafyaya sahip olmak veya kontrol altında bulundurmak isteyen güçler ne kadar kuvvetli ve çok ise o coğrafya o kadar stratejik öneme sahiptir denilebilir (Emanet, 2001, s. 21). Dağıstan tarih boyunca çeşitli istilalara uğramış, uğruna büyük mücadeleler verilmiş bir yerdir. Özellikle Türkler, Ruslar ve İranlılar arasında çekişme alanı olmuştur. Günümüzde de bu mücadele sürmektedir. Özellikle kritik maddeler olarak addedebileceğimiz enerji kaynaklarının ve bunların geçiş güzergahlarının kontrolünün ele geçirilmesinin amaçlandığı “yeni büyük oyun”da bölge yeniden ön plana çıkmıştır. Kafkasya’da Rusların siyasi etkinliğinin artması sonucunda, Rus askerleri, Türkiye’nin sınırları boyunca konuşlandırılacak ve Türkiye’nin bölgede sahip olmak istediği nüfuz engellenmiş olacaktır (Khalilzad, et al., 2001). Rusya, AKKA’nın öngördüğü sınırların çok üstünde bir askeri gücü Kuzey Kafkasya’ya yığarak, Türkiye’yi Karabağ Sorunundan ve bölgeden uzak tutmak gayesini gütmüştür (Tuncer, 2000, s. 448).

Kuzey Kafkasya’da yaşanacak her türlü olayın Türkiye üzerinde etkisi olacaktır. Bu özerk cumhuriyetlerin hem kendi aralarında hem de Federasyon merkezi ile olan problemlerinde hakim güç, Rusya’dır. Bu durum Türk Rus ilişkilerinin güvenlik stratejilerinin belirlenmesinde temel faktör olacaktır (Şimşek, 2002, s. 159).

Kafkasya, ABD için Doğu- Batı ulaşımı nedeniyle jeopolitik açıdan, zengin petrol ve doğal gaz kaynakları sebebiyle de ekonomik açıdan önem taşımaktadır (Atasir, 2003, s. 75). ABD’nin Dağıstan’a ilgisi sadece bununla kalmamaktadır. Zbigniew Brzezinski’nin ifadeleri ile Hazar’ın stratejik önemi başlangıçtan beri vardı ve bu önem sadece petrolle ifade edilemez (Greenlee, 1999, s. 67). Dağıstan’da ve tüm Kafkasya’da gelişen İslami hareketler ABD’nin tehdit algılamalarını uyarılmaktadır. Bazı gözlemciler Dağıstan’da Vehhabiliğin zafer kazanması halinde

bunun devrimci bir dalgalanmaya sebep olabileceği ve bunun ABD'nin sıkıntılarını daha da arttıracığı değerlendirilmesi yapılmaktadır (Schurmann, 1999).

Kafkasya, Türkiye'nin güvenliği açısından büyük önem taşımaktadır. Türkiye'nin askeri alanda tehdit altında olma ihtimalini ortadan kaldırmak için Kafkasya'da Rus hakimiyeti'nin sınırlandırılması gerekmektedir (Tuncel, 2003, s. 132).

Kafkasya'nın Rusya açısından ekonomik, stratejik bir önemi olduğu gibi psikolojik olarak da bir önemi vardır (Tuncel, 2003, s. 119). SSCB'nin çöküşü sonrası, Güney Kafkasya'nın kaybı ve Kuzey Kafkasya'da çıkan karışıklıklar Ruslarda yeniden dirilen Türk etkisi hakkındaki stratejik korkuyu canlandırmıştır (Brzezinski, 1998, s. 82).

Rusya Federasyonu yeni Güvenlik Doktrini çerçevesinde Kuzey Kafkasya'yı Rusya'nın stratejik çıkarları açısından birinci derecede önemli stratejik bölge olarak nitelendirmektedir (Kumkale, 1997, s. 148). Kafkasya, Rusya'nın yumuşak karnını oluşturan Güney Rusya'yı güneyden gelecek bir saldırıda korumaktadır (Tuncel, 2003, s. 119). Rusya, dışarıdan gelecek etkilerin kendi içindeki etnik ve dini ayrımcılığı körükleyeceği endişesi taşımaktadır. Vladimir Putin tarafından imzalanan 2000 yılı "Rusya'nın Dış Politika Konsepti Belgesi"nde Rusya'nın tehdit algılamalarına yer verilmiştir. Bu belgeye göre bölgesel aktörler arasındaki askeri-siyasal husumet ve etnik dinsel ayrılıkçılık, içişlerine müdahale, uluslar arası terörizm, uluslararası organize suçlar (silah ve uyuşturucu madde kaçakçılığı gibi) Rusya'nın tehdit algılamalarında ilk sıraya girmektedir (Yapıcı, 2004, s. 49).

Dağıstan, Rusya için son derece önemli bir stratejik konumdur. Dağıstan'ın elden çıkması Rusya'nın Hazar petrolerindeki payının neredeyse yarı yarıya düşmesi, Azerbaycan üzerindeki etkisinin son derece azalması, daha da önemlisi petrol boru hatları projelerinde söz hakkını büyük oranda kaybetmesi demektir.

5.1. Etnik Çeşitliliğin Stratejik Sonuçları

Dağıstan'ın coğrafi konumu neticesine zengin bir etnik yapıya sahiptir. Bu durumun bir takım stratejik sonuçları bulunmaktadır. Herşeyden önce bölgedeki etnik gruplar arası her an patlamaya hazır çatışma ihtimali güvenlik açısından risk taşımaktadır. Etnik çatışmaların sebepleri konusunda yapılan çalışmalarda çeşitli ekoller farklı fikirler öne sürmüşlerdir. Kültürel çoğulcu teoriler etnik anlaşmazlıkları birbirine zıt değerlerin çatışması gibi olgular olarak tasavvur etmektedirler (Smith, 1991). Modernizasyon ve ekonomik çıkar teorileri çatışmayı genel olarak değerli olan kaynak ve fırsatlar için mücadele olarak düşünmektedirler (Allensworth, 1998; Perdue, 1995). Kültürel çoğulcu teorinin değişik etnik grupların ayrılma ve izolasyonunu vurguladığı yerde modernizasyon ve ekonomik çıkarlar teorileri temas ve rekabet üzerinde dururlar. Birinin ayrılmak ve serbest kalmaktan söz ettiği yerde diğeri birbirine yaklaşma ve konsensusun altına çizer (Ware and Kisriev, 2001, s. 106-107). Dağıstan, içinde barındırdığı çok sayıda etnik gruptan kaynaklanan sorunlarla karşı karşıyadır. Bunların bir kısmı ülke içinde iktidar ve bölüşüm mücadeleleridir. Olayın diğer boyutu ise Dağıstanlı etnik grupların sınırların ötesindeki uzantıları veya toprak taleplerinden çıkan sorunlardan oluşmaktadır.

Etnik çatışmaların çıkış sebepleri genel olarak beş başlıkta ortaya konabilir (Devlet, 2003):

- a. **Sosyal sebepler:** Kural olarak etnik sürtüşmeler, devlet gücü ve kaynaklarını kontrol eden çoğunlukla, etnik azınlıklar arasında çıkar. Sosyolojik açıdan bakıldığında sosyal gruplar arası sürtüşmenin etnik sürtüşmeye de dönüştüğü görülebilir.
- b. **Ekonomik sebepler:** Ekonomik alanlarda arabuluculuk yapan, özellikle belli bir bölgeden (belli bir etnik gruba mensup) gelerek ticaretle uğraşanlara karşı duyulan rahatsızlık etnik sürtüşmeler çıkması için başka bir neden olarak karşımıza çıkmaktadır.

- c. **Siyasi sebepler:** Siyasi kararlar özellikle ekonomik ve sosyal şartları etkilediği için önemlidir. Gücü elinde tutan etnik gruba karşı hareketler olabilir.
- d. **Demografik sebepler:** Etnik çatışma tehlikesi nüfusun dengesiz olduğu bölgelerde daha fazla kendini göstermektedir.
- e. **Milli kimlik arayışları ve aydınlar:** Eski SSCB’de toplum içinde prestijli konuma sahip bilim adamları, yazar, şair, tiyatro yazarı, film rejisörleri, sanatçılar ve diğer sanatçılar bağımsızlık sonrasında milli şuurun gelişmesinde önemli roller oynamışlardır. Yöneticiler her ne kadar eski *nomenklatura*’dan olsalar da, halk desteği için milli şuurlanma akımının destekçisi olmuşlardır.

Dağıstan’da bu gruba sporcuları da eklemek gerekmektedir. Örneğin Lak Hareketinin başkanı şampiyonluk sahibi bir karateçidir.

5.1.1. Etnik Çeşitliliğin Ülke İçi Stratejik Etkileri

Dağıstan’da büyük ölçüde gücün ve kaynakların paylaşımına bağlı olan istikrar, etnik gerilimlerle tehdit edilmektedir. Stalin döneminde, Kuzey Kafkasya halkları (Dağıstan’da büyük ölçüde Akkin Çeçenler) Sibiryaya ve Orta Asya’ya sürgün edilmişlerdi. Sürgün sebebi olarak bu grupların Almanya ve Nazilerle işbirliği yaptığı suçlamasını ileri sürmüşlerdir. 1956’da Kruşçev hükümeti sürgün edilen toplulukların topraklarına dönmelerine izin verdi. Kitlesele dönüşe paralel olarak, sürgün edilen bu halkların eskiden yaşadıkları bölgelerin isimleri ve sınırları yeniden gözden geçirildi. Ancak yerleşim süreci sorunsuz olmadı; eski yaşadıkları yerlere dönen sürgünler bu defa da buralara yerleştirilen topluluklarla karşı karşıya kaldılar. Böylece Kafkasya’da kökenleri bu yıllara dayanan toprak ve sınır sorunları çözülemeyen sorunlar olarak günümüze kadar geldi. Bugün bu sorunlar Kuzey Kafkasya’da etnik-dilsel farklılık temeline çeşitli politikaların aracı olduğu gibi, ulusal kimliklerin inşa edilme sürecinde de Kafkas toplulukları arasındaki çatışmalarda öne çıkmaktadır. Yeniden yerleşim süreci Dağıstan’da ve Kuzey

Kafkasya'nın diğer bölgelerinde tarihsel olarak düşmanlığı körükleyen ve rekabete dayalı ilişkilere zemin yaratmıştır (Yıldız, 1998, s. 153).

Çeçenler, Dağıstan'da Laklarca iskan edilen toprakları geri istemekte; Kumuklar Avar baskınlarından korkmakta, Lezgiler ise otonomluk ve Azerbaycan'daki soydaşları ile birleşme istemektedir (Menon and Fuller, 2000, s. 34).

1930'lu yıllarda, genel olarak Kafkasya ve Orta Asya bölgesinde yaşayan topluluklar yeni "ulus-devlet" yapıları halinde biçimlendirilmeye çalışılmıştır. "Yerelleştirme" (korenizatsiya-nativization) programı bağlamında ulusal topluluklar tanımlanmış ve belirlenen "ulusal-topraklarda" yönetme yetkisi de bu topluluklara tanınmıştır. Ancak bu toplulukların denetiminin sağlanması için, dinsel ve etnik farklılıklardan faydalanılmış, sınırlar bu toplulukların birbirlerini denetleyebilecekleri şekilde belirlenmiş ve o bölgede yaşamayan topluluklar bu cumhuriyetlerin topraklarına yerleştirilmişlerdir (Yıldız, 1998, s. 150). Bu durum daha sonra çıkacak etnik çatışmaların tohumunu atmıştır.

Dağ nüfusunun kitle halinde düz araziye göç ettirilmesi, kendi başına çatışma yaratan etkenlerden birisidir. Dağ nüfusunun etkin bir biçimde düzlüklere göç ettirilmesi yirminci yüzyılın 50'li yıllarından itibaren başlamış, 70'li yılların başlarında ise, sosyal gerilimi ortaya çıkaran bir çığ haline gelmiştir (Tişkov ve Filippova, 2001, s. 8). 1951'de Dağıstan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ülke dahilinde göç ettirme ve nakil konusunda 5 yıllık planı kabul etti. 1952-1957 arasında dağlık bölgedeki 10.000 işletmenin kuzeydeki ovalara yerleştirilmesi düşünüldü. Lezgi, Tabasaran, Rutul ve Agulların bir kısmı Güney Dağıstan'dan Kuzey Dağıstan'a göç ettirildiler (İbrahimov, 1996, s. 37). 70'li yılların ortalarından itibaren, göçler aşırı derecede artmıştır ve yönetim tarafından kontrol edilemez hale gelmiştir. Demografik ve kültürel yapıda ortaya çıkan etnik değişimler sonucunda düzlük arazilerdeki yerel halk maddi ve psikolojik sıkıntılara maruz kaldı. Bunun ardından ova halkını temsil eden Dağıstan aydınları tarafından protesto sesleri gelmeye başladı, fakat güçlü devlet tarafından bu sesler çabucak önlendi (Tişkov ve Filippova, 2001, s. 8).

Dağıstan'ın güneyindeki dağlık bölgede yaşayan halkların SSCB döneminde ekonomik ve sosyal sebeplerle Dağıstan'ın kuzeyindeki verimli ovalara göç ettirilmesi ovalarda yaşayan Kumuklarla dağlardan göç eden Avar, Dargi Lezgiler arasında etnik problem ve çatışmaların ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Tavkul, 2002, s. 150).

Dağıstan'ın Hazar denizi kıyısındaki düzlük bölgelerinde yaşayan Kumuklar ve Nogaylar, 1991 başlarında ayrı devlet olma isteklerini açıklamışlardır. Cumhuriyet hükümetinde temsil edilmemeleri onları harekete geçiren temel faktördür. Her iki topluluk da, dağlardan gelen etnik grupların topraklarına tecavüz etmesine karşı kendi adlarına kimsenin önlem almadığını öne sürmektedirler (Çiloğlu, 1998, s. 79).

1944'de Orta Asya'ya sürülen Çeçenlerden boşalan topraklara Mahaçkale civarındaki köylerde yaşayan 10.000 Kumuk zorla göç ettirildi (Tavkul, 2002, s. 150). Kumukların kendi toprakları ise idari bir kararname uyarınca Gubin ilçesindeki Avarlara verildi (Aliyev, 1995, s. 273). Özellikle eskiden beri Dağıstan'ın dağlık bölgelerinde ve Çeçenistan köylerinde yaşayan Laklar ve Darginler geleneksel Kumuk bölgelerine göç etmeye başlamışlardı. Nogaylar ise, Gürcistan'dan çıkarılan Avarların Nogay topraklarına sürekli artarak göç etmelerinden rahatsız olmaktadır (Çiloğlu, 1998, s. 79).

1992'de Nogaylar, Birlik adlı ulusal hareketlerini oluşturdular, öncelikli amaçları Dağıstan'ın iki bölgesinde özerk bir Nogay bölgesi kurmaktı. Ayrıca Nogaylar bu bölgenin, önemli ölçüde Nogay nüfusu barındıran Stavropol Kray'ı sınırındaki iki bölgeyle ve Çeçenistan'ın bir bölgesiyle birleşmesini istemekteydiler (Çiloğlu, 1998, s. 79).

Etkin bir şekilde gerçekteştirilen göç politikası sonucunda, daha önce tamamen Kumukların yaşadığı Kayakent ilinde, sadece Darginler nüfusun %45'ini oluşturmuştur (Tişkov ve Filippova, 2001, s. 9). 17 Mayıs 1993'te bölgedeki durum gerginleşti. Kostek ve Novyi Kostek kasabaları arasındaki toprak anlaşmazlığı, Darginler ve Kumuklar arasında silahlı çatışmayla sonuçlandı. Bir kişi öldürüldü ve Dağıstan'da konuşlanan Rusya içişleri Bakanlığı'na bağlı özel timler bölgeye sevk

edildi. Bir ay süren çatışma sonrasında bölgede olağan üstü hal ilan edildi; ancak çelişkilerin çözümü için görüşmeler yapılmadı (Çiloğlu, 1998, s. 79).

Dağıstan'da yaşanan çatışmaların belli başlı sebeplerinden biri de Dağıstan nüfusunun karmaşık etnik yapısının, politik süreçlerin özelliklerine gösterdiği etkilerdir. Sovyet dönemi devam ederken ülkedeki elit ortamda mono- etnik gruplar oluşmaya başlamıştır. Zayıflama ve rejimin çökmesi sırasında Dağıstan'daki etnik grupların tamamının temsil edildiği, eski yönetim biçimindeki desteğini kaybeden yönetici tabaka, bu desteği her şeyden önce güvenli ilişkilerde; arkadaş çevresinde, akrabalarında, etnik grubun geneline mal olmuş şahıslarda buldu. Sadece egemen olan tabaka değil, toplumsal ilişkilerin tamamı, temel toplumsal düzen ve mevzuatın dağılmasından dolayı, eskiye dayalı kişisel ilişkilere, etnik bağlantı ve desteklere bölündü (Tişkov ve Filippova, 2001, s. 11). Ekilebilir toprakların azlığı ve siyasi gücün demografik büyüme ile birlikte etnik gruplar arasında eşit paylaşılması Dağıstan'da etnik hareketlenmeyi kışkırtmakta ve etnik grupların siyasi özerklik talep etmelerine sebep olmaktadır (Tavkul, 2002, s. 150).

Rus Kazaklarının Dağıstan'da toplu olarak buldukları iki reyon'ları vardır. Dağıstan'dan Rusya'ya Rus göçü devam etmektedir. Ruslardan boşalan bölgeye Avarlar ve Darginler göç etmektedirler. Bu göç Rus Kazakların göç etmeyen kısmını rahatsız etmekte Rusya ile Dağıstan arasında sorun olmaktadır (Kalafat, 1999). 1990-91 yıllarında genellikle Avarların desteklediği, Dağıstan'ın Rusya Federasyonu ile olan bağlarının koparılması teklifine Rus Kazakları şiddetle karşı çıkmışlar ve Avarlar ile Kazaklar arasındaki ilişkiler gerginleşmiştir. Kazaklar Rusya Federasyonu içinde askeri bir toplumsal sınıf olarak tanınmak istemektedirler. Kazaklar Dağıstan'ın Rusya Federasyonu'ndan tam bağımsızlığını ilan etmesi durumunda kendi topraklarının Rusya Cumhuriyeti'ne katmakla tehdit ettiler. 1990'da Kuzey Osetya'nın başkenti Vladikavkaz'da gayri resmi bir Terek Kazak Ordusu'nun kurulması bölgedeki Kafkas halklarını endişeye sevk etti. Oset-Ingus etnik çatışmalarında Osetlerin yanında yer alan Terek Kazak ordusu Rusya Federal hükümeti tarafından umut ettiği desteği sağlayamadı (Tavkul, 2002, s. 165).

Sosyal alanda olan çatışmalar yatay ve dikey düzlemde incelenebilir. Üst yatay düzlemde yaşanan yüksek politik (dolayısıyla varlıklı) zümre arasındaki çatışmalı

ilişkiler; Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası Rusya Federasyonu'nda ve Dağıstan'da yaşanan belirsizlik döneminde bu düzeyde şiddetli çekişmeler yaşanmıştır. Pek çok üst düzey bürokrat ve yönetici suikasta kurban gitmiştir. Şu an için, bu düzlemdeki ilişkilerin acımasızlığı zayıflamıştır (Tişkov ve Filippova, 2001, s. 6). Göreli birlik ve pozisyonlar arası mutabakat gözlemlenmektedir. Var olan düzen içerisinde gücün ve gelirin bölüşümünde söz sahibi oldukları için, bu durumun değişmemesini istememektedirler. Düzendeki istikrarsızlığa yol açacak iç rekabete yönelmekten ziyade eski rejimin sistematize ettiği bölüşüm çarkının devamı için ortak hareket etmektedirler.

Dikey düzlemde yüksek ve orta tabakalar arasında, bunların yanı sıra yüksek tabakayla küçük girişimciler arasındaki çatışmalar Dağıstan'da sosyal hareketliliğin artmasına sebep olmaktadır. Günümüzde bu çatışma, mülkiyet çatışmalarının ana düzlemini oluşturuyor. Ulusal ve yerel yönetim organlarının faaliyetleri, genel anlamda küçük işletmecilerin ve bireysel serbest meslek faaliyetlerinin kontrol altına alınmasına ve düzenlenmesine yöneltilmiştir. Buna karşı çıkan küçük yatırımcılar sırtlarını, yüksek zümreye karşı kendi mücadelesini veren, orta tabakaya dayamaktadır. Dikey düzlemdeki çatışmalar halihazırda Dağıstan'daki politik süreçleri belirliyor. Özellikle, pazarcı (toptan pazarın tacirleri) ve dolmuşçuların (Mahaçkale'deki dolmuş sahiplerinin) başkentin yeni belediye başkanı Said Amirov'a karşı yürüttükleri acımasız mücadele bunun açık örneğidir. Dikey Çatışmalar'ın yükselişi, nüfusun yönetime karşı aktif çıkışlarında kendini gösteriyor. Dağıstan'da miting, yürüyüş, grev gibi eylemlerin sayısı artıyor. 90'lı yılların başında gerçekleşen toplu protestoların çeşitli ideolojik motifler içermelerine karşın, günümüzde gerçekleşenlerin tamamı ekonomik içeriklidir (Tişkov ve Filippova, 2001, s. 7).

Tüm gerilimlere rağmen Dağıstan'da etnik gruplar arasında yoğun şiddet olayları olmamıştır. Dağıstan'daki etnik gruplar arasındaki uyumlu düzenin bazı sebepleri vardır. Dağıstan'daki büyük etnik gruplar arasında aşağı yukarı bir eşitlik ve denge mevcuttur. Hiçbir etnik grup tek başına Dağıstan'ın yönetiminde söz sahibi olamayacağı için Dağıstan'daki etnik gruplar arasında bir işbirliği zorunluluk haline gelmiştir.

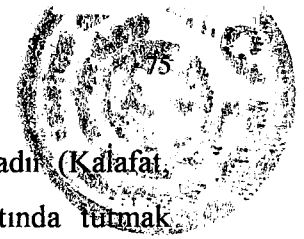
Dağıstan halklarını bugün birbirlerine bağlayan üç faktör bulunmaktadır. Birincisi, Rusça Dağıstan halkları arasında ortak anlaşma dili (*Lingua Franca*) olmuştur. İkincisi, Rusya'nın Dağıstan ekonomisinin ayakta durması için ayırdığı para yardımı bütün etnik gruplar açısından hayati önem taşımaktadır. Son olarak Dağıstan halkaları istikrarsız etno-politik dengenin yalnızca Dağıstan'da değil bütün Kafkasya'da sağlam bir temele oturtulmasını arzulamaktadırlar. Bu faktörlerin dayanma gücü yükselen etnik gerilim ve çatışmalar neticesinde belli olacaktır (Tavkul, 2002, s. 169)

5.1.2. Etnik Çeşitliliğin Çevre Ülkelerle İlişkilerde Stratejik Etkisi

Kafkasya'da etnik grupların çeşitli cumhuriyetler ve devletler arasında dağılımı büyük problemlerin çıkmasına sebep olmaktadır. Etnik çeşitlilik nedeniyle SSCB sonrası sosyal, ekonomik, sınır anlaşmazlıkları, iktidar paylaşımı gibi coğrafyanın sorunlarının çoğu tüm Kuzey Kafkasya'da olduğu gibi Dağıstan'da da etnik gruplar arasında ve komşularla çatışmaya dönüşebilme potansiyeline sahiptir (Vasiliyeva ve Muzayev, 2000, s. 35).

1957'de Çeçen -İnguşların sürgün yerlerinden Kafkasya'ya dönmeleri ile birlikte Çeçen-İnguş Özerk Cumhuriyeti'nin yeniden kurulmasıyla, Dağıstan'a verilen 6 bölge Çeçen-İnguş'a iade edildi. Bunun üzerine Güney Dağıstan'dan Avarların bir kısmı kuzeyde Kumukların yaşadığı Hasavyurt, Kızılyurt, Babayurt bölgelerine göç ettiler. Bu bölgeye aynı zamanda Dargi köyleri de göç etmişti. Sürgünden dönen Çeçenlerin bir kısmı ile birlikte Lak, Avar ve Dargilerde ovalık bölgedeki eski Kumuk köyelerine yerleştiler. Böylece ovalar önceden tek etnik grup olan Kumukları barındırırken, karışık etnik grupların bir arada yaşadığı yerler haline aldı. Etnik gruplar arasında yayla, su, otlak konularında çıkan anlaşmazlıklar etnik çatışmaya dönüşmeye başladı (İbrahimov, 1996, s. 38).

Çeçenistan, Dağıstan'ın kuzey bölgesini istemekte oradan toprak talebinde bulunmaktadır. Çeçenistan'ın kapalı havza olmaktan çıkabilmesi için, Hazar denizine kıyısının olmasını istemektedir. Dağıstan, Çeçenistan'ın ülkesinden toprak talebine



tepki göstermekte ve gelişme iki ülke arasında gerginliğe yol açmaktadır (Kalafat, 1999, s. 98). Ruslar bu gerginliği kullanarak Dağıstan'ı kontrol altında tutmak istemektedir.

Aynı zamanda, Gürcistan'la yeni bir çekişme nedeni ortaya çıkmıştır. 1989'un başlamasıyla, kuzeydoğu Gürcistan'ın dağlık bölgelerinden Kwareli yakınlarındaki dört köyün 120 yıl önce (çarlık döneminde) Dağıstan'ın Avar bölgesinden göç etmiş sakinleri kasıtlı olarak Gürcistan'ı terk etmeye zorlanmışlardır. Bu Dağıstan'da Gürcistan otoritelerine karşı kamuoyunun öfkesine yol açtı. 1990'da Kwareli'den ilk mülteciler Dağıstan'a ulaştınca, kitlesel protestolar başladı (Kisriev, 2002, s. 6).

1989'un mayıs ve haziranında Kazakistan'ın Novy Uzen, Zhetybay kasabalarında, Guriev oblastının Yeraliyev'inde, yerli Kazaklar bu bölgedeki petrol üretim uzmanlarının çoğunluğunu oluşturan Dağıstanlılara saldırdılar. Bu kanlı etnik gruplar arası çatışmaların hortlamasıyla yaklaşık 2000 aile (8300) kişi evlerini, imkanlarını ve işlerini terk ederek Dağıstan'a dönmek zorunda kaldılar. Bunların %80'inden fazlası Lezgi ve Derbent, Kurak, Kiv, Tabasaran Süleyman Stalsky gibi Güney Dağıstan'ın diğer yerli ahalisinden oluşmaktadır (Relations Between Nationalities in the Records of Supreme Soviet, 1992, s. 29-30).

Novy Uzen, 120000 nüfuslu, Hazar'ın doğusunda Moskova'nın güneydoğusunda petrol ve gaz üretim bölgesinde bulunan Kazakistan'ın yerleşim yeridir (Schodolski, 1989). Kazakistanlı ve Kafkasya kökenli gençler arasında bir diskotekte başlayan olaylar daha sonra yayılmıştır (Brown, 1989). Tass Haber Ajansına dayanılarak verilen haberlere göre gençlerin gösterilerine yetkililer müdahale etmişler ancak durduramamışlardır (Schodolski, 1989). İsyancılar sopalar, demir çubuklar, molotof kokteylleri ile evlere, insanlara, devlet dairelerine saldırmışlar; arabaları ateşe vermişlerdir (Shane, 1989). Göstericiler polis merkezi ve merkezi su şebekesini ele geçirmeye çalışmışlardır. Olayların bölgeye yerleşen Kafkas azınlıkların imtiyazlı konumlarına tepki olarak çıktığı iddia edilmektedir. Kazaklar, Kafkasyalıların işe alımlarda kayırdıklarını, özellikle petrol endüstrisinde istihdam edildiklerini, konut edinme kolaylıkları olduğunu, özel iş alanları yaratıp, kooperatif ürünlerinin fiyatlarını istedikleri gibi ayarladıklarını söyleyip tepki göstermişlerdir (Rioting in Soviet Kazakhstan Causes Deaths, 1989). Yüksek işsizlik,

temel ihtiyaç maddelerinin kısıtlılığı, yeni özel ticaretin getirdiği pahalılığa duyulan tepki olayları ateşleyen temel unsurlardır (Schodolski, 1989). Kazaklar ve Kafkasyalılar arasındaki eşitsiz sosyal pozisyon ve maaş farkları, Kafkasyalılara karşı bir tepki doğurmuştur (Remnick, 1989). Bölgedeki şiddet Ermeni, Azerbaycan ve Lezgilere yönelik olmuştur. olayların çıkmasının ardındaki sebeplerden birinin de yükselen radikal İslamcı hareketler olduğu iddia edilmektedir (Fein, 1989). Olayların sonunda çok sayıda yaralı ve ikisi Kazak, biri Lezgi olmak üzere en az üç ölü olduğu bildirilmiştir (Başlamış, 1989)

Dağıstan'dan yayılan Lezgi milliyetçiliği potansiyeli Azerbaycan'ı tehdit etmektedir (Szayna, 2003, s. 180). Lezgi milli hareketi Sadval'ın bir militanı 1989'da Sadval liderlerinin Azerbaycan'da çalışan Sovyet ordu birliklerinin komutanlarıyla görüşme yaptıklarını söylüyor. Bu toplantılarda Azerbaycan'ın Lezgi nüfusuna sahip bölgelerinin Dağıstan'a ilhak edilmesi için silah elde etme imkanlarını tartışmışlardır (Kisriev, 2002, s. 5). Sadval, Azerbaycan'a yönelik faaliyetlerini uzun dönem sürdürmüştür. Bu örgütün faaliyetleri zaman zaman Azerbaycan'ın Dağıstan yönetimi ve Rusya Federasyonu ile olan ilişkilerini gerginleştirmektedir.

Azerbaycan'daki Avarlar, Azerbaycan yönetiminden kendileri için bazı kültürel haklar istemektedir. Bu amaçla zaman zaman girişimleri olmaktadır. Dağıstan Avarları, Azerbaycan Avarlarını destekliyorlar. Bu hal Dağıstan-Azerbaycan arasında ihtilaf oluşturmaktadır (Kalafat, 1999, s. 109).

Azerbaycan'da yaşanan 1993 Haziran darbesinden sonra hürriyeti kısıtlayıcı uygulamalar, ayrılıkçı hareketlere ivme kazandırdı. Bu bağlamda Rusya destekli Sadval'ın hareketleri daha geniş boyut kazandı (Gazanferoğlu, 2003, s. 22).

Dağıstan, ülke dışındaki Dağıstan kökenlilerle ilgilenmektedir. 20 Şubat 1992'de Dağıstan Cumhuriyeti Büyük Millet Meclisi Yüksek Şurası, 28-30 Ağustos tarihleri arasında dış dünyadaki soydaşlarının da davet edildiği bir kongreyi, milli kurultayı Mahaçkale'de toplamıştır (Ramazan, 2001, s. 231). Dağıstan 1. Yurtseverler Kongresi'ne Türkiye, Ürdün, Amerika, Suriye, Suudi Arabistan, Mısır, Japonya, Azerbaycan, Rusya, Abhazya ve Almanya'dan katılımcılar olmuştur (Ramazan, 2001, s. 232).

5.2. Dağıstan'ın Dini Özelliklerinin Stratejik Sonuçları

Dağıstanlıların İslam dinine olan bağlılıkları çok etnikli yapının ortaya çıkardığı gerginliği yumuşattığı ve ortak bir bilinç uyanmasına vesile olduğu görülmektedir. Özellikle Rus işgaline karşı gösterilen muazzam mukavemetin en önemli unsurlarından birinin dini inanç olduğu söylenebilir. Bu inancın Müridizm Hareketi çerçevesinde olgunlaştığı ve etkin bir yapı haline geldiği bilinmektedir. Soğuk Savaş süresince dinin bölge insanı üzerindeki etkisini fark eden Batılı güçler, bölgeyi SSCB'nin yumuşak karnı olarak görmüşler ve Sovyetler Birliği karşısındaki mücadelenin stratejik bir ögesi olarak algılamışlardır.

İslam dininin Kafkasya'ya girmesi 8. yüzyıla uzanır. Ebu Müslim önderliğindeki Araplar Hazar Türklerine saldırımları ve bölgenin bir kısmını fethetmeleri sonucunda bir kısım gruplar bölgeye yerleşmişlerdir. Bunların etkisi ile bölgede İslamlaşma faaliyetleri başlamıştır. Lezgilerin bir kısmı 8. yüzyılda Müslüman olmaya başlamışlar, 13. yüzyılda Akuşa halkı, 14. yüzyılda Darginler İslamlaşmışlardır (Tavkul, İslamiyet'in....). Dağıstan, Kuzey Kafkasya'da İslam'ın merkezi olarak kabul edilmektedir (İlhan, 1999, s. 32). Dağıstan Orta çağın sonlarından beri bir İslami eğitim merkezi olmuştur. SSCB döneminde engellenmişse de 1992'den bu yana klasik Arapça ve Kuran öğretimi yapılmaktadır (Başoğlu, 1999, s. 20). Mahaçkale, Müslümanlar açısından Kuzey Kafkasya'nın manevi merkezi konumundadır. İslami Demokratik Parti ve Müslüman Toplumu gibi İslami ve bir çok etnik grubu içinde barındıran siyasal hareketler Dağıstan'da ortaya çıkmıştır (Yıldız, 1998, s. 171). Sovyetler Birliği sonrası gelen özgürlük ortamı dini bir canlanış meydana getirmiştir. Örneğin 1985 yılında hacca sadece 15 Dağıstanlı gitmiştir. 1996 yılına gelindiğinde resmi kota 6000 kişi olarak belirlenmiş ancak yaklaşık 11.700 kişi çeşitli yollardan hacca gitmiştir (Harny, 2000, s. 193).

Dağılılar arasında sosyal hayatta İslam'ın önemli bir yeri vardır. Hemen tüm yetişkin erkekler bir tarikatın üyesidirler (Başoğlu, 1999, s. 20). Cemaatlerin rolü İslami geleneğe güçlüdür (Devlet, 1999, s. 121). Bölgede sufilik tarih boyunca yaygındır. Özellikle Nakşibendilik ve Kadirilik oldukça yaygındır. Nakşibendi tarikatı 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başında Şirvan yoluyla Dağıstan'a geldi.



Nakşibendi tarikatının doktrinini Çeçen-Dağıstan bölgesinde yayan İmam Mansur Uşurma'nın vaazları hızlı bir başarı elde etmiş ve Dağıstan halkları onun birlik çağrısına koşmuşlardır (Bennigsen, 1988, s. 95).

Kadiri tarikatı, Kafkasya'da Nakşibendi tarikatından çok daha sonra, ancak 19. yüzyıl ortalarına doğru, Nakşibendiler tarafından yönetilen Dağıstanlıların direniş hareketinin mağlubiyetle neticelenmeye yüz tuttuğu sırada ortaya çıktı. Bu tarikatı Kafkasya'ya getiren Kumuklu Kunta Hacı'dır. Bu tarikat bilhassa Çeçenistan'da ve Dağıstan'da Rus baskısının daha şiddetli olduğu bölgelerde başarı elde etti (Bennigsen, 1988, s. 98).

Müridizm Dağıstan'a Şirvanlı İsmail Efendi'nin talebelerinden Buharalı Mehmet tarafından getirilmiştir (Bağ, 2002, s. 54). Kuzey Kafkasya Dağılılarının Rus istilalarına karşı koyuşları 18. yüzyılın sonlarına doğru Çeçen asıllı Şeyh Mansur Uşurma tarafından başlatılmıştır. Gazi Muhammed, Hamzat Bek ve Şamil'in liderliğinde 1859 yılına kadar sürmüştür. 1877-1878 arası Dağıstan ve Çeçenistan'da direniş hareketleri artmış, 1920-1921 yılları arasında ise Said Şamil ve Gotsinski Necmettin önderliğinde Sovyetlere karşı son ve önemli başkaldırı hareketine girişmişlerdir (Broxup, 1986). İmam Mansur'un başlattığı bu hareket Rusların bölge politikasına ilk sistemli darbe niteliği göstermektedir (Turan, 2003, s. 38).

Müridizm, İslami esaslar çerçevesinde dini ıslahat gayesi güden bir tasavvuf hareketi olarak başlamıştır. İmamların Rus müstemlekeciliğine karşı vatanlarını ve inançlarını savunmaya karar verdikleri andan itibaren hareket, bu ruhi yönünün yanı sıra askeri ve siyasi bir yön de kazanmıştır. Bu harekette, Müridizmin liderlerini münafıklıkla suçlayan ve Çeçenistan-Dağıstan dağılılarını vatan ve inançlarını savunmaya sevk eden milli ruhu inkar eden Rus yazarlarını haklı kılacak bir gerekçe mevcut değildir. Özellikle 1950'lerde Sovyet hükümeti, Kafkasya dağılılarının Rus yayılmasına karşı yaptığı sürdürdüğü hareketi halk düşmanı, irticai, hareketin lideri Şamil'i ise İngiliz ve Türk ajanlığıyla suçlamış, bu dönemi olumlu olarak yansıtan eserleri ise burjuva, milliyetçi yazılmış ilim dışı eserler olarak lanse etmiştir (Karça, 1959, s. 67;). Rus istila hareketlerinin baş vermesiyle birlikte Kafkasya'da Müridizm hareketi başlamıştır. Rus tehlikesi karşısında bu cereyan bir "*milli mistizm*" olarak Kuzey Kafkasyalıları milli harekete ayaklandırarak birleştirmeye sevk etmiştir

(Okçu, 2001, s. 212). Müridizm hareketi, Kuzey Kafkasya için tek birlik sağlama şansıydı. Müridizmin ana hedefi, tüm boyları bir araya getirerek Birleşik Kuzey Kafkasya Devleti'nin kurulmasıdır. İşgale karşı halkların ortak bir cephede ulusal bir direniş göstermeleri imkansızdı. Her biri değişik dillerden, kültürlerden olan bu halkları ortak bir cephede toplamanın başlıca yolu dinsel bir cemaat şuurunun sağlanması idi (Sapan, 2003, s. 110). Tüm müritlerin İslam bayrağı altında bir araya gelmeleri, Hıristiyan yayılcılığına karşı bu bölgede yeni ve bağımsız bir devletin oluşmasını sağlayacaktı (Çeçen, 1999, s. 221).

Tarikatların gücünü fark eden Ruslar, 1860'ların sonunda zikri yasaklamaya çalışmışlardır. Ancak her iki tarikat da tüm bu baskılara rağmen varlıklarını sürdürmüşler; hatta yayılmaya devam etmişlerdir (Smith, 2002, s. 82).

İslamiyet'e yönelik baskılar komünist dönemde artarak devam etmiştir. İlkesel olarak dine karşı bir tutuma sahip olan yeni sistem din karşıtlığını arttırmak için özel kurumlar oluşturmuş, ibadethaneleri kapatmış veya amacı dışında kullanmıştır. Pek çok cami yıkılmıştır. 1913'te Dağıstan'da 360'ı ulucami olmak üzere 2.060 cami vardı (Pekacar, 1997). Komünist dönemde bunların büyük çoğunluğu yıkılmıştır. Din karşıtı tutumu ve izlenen stratejiyi Stalin'in sözlerinde görmek mümkündür: *"Azerbaycan'da dine karşı olan mücadele ile tazyik edilen halk kütleleri, dini müesseselerden uzaklaşmışlarsa da mukaddesatlarına saygısızlık gösterildiği kanaatine de varmışlardır. Onun için bu direkt metot, dolambaçlı metotlarla yer değiştirmelidir. Faraza, Dağıstan halk kütlelerine, esassız ve muzır fikirler sirayet ettirilip, Komünizm ile Müslüman şeraiti arasında benzerlik olduğu kanaatini uyandırmaya çalışmalıdır. Muhakkak olan bir şey varsa, bu memlekette din ile doğrudan doğruya mücadeleyi bırakmalı ve direkt olmayan daha ihtiyatlı metotlarla yer değiştirilmelidir."* (Stalin Külliyatı C. 4, s. 361-362'den aktaran Ayverdi, 2004, s. 76). Stalin'in sözleri hem Rus politikasını hem de bu politikaya karşı halkın tutumunu ortaya koymaktadır.

Sovyetler Birliği'nin 2. Dünya Savaşı'na girmesi ile İslam'a yönelik sürdürülen şiddet politikasından belirli ölçülerde vazgeçilmiştir (Köstüklü ve Memiş, 2002, s. 158). Bu dönemde Orta Asya ve Kafkasya'da dört dini meclis kurulmuştur. İlki Orta Asya'ya yönelik olarak Taşkent'te, ikincisi Rusya Avrupa'sı ve Sibiryaya için Ufa'da,

üçüncüsü Bakü’de Güney Kafkasya için, dördüncüsü ise Dağıstan’ın başkenti Mahaçkale’de Kuzey Kafkasya için kurulmuştur. Bu meclislerin başında müftüler vardı. Bu kurumların görevi dini yaymak değil, kontrol altında tutmaktı (Malik, 1990). Sovyet Merkezi yönetimi İslamiyet’e karşı farklı politikalar uygulasa da genelde İslamiyet’i kontrol altında tutulması gereken bir tehdit olarak görmüştür (Aygül, vd., 2003, s. 91). İslam karşıtı politikalar istenilen oranda başarılı olamamıştır. Orta Asya ve Kafkaslar, sahip oldukları yüksek orandaki Müslüman nüfus dolayısı ile İslam dinamiğinden soyutlanamazlar (Aytmatov, 2000/2001).

SSCB sonrası diğer bir çok bölgede olduğu gibi Kafkaslarda da güç boşluğu olmuştur. Öte yandan Komünizm’in çökmesi ile güç boşluğuna bir de ideolojik boşluk eklenmiştir. Bu boşluk SSCB döneminde bile baskılara rağmen bir biçimde etkili olabilmiş İslami unsurlar tarafından doldurulmaya çalışılmıştır (Aygül, vd., 2003, s. 91). Genel olarak Nakşibendi ve Kadiri tarikatlarının etkin olduğu Dağıstan’da SSCB sonrası, Suudi Arabistan destekli Vehhabilik de ön plana çıkmaya başlamıştır (Yapıcı, 2004, s. 68). SSCB’nin dağılması ile yeniden başlayan “oyun” çerçevesinde bir takım radikal hareketlere roller verilmeye başlanmıştır. Bu hareketler terör, gerilla savaşı yöntemleri ile harekete geçmiştir. Bu gelişmeleri iyice ateşleyecek olan ilk adımlar Dağıstan’da atılmıştır. Şamil Basayev ile Ömer Hattab’a bağlı silahlı Çeçen grupları Dağıstan sınırını geçerken, Rus Sınır postasının komutanının durumu Moskova’ya bildirdiği ancak Moskova’dan herhangi bir müdahalede bulunulmaması yönünde emir aldığı iddia edilmektedir (Ülkü, 2002, s. 95-96).

1900’lerde etnik rekabetlerin su yüzüne vurması ile toplumun görece küçük ama motivasyonu ve kararlılığı yüksek bir grubu geleneksel İslam’ı reddederek daha katı ve hoşgörüsüz bir İslam anlayışına sahip olmaya başladı. İslam’ın bu versiyonu Dağıstan’da İslami Uyanış Partisi’nin kurulması ile taraftar kazanmaya başladı. Bunu takip eden 10 yıl boyunca militan İslam etkisini arttırmıştır. 1998’de Karamakhi, Çobanmakhi ve Kadar adlı üç köyde İslami yönetim kurduklarını açıklamışlar ve şeriat hükümlerini uygulamaya başlayarak açıkça yönetimle çatışma içine girmişlerdir (Thomas, 2001).

1999'da bölgede iki gizli İslam şurası kurulmuştur. İki Kafkasya'da Ürdün kökenli Ömer Hattap'ın diğeri ise Özbek İslami Hareketi lideri Tahir Yoldaşev'in komutasındaydı (Ülkü, 2002, s. 97). Olaylardan başından beri haberdar oldukları ve aktif şekilde izledikleri iddia edilen Rus gizli servisleri, bölge ülkelerinin gelişmeleri öğrenmelerini sağladılar. Ruslar, toplanan bu şuraların, Usame Bin Ladin ile bağlantılı olduğu ileri sürülerek Rusya'nın bölgeye yönelik faaliyetlerinde ABD'nin tepkisini azaltmaya çalışmışlardır.

Dağıstan'da 1991'de Irak'a ABD saldırısını ve bu savaşa Rusya desteğini ve Haziran 1991'de de hac için Mekke'ye uçak bilet fiyatlarının artırılmasını protesto amaçlı dinsel karakterli gösteriler yapılmıştır (Yıldız, 1998, s. 171).

1990'lardan beri Dağıstan "Vehhabizm" denen bir akımla uğraşmaktadır. Vehhabilerin politik etkileri sayılarının çok üstündedir. Özellikle dağlık kesimlerde iyi silahlanmışlardır (Ware and Kisriev, 2000, s. 239). Vehhabilik günümüzde Suudi Arabistan sınırları içerisinde bulunan Necid bölgesinin Uyeyne kasabasında doğan Muhammed b. Abdülvehhab'ın adından kaynaklanmaktadır. Abdülvehhab'ın dini görüşleri ve daha sonra siyasi boyut kazanan hareketine Vehhabizm denmektedir (Ecer, 2001, s. 1). Vehhabilik, Dağıstan'da 1990'dan sonra bir dönem tırmanışa geçmiş, daha sonra Dağıstan yönetimi engelleyici tedbirler olarak gelişmelerindeki hızın kesilmesini sağlamıştır. Aslında Vehhabilerin radikal politikaları ve köktenci İslam toplumu vizyonu, İslamiyet'in tasavvuf felsefesine bağlı Çeçen ve Dağıstanlılara yabancısıdır (Smith, 2002, s. 20). Üstelik SSCB dönemi boyunca dinden sistematik olarak uzak tutulmuş insanların birden bire koyu bir İslami düzeni kabul etmesi mümkün gözükmemektedir. Vehhabiliğin Dağıstan'da kısmen de olsa etki sağlamasının en önemli sebebi bölgenin ekonomik şartlarının kötü olmasıdır (Tuğul, 2000, s. 65). Bölgedeki fakirlik ve düzensizlik dışarıdan maddi olarak destek alan Vehabi grupların cazibe merkezi olmasını sağlamaktadır. Vehhabilerin para karşılığı adamları olabilir ama tabanları yoktur (Özfatura, 1999a). Bazı analistler yerel nüfusun Çeçenlerden ve bunlardan kaynaklanan Vehabi hareketinden aşırı rahatsızlık duyduğunu ve Çeçenistan'ın Dağıstan'ı Kuzey Kafkasya'daki kurmak istedikleri İslami bir din devletinin ikinci derecede bir parçası yapacakları şüphesi duyduklarını belirtmektedirler (Osokin, 1999).

Vehhabilerin öğretileri yerel tarikatları kızdırmaktadır. Tarikat yöneticileri bunları hem onurlarına hem de dinsel ve töresel yaşayışlarına tehdit olarak algılamaktadırlar. Bu grupların aralarında çatışmalar meydana gelmiştir. Dağlık Karamakhi köyünde tarafların yüzlerce üyesi silahlı çatışmalara girmişlerdir (Smith, 2002, s. 134).

İran'ın Derbent'te bir camisi bulunmaktadır. Mahaçkale'de cemaatleri vardır ancak camileri yoktur. Suudi Arabistan da Mahaçkale'de bir cami açmayı denemiş, ancak Dağıstan yönetimi izin vermemiştir (Kalafat, 1999).

Dağıstan'da en az Vehhabilik kadar tehlikeli bir gelişme ise çeşitli misyonerlik faaliyetleridir. Bölgedeki misyonerlik çalışmaları aslında hiç de yeni değildir. 19. yüzyılın ortalarında Ruslara karşı direnen Kafkas Müslümanlarını ziyaret eden Hollandalı bir gezgin, dönüşünde bu insanları yumuşatıp, direnme güçlerini kırabilmek için Kafkasya'ya misyonerlerin gönderilmesi gerektiği önerisini getirmiştir (Turan, 2002, s. 2).

Derbent ve Bakü çevresinin Rus hakimiyetine geçmesinden sonra Rus yönetiminin bazı imtiyazlar vererek bölgeyi Protestan misyonerlik kuruluşlarına açması, misyonerler için burayı cazip kılmıştır (Turan, 2002, s. 72).

Kafkasya'da önemli misyonerlik çalışmaları yapılmaktadır. Merkezi İsveç'te bulunan IBT (Institute of Bible Translation-İncil'i Çevirme Enstitüsü), İncil'i Adige, Kabartay, Osetin, Karaçay, Çeçen, Nogay, Avar, Lezgi, Kumuk, Lak, Dargin, Tabasaran, Sakhur, Rutul, Agul, Andi ve Bezthi dillerine tercüme ettirmiş, diğerlerine de etmektedir. Buralarda kiliseler kurmak hedefindedirler (Turan, 2002, s. 22).

Ayrıca misyonlarının dünyadaki içinde en az Hıristiyan bulunan insan gruplarını belirlemek ve her etnik grubun içinde öncü kilise kurma hareketlerini teşvik etmek olduğunu söyleyen (<http://www.joshuaproject.net/index.php>) Hıristiyanlığın Evangelist kolunu yaymaya çalışan hareketlerin Jashua Project adlı plan çerçevesinde bölge üzerinde çalışmaları bulunmaktadır. Bölgedeki etnik gruplar hakkında detaylı bilgilerine sahip olan bu grup, etnik dillere çevrilmiş İncil dağıtarak,

Haz. İsa ve Hıristiyanlıkla ilgili filmler göstererek ve maddi yardımlarda bulunarak bölge insanlarını Hıristiyanlaştırmak istemektedirler.

5.3. Hazar'a Kıyıdaş Olması

Hazar Denizi 424.300 kilometrekarelik bir alanı kapsayan, denizlerle ve okyanuslarla nehir-kanal şebekesi dışında herhangi bir doğal bağlantısı bulunmayan bir tuzlu su kütesidir (Altan, 1995, s. 42.). Su hacmi 80 bin metreküp ve su seviyesi - 28 m'dir. Uzunluğu 1.050 km, eni 450 km'dir. En derin kısmı 1.098 m, ortalama derinliği 180 m'dir. Hazar'da 50 ada bulunmasına karşın, son 30 yılda deniz seviyesinin 2,5-2,6 metre yükselmesinden dolayı adaların çoğu su altında kalmıştır. Nehir-kanal şebekesi dışında denizlerle ve okyanuslarla doğal herhangi bir bağlantısı bulunmayan Hazar, Volga ve Don nehirlerinin kollarına eklenen kanallar aracılığıyla Karadeniz ve Baltık Denizi'ne bağlıdır (Aras, 2001, s. 5). Rusya, Azerbaycan, İran, Türkmenistan ve Kazakistan'ın Hazar'a kıyısı vardır. Hazar sahillerinin toplam uzunluğu 7.010 km'dir. Kazakistan'ın 2.340 km, Rusya Federasyonu'nun 1.930 km, Türkmenistan'ın 1.200 km, Azerbaycan 800 km, İran'ın 740 km uzunluğunda Hazar'a kıyısı vardır (Oğan, 2001, s. 145). Hazar Denizi'ni Volga, Kura, Terek, Ural, Emba, Atrek ve Gurgan nehirleri başta olmak üzere irili ufaklı 130 kadar nehir ve akarsu beslemektedir. Hazar düzlüğü doğu Hazar'dan Batı Kazakistan'a ulaşmakta ve Rusya'nın petrol ve doğal gaz yataklarının bulunduğu bölgeleri de içine almaktadır. Diğer tarafta Azerbaycan ve Türkmenistan sahalarını zorlayıp Aral gölüne kadar genişleyip Kuzey Kafkasya Mongeshlak bölgesi denilen yerde bölge ikiye ayrılmaktadır (Öğütçü, 1994, s. 64).

Uygun olan coğrafi konumu, zengin biyoloji rezervleri, zengin petrol, doğalgaz, fosforit, mirobilit, tuz, iyot, brom rezervleri ve kıyı arazisinin şifalı ve dinlenme tesisi özellikleri; Hazar'ın ekonomik, stratejik, sosyal ve ekolojik önemini arttırmaktadır. Özellikle stratejik açıdan önemli petrol sahaları ve balık stoklarını bünyesinde bulundurmanın yanında kıyı devletleri için hayati önemdeki petrol ve doğal gaz boru hatları da Hazar bölgesinden geçmektedir (Aras, 2001, s. 5-6). Doğal kaynaklar açısından oldukça zengin olan Hazar havzasında balıkçılık önemli bir gelir

kaynağıdır ve bölge dünya havyar ihtiyacının %90'ını karşılamaktadır. (Bilici, 1998, s. 43).

Hazar Denizi'nin önemi, Ortadoğu ve Sibiry-Kuzey Kutbu bölgelerinden sonra, Dünyanın üçüncü en büyük petrol ve doğalgaz rezervlerini barındırması (Tablo 5.1.) ve taşımacılık açısından da stratejik bir konuma sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Hazar petroleri için Rusya, Türkiye, ABD, İngiltere, İran ve Avrupa ülkeleri diplomasi savaşı vermektedirler (Taşkiran, 1994, s. 61). Hazar Havzasındaki toplam petrol rezervlerinin 250 milyar varil düzeyinde olduğu belirtilmektedir (UNEIA, 2002, s. 4-6'den aktaran Kasım, 2004). Hazar'daki toplam doğalgaz rezervlerinin de 18 trilyon m³ olduğu tahmin edilmektedir (UNEIA, 2002, s. 4-6). Bunun yanı sıra bazı kaynaklara göre ise Hazar'da 163 milyar varil petrol ve 17.6 milyar metreküp doğalgaz rezervi vardır (Clawson, 1997-98, s. 17). Türkiye ve Rusya Federasyonu arasındaki ilişkilerde ön plana çıkan önemli bir konu da petrol ve doğal gaz güzergahlarının saptanması için yapılan girişimlerde RF'nin ve Türkiye'nin farklı görüşlerinin doğurduğu rekabettir (Torumtay, 1997, s. 263).

Tablo 5.1. Hazar Bölgesi Ülkeleri'nin İspatlanmış, Olası, Toplam Petrol ve Gaz Rezervleri

ÜLKELER	İspatlanmış Petrol Rezervleri (milyar varil)	Olası Petrol Rezervleri (milyar varil)	Toplam Petrol Rezervleri (milyar varil)	İspatlanmış Gaz Rezervleri (trilyon ft ³)	Olası Gaz Rezervleri (trilyon.ft ³)	Toplam Gaz Rezervleri (trilyon ft ³)
AZERBAYCAN	3,6-12,5	27	31-40	11	35	46
İRAN (*)	0,1	12	12	0	11	11
KAZAKİSTAN	10-17,6	85	95-103	53-83	88	141-171
RUSYA(*)	0,3	5	5	-	-	-
TÜRKMENİSTAN	1,7	32	34	98-155	159	257-314
ÖZBEKİSTAN	0,3	1	1	74-88	35	109-123
TOPLAM	16-32,5	163	179-195	236-337	328	564-665

Kaynak: U.S. Energy Information Administration, June 2000

1991'e kadar Hazar'a tartışmasız olarak önce Çarlık Rusya'sı sonra ise Sovyetler Birliği ve İran kıyıdaş devletler olmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlıklarını kazanan Azerbaycan, Kazakistan, Rusya ve Türkmenistan kıyıdaş devlet durumuna gelmiş ve böylece İran'la birlikte kıyıdaş

* İran ve Rusya'nın yalnızca Hazar rezervleri dahildir.

devletlerin sayısı beşe yükselmiştir. Yeni kıyıdaş devletlerle birlikte Hazar'ın hukuksal statüsü tartışmaları da gündeme gelmiştir (Çolakoğlu, 1998). Hazar'ın hukuki statüsü meselesi bölgede jeopolitik nüfuz için devam eden rekabetin en önemli nedenlerinden biridir (Şimşek, 2002, s. 134).

Hukuksal statüsünün belirlenmesi açısından ilk olarak Hazar'ın bir göl mü yoksa bir deniz mi olduğunun saptanması gerekmektedir. Hazar, deniz olarak kabul edildiği takdirde, 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne (BMDHS) göre, her kıyıdaş devletin karasuları, kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölgesinin olması gerekmektedir (Çolakoğlu, 1998).

Hazar göl olarak kabul edilirse, bu durumda ulusal sınırların belirlenmesinde iki yöntem ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi Hazar'ın tamamen ulusal sektörlere bölünmesi, ikincisi ise ortak kullanımdır (Çolakoğlu, 1998).

Türkiye açısından en uygun çözüm; boru hatlarının döşenmesine imkan sağlayan ve üçüncü ülkelere de bazı hak ve yetkiler veren Hazar'ın hukuki statüsünün deniz olması ve BM deniz hukuku sözleşmesinin uygulanmasıdır (Metin, 2003, s. 145).

Rusya, 5 Ekim 1994'te deniz hukukunun diğer denizlerle doğal bağlantısı olmadığından Hazar'a uygulanamayacağını, Hazar'ın yasal rejimini belirleyen İran'la yapılmış olan Sovyet dönemi antlaşmalarının yürürlükte olduğunu ve böylece ortak kullanımın tek çözüm olduğunu açıklayan bir memorandumu BM'de yayınlamıştır (Croissant, 1996-97, s. 34). Bu memorandum ayrıca herhangi bir kıyıdaş devletin tek taraflı eyleminin kabul edilemeyeceğini bildirmiştir (Çolakoğlu, 1998). Putin yönetimi 2010'a kadar GSMH'ye iki katına çıkarmayı amaçlıyor. Bunun en önemli ekonomik kaynağı Hazar Denizi petrol ve petrol boru hatlarıdır. Dolayısıyla Kafkasya, Rusya için ekonomik açıdan da hayli önem taşıyor (Karakoç, 2003, s. 52).

Dağıstan'ın Hazar Kıyıları 480 km. uzunluğundadır (Ramazan, 2002, 19). Kuzeyde Kuma Nehri'nin denize döküldüğü yerlerden güney de Kür Nehri'nin denize döküldüğü yere kadar Dağıstan'ın doğu sınırını Hazar Denizi oluşturur (Erel,

1961, s. 7). Rusya'nın Hazar'da kışın donmayan tek limanı Mahaçkale Limanı'dır. Hazar ve Dağıstan'ın öneminin farkında olan Moskova, buraların güvenliği için bir takım tedbirler almıştır. Özellikle İran'ın bölgedeki tacizleri gerginlik yaratmıştır. Bölgedeki güç dengesinin aleyhine bozulmasını istemeyen Rusya silahlanmasını arttırmıştır. Rusya, Dağıstan'ı korumak için oluşturduğu 17 gemilik yeni deniz filosunu son derece modern silahlarla donatmıştır. Ayrıca Hazar kıyısında bulunan Kaspisky ve Mahaçkale limanlarının alt yapısını güçlendireceğini açıklamıştır (Rusya Xezerdeki Herbi Gücünü Artırır, 2001). Aralık 1998'de Kaspisky'de Savunma Bakanlığı Birlikleri için müşterek bir karargah kurmuştur. Bu karargaha Buynaks garnizonundaki 136. Mekanize Piyade Tugayı, Hazar Filosunun gemileri, kara havacıları birlikleri ve hava indirme birlikleri bağlıdır (Thomas ve Shull, 2000, s. 118). Mayıs 2003'te Dağıstan'da bir Özel Kuvvetler taburu konuşlandırılmıştır. Taburun askerlerinin yaklaşık %50'si dağlarda savaşmakta uzman sözleşmeli askerlerdir (Dubovoi, 2003). Gelecek için hava yastıklı gemilerden ve deniz piyade birliklerinden ve kıyı birliklerinden oluşan bir deniz üssü oluşturulması planlanmaktadır. Bu ortak kuvvet Astrahan'daki ana deniz üssünü takviye etmektedir. Rusya, askeri gücü bölgedeki hayati çıkarlarını korumakta bir koz olarak düşünmektedir (Thomas ve Shull, 2000, s. 118).

5.4. Enerji Kaynaklarının Nakli

Ülkelerin enerji güvenlikleri ile, ulusal güvenlikleri arasında doğrudan ve güçlü bir ilişki vardır. Bir diğer anlatımla; ucuz, kesintisiz, verimli ve gerek kaynaklar gerekse temin yolları açısından çeşitlendirilmiş enerji üretimi politikası, her ülke için ulusal güvenliğin vazgeçilmez köşe taşıdır (Metin, 2003, s. 168). Ekonomik bir madde olan petrol 1900'lerin başından itibaren bir çok ülke tarafından politik nüfus artırma vasıtası olarak kullanılmakta ve buna petro-politik denilmektedir (Giritli, 1978, s. 45). Stratejik kaynaklara sahip olmak veya kontrol altında tutmak ülkeleri diğer ülkeler karşısında avantajlı bir konuma getirmektedir. Özellikle kritik maddeler olarak nitelenebilecek enerji kaynaklarına olan ihtiyaç, ülkeleri bu kaynaklara sahip olanlara veya kontrol edenlere karşı bağımlı hale getirmektedir. Ülkeler güçlerine göre yeni kaynaklar araştırmak, kaynakları kontrol etmek amacıyla mücadele etmektedirler. Petrol politikalarının özünde, petrol ve doğal gazın politik bir silah

olarak kullanılması ya da Batı pazarlarına güven içinde sürekli bir biçimde akması yatmaktadır (Öğütçü, 1995, s. 5).

Tarihi açıdan savaşlar, istilalar, petrol zengini krallıklara diğerlerine göre çifte standartlı yaklaşımlar gibi pek çok sosyo- politik olayın arkasında enerji kaynaklarının kullanımı veya ele geçirilmesi yatmaktadır. Günümüzün en önemli mücadelesi olarak adlandırabileceğimiz “Yeni Büyük Oyun” buna iyi bir örnektir (Dikkaya, 1999, s. 33). Uluslar arası petrol oyunu, çok güçlü oyuncuların oynadığı, çok boyutlu ve karmaşık bir oyundur. Günümüzde dünyanın şekillenmesini de içeren bu “oyun” daha komplike ve fütursuz bir hale gelmiştir (Özalp, 2004). AB’nin ABD’ye rakip bağımsız bir küresel oyuncu haline gelmesini sağlayabilecek potansiyeli petrol ve doğal gaz üreticisi kuşakları politik olarak kimin kontrol edeceğine bağlıdır (Fouskas, 2004, s. 156). Ayrıca Rusya –Çeçenistan savaşı, Dağlık Karabağ odaklı Ermenistan- Azerbaycan savaşı, Gürcistan’ın Abhazya ve Güney Osetya gerginlikleri gibi Kafkasya sorunlarının geri planında enerji konusu bulunmaktadır (Fouskas, 2004, s. 156).

Stratejik kaynaklar üzerinde uygulanan yoğun manipülasyona rağmen, söz konusu stratejik maddelerin dağıtımı, dünya pazarlarına ulaştırılması meselesi, günümüzde çok daha önemli bir duruma gelmiştir (Gökırmak, 1996, s. 157).

Kuzey Kafkasya petrol üretimi tüm Rusya’nın petrol üretiminin %1’lik gibi çok küçük bir bölümünü oluşturmaktadır, burada esas konu üretimden çok geçiş meselesidir (Toumarkine, 2003, s. 39). Rusya’nın Kafkasya’daki petrol rezervlerinin %34’ü Stavropol bölgesinde %33’ü Çeçenistan ve İnguş Cumhuriyeti’nde, %27’si Krasnodar Bölgesinde, %5’i Dağıstan’da ve %1’i Kabardin-Balkar Cumhuriyeti’nde yer almaktadır (Tavkul, 2002, s. 19). Petrol ve doğal gaz üretimi açısından Kafkasya, Rusya için çok fazla önem taşımasa da, Hazar petrollerinin batıya ulaştırılmasında düşünülen muhtemel boru hatlarının üzerinde yer alması sebebiyle, Rusya için paha biçilmez değerdedir. Bölge de aynı zamanda petrol rafinerilerinin ve petro- kimya tesislerinin yer alması Rusya için stratejik ve ekonomik önem taşımaktadır (Tavkul, 2002, s. 19). Petrole sahip olup üretmek kadar bunları güvenli bir şekilde dünya pazarlarına ulaştırmak da önem arz etmektedir. Hazar Havzası Petrolleri’nin Akdeniz’e nasıl taşınacağı sorusu ilk başta ekonomik ve teknik bir problem gibi

görünse de, konu uluslararası bir çekişmeye neden olmuştur. Çünkü petrolün geçeceği güzergahın belirlenmesinde etkili olan ülkenin bölgede “nüfuz” savaşını önemli ölçüde kazanmış olacağı açıktır. Bölgedeki dev petrol rezervlerinin nereden taşınacağına müdahale edebilme gücü, bölgeye siyasi ve ekonomik olarak etki edebilme demektir (Yahya, 1996, s. 102). Bu denli stratejik bir önem taşıyan konu, doğal olarak Türkiye ile Rusya arasında ciddi bir çıkar çatışması yaratmıştır. Petrolün dağıtımında son noktayı kontrol eden büyük bir stratejik avantaja sahip olacaktır.

Rusya'nın daha 1905 yılında 900 km uzunluğunda bir boru hattı faaliyetteydi. SSCB döneminde boru hatları yapılması üzerinde önemle durulmuştur. Bunun başlıca sebebi petrol ve doğal gaz kullanımının önemli miktarda artması olmuştur, Kuzey Kafkasya ve Bakü petrollerinin yanı sıra Volga Ural alanından çıkarılan petrolün öneminin artması, nüfus artışından dolayı pek çok bölgeye petrol ulaştırılmasının ekonomik hale gelmesi önemli olmuştur. 1950'lerden sonra boru hatlarının yapılması yaygınlaşmıştır günümüzde Rusya'da 48.000 km ham petrol ve 15.000 km petrol ürünleri taşıyan boru hattı bulunmaktadır (Tümertekin ve Özgüç, 1999, s. 671-672).

Sovyetler Birliği çöktükten sonra bağımsızlığını kazanan Kafkasya ve Orta Asya devletlerinin petrol ve doğal gaz kaynaklarının dünya pazarlarına ulaştırılması için çeşitli güzergahlar üzerinde durulmaktadır. Rusya'nın tercih ettiği boru hattı savaşın henüz tam anlamı ile bitmediği Çeçenistan'dan geçmektedir. Rusya birkaç milyon dolarlık bir yatırımla boru hattını Çeçenistan'dan teğet geçirerek Tikhoresk'in güneyinde yer alan Krupotkin ile birleştirebilir; ancak Lezgi hareketleri bu yolu tehlikeye sokmaktadır (Aslan, 1997, s. 88-89). Bakü'den kuzeye yönelen boru hattı Azerbaycan'ın kuzeyinde bağımsızlık isteyen Lezgi topraklarından geçtikten sonra Dağıstan'a girmektedir. Boru hattı buradan da savaş bölgesi olan Çeçenistan'a geçmektedir. Güzergahın sonrasında da etnik çatışma ihtimali olan bölgeler vardır (Tavkul, 2003, s. 12-13). Kuzey hattını Rusya önermektedir. Rusya'ya göre Kazakistan ve Azerbaycan mevcut Rus boru hatlarını genişletecekler ve bu yolla onların petrolü Novorossisk yoluyla Karadeniz'e ulaşacaktır. Zaten bu hattın Hazar Boru Hatları Konsorsiyumu (CPC) tarafından geliştirilmesi için uğraşmaktadır (Amirahmadi, 1998). Öte yandan Bölgede Rusya'nın stratejik hedefi,



Hazar Denizi'ndeki petrol ve gazların ihracatının uluslararası piyasaya naklinde en büyük payın kendi elinde olmasıdır. Türkiye, boru hatlarının kendi topraklarından geçmesini isterken, Rusya buna karşı çıkmaktadır (Demir, 1998, s. 258).

Rusya, Hazar'da kendi kısmında petrol sahalarını geliştirmeye devam ediyor ve varolan petrol boru hatları sistemini yaymaya çalışıyor. Rusya aynı zamanda Kafkasya enerji naklindeki üstün konumunu sürdürmek için efor sarf ediyor. Çeçenistan'da yaşanan savaşın geçişi engellemesi için petrolün Dağıstan üzerinden demiryolu ile taşınması da gündeme gelmiştir (Thomas ve Shull, 2000, s. 118-119).

Rusya, Mahaçkale limanını ana terminale dönüştürme ve Novorossisk'e giden hattın Çeçenistan'dan geçmemesini sağlama politikası izlemiştir (Kasım, 2004). Devlet şirketi Transneft, Çeçenistan'ı bypass eden, Dağıstan'ın başkenti Mahaçkale'den geçen yeni bir hat inşa etmiştir (Kalicki, 2001, s. 125). Bu bağlamda Rusya'nın *Rosneftegazstroï* adlı bir petrol ve gaz malzeme ve inşaat firması Dağıstan bölgesinde 250 milyon dolarlık bir boru hattı inşası anlaşması yapmıştır. Bu yeni bölüm Rusya'nın Azerbaycan'dan Novorossisk'e ham petrol taşınırken Çeçenistan'ı by-pass etmesini sağlayacaktır (Russian Pipeline Deal, 1998, s. 8).

Rusya, yüksek miktarda petrolü Boğazlardan geçirmeye devam etmektedir. Halihazırda Rusya, Rus ve Kazak sahalarından mevcut boru hatları ile gelen ve Azerbaycan'dan Çeçenistan'ı bypass eden yeni yapılan boru hattından gelen günde 1 milyon varil petrolü Karadeniz'den geçirmektedir. Gelecek on yılda, bu gönderilen miktar Kazakistan'dan Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu (CPC) hattı ile ve Dağıstan üzerinden gelecek petrolle artabilir (Kalicki, 2001, s. 125). Rusya'nın tercih ettiği bu yol Karadeniz'den Akdeniz'e yönelik tanker trafiğini arttıracığından, boğazlarda ciddi çevre tahribatına sebep olma riski taşımaktadır. Boru hatlarının Dağıstan üzerinden geçmesi hat hakkında ki itirazları bertaraf etmemektedir (Hale, 2003, s. 294).



Harita 6.1. Hazar Enerji Kaynaklarını Taşımak için Kullanılan ve Planlanan Boru Hatları



Kaynak: Foreign Affairs vol. 80, no. 5, p. 127

Dağıstan üzerinden ve Çeçenistan'ı by-pass eden ek hat ile Kuzey güzergahı canlandırılmaya çalışılsa da hattın güvenliği meselesi nedeniyle üreticilerin ve enerji dünyasının dikkati ve ilgisi güvenli bir boru hattı alternatifi olarak Bakü- Ceyhan hattı'na dönmüştür (Pala, 2001/2002, s. 242).

10 Mart 1996'da Kuzey Osetya'nın Mozdek şehri ile Azerbaycan'ı birleştiren boru hattında Derbent yakınlarında patlama oldu. Gaz ve petrol boru hatlarına yönelik sabotajları önlemede yetersizliğini gizlemek isteyen Rusya, bu durum petrol taşıyan şirketleri tehlikeye sokacağı ve Moskova'nın elini zayıflatacağı için, dikkatleri patlamalardan uzak tutmaya çalışmıştır (Aslan, 1997, s. 111).

Ek hatların dışında Bakü- Grozni ana petrol hatları Dağıstan topraklarından geçmektedir. Rusya-Azerbaycan-Türkmenistan arasındaki, doğal gaz ana boru hatları da Dağıstan'dan geçmektedir (Ramazan, 2002, s. 20). Rusya, Hazar Denizi petrollerini çıkarma ve nakletme kabiliyetini garanti altına almak için Dağıstan'ı

güvenliğe almak zorundadır (Russia Bombs Chechnya and Dagestan for Access To Caspian Oil).

5.5.Önemli Geçiş Yolları Üzerinde Olma

Kafkasların dağlık coğrafi yapısı bölgede çok az alternatif yolun ve ulaşım ağının bulunmasına imkan sağlamaktadır. Denizden denize, yani doğudan batıya doğru sıralanan yüksek dağlar, kuzey güney geçişlerini zorlaştırmaktadır. Hazar ve Karadeniz sahillerindeki yollardan başka sadece birkaç önemli geçit bulunmaktadır. Rus işgal yıllarında, sömürgecilik ve askeri amaçlarla inşa edilen kara ve demir yolu ağı gelişmiş durumdadır (Zeyrek, 2003, s. 343). Kafkas sıra dağları Kuzey Kafkasya ile Güney Kafkasya'yı dolayısıyla Rusya Federasyonu ile Gürcistan ve Azerbaycan'ı birbirinden ayırırken, birbiriyle ilişkili bölgeler arasında direkt ulaşım imkan vermemektedir. Örneğin birbiriyle komşu olan Gürcistan'a bağlı Abhazya Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu'na bağlı Karaçay- Çerkes Cumhuriyeti arasında doğrudan iletişimi sağlayacak bir karayolu yoktur. Kafkasya'dan Trans-Kafkasya'ya sıradağlar üzerinden aşarak geçebilen iki karayolundan biri Kuzey Osetya'dan Güney Osetya'ya ulaşımı sağlayan Daryal geçididir. Bu yol Rusya Federasyonu'ndan Gürcistan'ın başkenti Tiflis'e ulaşımı sağlamaktadır. Dağıstan'dan Azerbaycan'a ulaşımı sağlayan Derbent geçidi ile de Rusya ve Kafkasya'dan Azerbaycan'ın başkenti Bakü'ye ulaşmak mümkündür (Tavkul, 2002, s. 18; Leylak, 2000, s. 33). Hazar Denizi kıyısı boyunca uzanan Derbent Geçidi'nin genişliği 1.5 km. ile 30 km. arasında değişmektedir (Tavkul, 1997, s. 1898).

Güney Kafkasya'da gelen transyolu ile demiryolu ve federe oto yolu Dağıstan'dan geçer. Demiryolu ile Türkiye üzerinden Avrupa'ya bağlanır. Karayolu ile komşu olduğu ülkelere erişimi vardır (Ramazan, 2002, s. 20). Demiryolu Grozni-Mahaçkale-Bakü arasındadır ve ülkenin Hazar sahilini boydan boya kat eder. Ülkede tek sivil hava alanı Kaspiski Havaalanı'dır. Moskova, Bakü gibi bir çok kentle uçak bağlantısı vardır. Bu bağlantıları İstanbul'u ekleme çalışmaları vardır. Karayolu oldukça zayıftır. Ancak eski cumhuriyetler arasında bağlantılar bulunur. Çeçenistan'ın Gudermes kenti ile Hasavyurt arasında sürekli otobüsler çalışmaktadır. Bakü ile Derbent arasında da kara ulaşımı mevcuttur (Özbay, 1999, s. 233).



Deniz yolu ile Orta Asya devletlerine; İran ve RF' ye açılan Hazar'ın kuzeyinde bulunan Astrahan limanı üzerinden Volga nehri ve Don nehri ile Karadeniz'e oradan Avrupa'ya bağlanabilir (Ramazan, 2002, s. 20).

5.6. Rusya Federasyonu'nun Dağılma Riski

İçerisinde çok sayıda etnik grubun yaşadığı Rusya Federasyonu'nda son 10-15 yıl içerisinde gelişen "etnik Rönesans" süreci "milletin kendi kaderini tayin hakkı", "kendi kaderini tayini ifade eden devlet şeklini seçme hakkı" gibi bir dizi ideolojik esaslara sahiptir. Çoğunlukla milliyetçi hareketlerin kaynağını oluşturan bu ve buna benzer ifadeler farklı türlerdeki ayrılıkçı hareketler için siyasi hedefli propaganda kaynağı oluşturmaktadır (Demir, 2002, s. 53).

Tarih boyunca Rusya'ya karşı verilen en ciddi direnişin Merkezi Kafkasya bölgesi olmuştur. Kafkasya, özellikle batı bölgelerine rastlayan Dağıstan, etnik ve siyasi açıdan Rusların zayıf oldukları bir ülkedir. Dağıstan'da Müslüman etnik gruplar ile Ruslar arasında evlilik oranlarının yok denecek kadar az olması, Dağıstan'daki etnik bilincin gücünü ortaya koymaktadır (Bennigsen ve Broxup 1983, s. 53).

Dağıstan'ın toplam nüfusu içinde Rusların oranı düşük doğum nispeti ve göç sebebiyle azalmaktadır. 1959-1979 yılları arasında Dağıstan'daki Rus nüfusu 214.000'den 190.000'e düşmüştür. 1989-1994 yılları arasında 13.000 Rus'un Dağıstan'ı terk ettiği görünmektedir. Rusların yoğun olduğu Kızlar bölgesinde resmi olmayan istatistiklere göre her ay yaklaşık 500 Rus Rusya'ya göç etmektedir (Tavkul, 2002, s. 165).

Dağıstan halklarının sahip oldukları güçlü etnik kimliklerinin yanında, bölgede hakim olan İslami tarikatlar Dağıstan halkları arasında İslam kimliğinin de güçlenmesini sağlamış ve Ruslara karşı etnik ve siyasi direnci hızlandırmıştır. Dağıstan'ın sosyo politik yaşamında en önemli ve etkili faktörün İslam olduğu bilinen bir gerçektir. Din olayı anlaşılmadan bölgedeki durumu anlamak mümkün değildir. Siyaset bilimciler Dağıstan'ı Rusya Federasyonu'nun en çok İslamize olmuş



cumhuriyeti diye tanımlıyorlar ve bu bir abartı değildir (Shikhsaidov, 1999). İslami aşırılık 1980 sonlarında Afganistan'dan ihraç edilmeye başlayınca Sovyetler Birliğinde ulaştığı ilk yerlerden biri Dağıstan olmuştur (Ware, 2003, at al). Dağıstan'ın Rusya Federasyonu'nun en fakir unsurlarından biri olması da dikkate alındığında bu durumun yıkıcı sorunlar yaratacağı ortadadır. 1990'lardan beri Dağıstan "Vehhabizm" denen bir akımla uğraşmaktadır. Vehhabilerin politik etkileri sayılarının çok üstündedir. Özellikle dağlık kesimlerde iyi silahlanmışlardır (Ware and Kisriev, 2000, s. 239). Vehhabilik, Dağıstan'da 1990'dan sonra bir dönem tırmanışa geçmiş, daha sonra Dağıstan yönetimi engelleyici tedbirler alarak gelişmelerindeki hızın kesilmesini sağlamıştır. Vehabi inanç ve zihniyetine göre ulu kişilere türbe yapmak onları dindarlık adına ziyaret etmek haramdır, günahtır, dinden çıkmak anlamına gelir. Dağlı halkları İslam'dan evvel bir arada tutan faktör ise töre ve adetler idi. Zamanla bu inançlar İslami bir görünüm aldılar. Dağlı halk kesiminde dini hayatı oluşturan ve hayatta tutan bu yapılanma iken Vehhabiliğe aykırıdır (Kalafat, 1999, s. 95).

Rusya Federasyonu'nda kalkınmada bölgesel farklılıklar ciddi boyutlara ulaşmıştır. Kuzey Kafkasya ile doğal kaynak zengini cumhuriyetleri karşılaştırdığımızda bu durumu daha iyi görebiliriz. Örneğin, Yakutistan'da kişi başına düşen gelir Dağıstan'ınkinin 5,4 katıdır. Ayrıca diğer bölgelerde işsizlik aşamalı olarak azalırken Kuzey Kafkasya'da hızla artmaktadır (Oğuz, 2000, s. 38). Dağıstan'ın ekonomisi büyük ölçüde merkezden gelen yardım ve sübvansiyonlara dayalıdır.

Bazı gözlemciler Dağıstan'ın Rusya için Afganistan ve Çeçenistan'dan sonra "üçüncü Vietnam" olması ihtimalini göz önünde bulundurmaktaydılar (Schurmann, 1999). Rusya, Dağıstan'ın ikinci bir Çeçenistan'a dönüşmesini önlemek amacıyla Dağıstan'daki etnik yapıya özel ilgi göstermektedir. Avar ve Dargin halklarını Çeçenlerin Rusya'ya karşı bağımsızlık mücadelesine katılabilecek başlıca potansiyel sosyal güç olarak değerlendiren Rusya Avar ve Dargılar arasında güçlü milli-siyasi teşkilatların kurulması ve yayılmasını engellemeye çalışmaktadır. Rusya Avar ve Dargiler'in Dağıstan'ın siyasi yapısındaki hakim etnik unsurlar olmaya devam etmelerini arzulamaktadır. Bundan dolayı Moskova Kumukların ve Lezgilerin federasyon kurma düşüncesini gizli olarak desteklese de bu düşüncelerin



gerçekleşmesine izin vermeyecektir. Çünkü Dağıstan'ın federe cumhuriyete dönüştürülmesi hakim etnik grup olan Avarların çıkarlarına uygun olmadığı için Avarlar arasında Rusya'ya karşı ayrılıkçı hareketlerin ortaya çıkması ihtimal dahilinde olacaktır (Tavkul, 2002, s. 169). Vehabi inançlı bu kesim ile Moskova'nın ilişkileri geçmişte de yoğundu, şimdi de devam etmektedir. Dağıstan'daki Vehabi gelişme bir görünümü ile de Çeçen hareketi karakterlidir. Dağıstan'daki Vehabi zihniyetli çevre, Çeçenistan ile ilişkili görülmektedir. Mahaçkale'de Vehabi olan ile olmayan kesim arasında iç çatışmaya varabilecek gerginlikler yaşanmaktadır. Vehabiligi, Moskova'nın, Dağıstan kontrolünde bir koz olarak kullandığı ifade edilmektedir (Kalafat, 1999, s. 96).

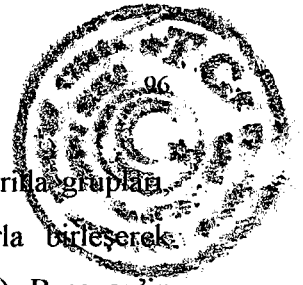
Dağıstan etnik, siyasi ve dini potansiyeli açısından Rusya Federasyonu'nu tehdit edebilecek bir konumdadır. Tüm sorunlara rağmen Moskova bu tehlikeli bölgeyi elinde tutmak durumundadır. Dağıstan düşerse merkezi yok sayma eğiliminde olan birimlerin elleri kuvvetlenecektir. The Economist dergisinde yayımlanan bir yorum, Dağıstan'daki durumun Rusya'nın birliği açısından değerlendirilmesi bakımından Batı'nın bakış açısını yansıtmaktadır (Loosing Control, 1998): "Artık Dağıstan da Rusya'nın güney şeridinin parçalanmasına katkıda bulunan asi ülkeler listesine eklenebilir. 21 cumhuriyet arasında en çok etnikli yapıya sahip olan ve en fakirleri arasında olan Dağıstan bir iç savaşın eşğine gelmiş durumdadır. Bu ülkenin yeni seçilen başkanı Mogammedov'un korktuğu şeydir ve başkan korkmakta haklıdır, çünkü her an kontrolü kaybedebilir."

Rusya bölgeye yönelik politikasında uluslar arası arenada yaşanan gelişmeleri iyi kullanmaktadır. Bölgeye yönelik ilgisi olan devletleri "Yakın Çevre" doktrini ile tehdit ederken, kendi politikalarını konjonktürün getirdiği terörle mücadele argümanını aktif bir şekilde kullanarak meşrulaştırmaya çalışmaktadır. Amerika'nın Haiti'deki siyasi, askeri tavrı bile Rusya'nın politikasını etkilemekte, ABD'nin "Arka Bahçesi" olarak gördüğü Karaiblere müdahalesini, kendinin de arka bahçesi olarak algıladığı Kafkasya'da istediği gibi davranabilmesinin işareti olarak görmektedir (Kurmel, 2003, s. 4-5).

5.6.1. Çeçenistan Savaşları ve Dağıstan

Çeçenistan sorunu daha SSCB döneminde 2 Kasım 1991'de Çeçenistan'ın bağımsızlığını ilanı ile başladı. 1994'de Dudayev yanlıları Grozni'yi ele geçirdi. 21 Nisan 1996'da Dudayev bir füze ile öldürüldü (Tellal, 2001, s. 545). İlk Çeçen-Rus savaşı, 30 Ağustos 1996'da iki taraf arasında imzalanan Hasavyurt antlaşması ile sona erdi (Özcan, 2003, s. 41). Basayev ve Hattap yönetiminde radikaller Dağıstan'da bağımsız birimler oluşturdular. Moskova durumdan Çeçenistan yönetimin sorumlu tuttu. Eylül ayında başlatılan operasyonla Çeçenistan savaşında ikinci perde açılmış oldu. Rusya 1994 yılında Çeçenistan'a müdahale ettikten 21 ay sonra burayı terk etmek mecburiyetinde kalmıştır. Her iki tarafta Çeçenistan'ın bağımsızlığı hakkında bir karara varmayı 5 yıl sonraya bırakmayı kabul etmişler; ancak Dağıstan'da yaşanan olaylar ve Rusya'da meydana gelen patlamalar sonrası Moskova, Çeçenistan'a yönelik operasyon başlatmıştır (Matthews and Bartholet, 1999, s. 42). "Terörizm" ile mücadele adı altında operasyonlara başlayan Rus ordusu kısa sürede büyük ilerleme kaydetmiş ancak kullandığı ağır silahlar ve sivillere yönelik saldırılarıyla pek çok sivilin ölmesine ve binlerce insanın mülteci durumuna düşmesine sebep olmuştur (Kasım, 2003, s. 93). "Terörizm" ile mücadele argümanı görece başarılı olmuştur. Özellikle 11 Eylül olayı sonrası uluslar arası ortam Rusya'nın istediği hareket alanını sağlamıştır. Batı ülkeleri Rusya'nın hareketini terörle mücadele ettiği için tasvip etmekte, ancak "insan hakları ihlalleri" olduğunu ve dozajın çok sert olduğu söylemini kullanmaktadır (Mütercimler, 2003, s. 232).

Dağıstan'da 10 Ağustos 1999'da toplanan İslam Şurası "Dağıstan İslam Devleti"nin kurulduğunu ve bağımsızlık ilan ettiklerini açıkladı (Özfatura, 1999, s. 19). Dağıstan resmi yönetimi bu ilanı ve örgütü tanımadığını açıkladı (Erkilet, 2002, s. 124). Rusya temsilcileriyle görüşmeyen İslam Şûrası idarecileri Rusya askerlerinin Botlik'ten çekilmesini ve Dağıstan'ın bağımsızlığının tanınmasını istediler. Buna karşılık Dağıstan'ın resmi yönetimi, kendi topraklarında "İslam Şurası" adlı organizasyonun mevcut olmadığını açıklamıştır. Dağıstan Devlet Konseyinin resmi temsilcisi Urazayev, yaptığı açıklamada: "Çeçen lider Şamil Basayev'in başkanlığında Dağıstan'ın birkaç köyünü işgal eden Çeçen savaşçılar, burada İslam Devleti kurmak için İslam Şûrasının mevcut olduğunu ilan ettiler. Biz böyle bir organizasyonun varlığını reddederiz" demiştir (Özfatura, 1999). 1999 yazında Çeçen



komutan Basayev ve silah arkadaşı Hattab yönetiminde bazı Çeçen gerilla grupları Dağıstan'ın bazı bölgelerini işgal ettiler. Buradaki radikal unsurlarla birleşerek bölgenin Rusya'dan bağımsızlık ilanını desteklediler. (Smith, 2002, s. 3). Basayev'in ilerlemeye devam edeceği ve Ruslar bölgeden çekilene kadar savaşaacağı söylentisi yayılmaya başlamıştı (Erkilet, 2002, s. 124). Aslında bu Çeçenlerin Dağıstan'daki ilk faaliyetleri değildi. 1997 yılının mayıs ayında Dağıstanlı bir grup silahlı güç, Çeçenistandaki Vehhabi güçleri ile işbirliği yaparak Dağıstan'ın sınır bölgelerindeki Hattab'ın eşinin köyü de dahil olmak üzere bazı köylerin kontrolünü ele geçirmişlerdi (Evangelista, 1999, s. 1). Yine 1997'nin aralık ayında Çeçen gerillalar ve Dağıstanlı Vehhabi gruplar Buynaks yakınlarında askeri bir birliğe saldırıda bulunmuşlardı (Evangelista, 1999, s. 1). Özellikle 1996-1997 yılları arasında Karamakhi köyü çevresinde Vehhabilerle geleneksel sisteme bağlı Müslümanlar arasında şiddetli çatışmalar yaşanmış; 1998'in sonlarına doğru Dağıstan yönetimi bölgede otoriteyi kaybetmiştir (Ware, 2001). Bunu takip eden günlerde Vehhabiler bir milis karakolunu müsadere etmiş ve tüm milisleri köyden püskürtmüşlerdir. Köyün etrafına tahkim edilmiş ileri karakollar kurmuşlardır. Çobanmaki ve Kadar köylerinde de aynı durum yaşanmıştır. İçketrya ve Dağıstan Halk Kongresi Dağıstan isyanına askeri destek vereceklerini açıklamıştır (Alonso). Bundan sonraki 18 ay boyunca Dağıstanlı ve Rus yetkililer İslamcı ayrılıkçılarla anlaşmaya çalışmışlar ve bu süre zarfında gruplar arası çatışmalar Dağıstan'ın hemen her yerinde baş göstermiştir (Ware, 2001). Basayev ve Hattab'ın başlattıkları hareket olayların doruk noktasını oluşturmuştur.

Moskova dahil bazı kentlerde yerleşim yerlerinde meydana gelen patlamalar sonucunda 300 kadar insanın ölmesi de olayların üzerine eklenince Rusya'nın Çeçenistan'a ve Dağıstan'daki ayrılıkçılara yönelik operasyonları için ülke içinde kamuoyu desteği de oluştu. Kısa aralıklarla ikisi Moskova'da, biri Volgodonsk'taki şiddetli patlamalar üç apartman bloğunu yerle bir etmişti. Ayrıca Dağıstan'da bir kışlada şiddetli patlama, Moskova'da bir alışveriş merkezine atılan bir bomba kamuoyunda korkuya ve tepkiye sebep oldu. Patlamaların sorumluluğunu kimse üstlenmemiş ve yakalanan kimse de olmamıştır. Ancak elde somut bir delil olmamasına rağmen Çeçen gerillalar suçlanmıştır (Smith, 2002, s. 13). Basayev'in bu saldırısını bahane eden Rusya 1 Ekim 1999'da Dağıstan'da bulunan Çeçenlere ve Çeçenistan'a savaş açmıştır (Topuz, 2004, s. 285).

Dağıstan'a yapılan saldırının ve özellikle Rusya'daki patlamaların arkasında Rusya'nın olduğuna dair iddialar bulunmaktadır. Dağıstan'daki alevlenmenin Çeçenistan'da yeni bir savaş için zemin hazırlayacağını bilen Rusya'nın, bir takım yollarla bu maceracı hareketleri teşvik ettiği ve Basayev'i oyuna getirdiği yönünde görüşler vardır (Smith, 2002, s. 19). Şamil Basayev ile Ömer Hattab'a bağlı silahlı Çeçen grupları Dağıstan sınırını geçerken, Rus Sınır postasının komutanının durumu Moskova'ya bildirdiği ancak Moskova'dan herhangi bir müdahalede bulunulmaması yönünde emir aldığı iddia edilmektedir (Ülkü, 2002, s. 95-96). Ünlü Kafkasya uzmanı Prof. Georges Charachidze'ye göre, Rus hükümetinin Çeçenistan'ı işgal etmek için herhangi bir bahane aradığı, ve bu yönde belli provokasyonlara giriştiği şüphe götürmemektedir. Dağıstan'da sözde İslamî devrim tehlikesi garip bir şekilde abartılmıştır. Charachidze Vehabiler gibi, aşırı radikal İslami kesim içerisinde bile son derece sekter ve çok tehlikeli olarak medyatize edilen bu gruplar abartıldığı kadar etkili olmayıp gerçekte sayılarını ancak birkaç yüz kişiden ibarettir (Tufan, 1999).

Rusya'nın Dağıstan olaylarını öne sürerek yaptığı 2. Çeçenistan müdahalesinin planlı bir hareket mi olduğu yoksa spontane mi geliştiği konusu tartışılmaktadır. Kremlin'e göre her şey silahlı Çeçenlerin saldırısı ile başlamıştır ve Rusya'nın "toprak bütünlüğü ve milli güvenliği"ni sağlamasının başka yolu kalmadığını iddia etmektedir. Ancak Putin'in selefi Stepaşin Çeçenistan operasyonunun önceden planlandığını ve Mart 1999'da başlatılmasının öngörüldüğünü söylemektedir (İbrahimli, 2000, s. 78).

İkinci Çeçen Savaşı, 1994-96 yılları arasında yaşanan Rus- Çeçen savaşıyla karşılaştırıldığında iki önemli fark göze çarpıyor. İlk olarak birinci savaşta kamuoyu büyük oranda savaşa karşı çıkmışsa da bu defa Rus kamuoyunun operasyona desteği oldukça yüksek görünüyor. İkinci fark, Rusya, Çeçenistan'da bir an evvel operasyonu tamamlayıp bölgenin istikrarlı olduğu gibi bir görünüm peşinde değildir. Çünkü daha önceki savaşta Rusya, Bakü-Ceyhan'ın rakibi olan Bakü-Novorosisk hattının da geçtiği Çeçenistan'ın uzun süre bir istikrarsızlık adası gibi görünmesine tahammül edemezdi. Ancak Bakü-Ceyhan projesinin İstanbul'daki Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) zirvesinde Clinton'un da katıldığı bir törenle imzalanmasından sonra Rusya'nın acele etmesini gerektiren bir faktör olmaktan

çıkıştır. Şimdi Rusya'daki siyasetçiler şehir düzeyinde bile ayrılık seslerinin yükselmeye başladığı federasyonu dağılmaktan kurtarmak ve seçimlerde prim yapmak düşüncesindeydiler (Bilici, 1999).

Çeçenistan savaşı sırasında İslam faktörünü sistemsiz bir şekilde kullansalar da, Hasavyurt Anlaşmasının ardından oluşan barış döneminde dini, ideolojik açıdan sistemli biçimde değerlendirme çabası içine girdiler. Bu dönem Çeçenistan ve Dağıstan'da ulusal kurtuluş mücadelesi dini düşünce ve değer sistemine dayanma çabası içindedir (İbrahimli, 2001, s. 56). Basayev, Kafkasya'da İslam devleti kurma yönündeki arzusunu saklamamıştır. Kuzey Kafkasya'nın en büyük Müslüman nüfusuna sahip olması, Hazar Denizi'ne kıyıdaş olması, Azerbaycan'a sınırdaş olması, Dağıstan'ın Çeçenistan için hayati öneme sahip olmasına yol açmaktadır. Bu nedenle Basayev, Rusya'ya karşı savaşı yaymak için önce Dağıstan'da Rusya karşıtı bir çekirdek oluşturmaya çalıştı. İslam kimliği altında birleşme işlenmiş, ancak yaygın taban bulamamıştır (Kanbolat, 2001a, s. 171).

Dini ideolojinin Kuzey Kafkasya'da Rusya Federasyonu için ciddi tehlikeler oluşturacağını anlayan Rusya Federasyonu stratejistleri, Dağlılar arasında İslam tarikatçılığı bağlamında bölücülük ve nifak oluşturmayı amaçlamaktadırlar. Temel istinat noktası ise Vehhabiliktir. Bu dini tarikat (mezhep) Rus basınında özel propaganda malzemesine çevrilmiş ve abartılarak sunulmaktadır. Mevcut taktik Vehhabiliğe sevgiden kaynaklanmamaktadır. Hedef Vehhabiliği diğer İslam tarikatına karşı koyarak İslam birliğini bozmaktır. Vehhabiliği saldırgan ve Kafkaslara yabancı tarikat gibi propaganda etmekle alternatif gücü (tarikatı) kışkırtarak karşı çıkmaya teşvik etmeye çalışmaktadırlar (İbrahimli, 2001, s. 58). Rusya Federasyonu yöneticileri Kuzey Kafkasya'daki tarikat ve etnik farklılıkların bu taktiği başarılı kılacağını düşünmektedirler.

Rusya'nın Çeçenistan ve Dağıstan'daki karışıklığın sebebi olarak dış güçleri, İslami "öcü"leri, veya dışardan gelen gönüllüleri göstermesi, ülkenin derin sorunlarını yok sayması anlamına gelmektedir (Menon and Fuller, 2000, s. 33). Dağıstan ve Çeçenistan Rusya Federasyonu'nun en fakir cumhuriyetleri arasındadırlar. Toplumsal ve iktisadi sorunlar yaşamaktadırlar. Geçiş döneminin tüm olumsuz yönlerini görmekteyiz. Bu şartlar altında oluşan gerginliklerden tek

başına dış güçleri sorumlu tutmak mümkün değildir. Moskova, çözülmesi güç ekonomik ve sosyal problemleri görmezden gelerek sadece yaşanan çatışmanın devamı tehdidi ile karşı karşıya kalmayacak aynı zamanda derinleşmesine de sebep olacaktır (Acknowledge The Real Problems in Dagestan, tarihsiz).

Çeçenlerin, Dağıstan'a yayılma arzusunun makul sebepleri vardır. Dağıstan'da yaşanan sınırlı kargaşa, insanlara yüce bir dava sunarak bunun etrafında mücadele etmek yaşanan durumdan gayri memnun halk arasında ortak bir duygu oluşturmak mümkündür. Hazar'a çıkışı olan, Azerbaycan ile uzun bir sınıra sahip olan Dağıstan ile birleşmek, yeni bağımsız olmaya çalışan bir devletin varlığını sürdürmesi için şansını arttırması demektir. Bunun yanısıra Çeçenistan'ın Rusya tarafından petrol boru hatları geçiş yollarından bypass edilmesi durumu engellenmiş olacaktır (Matveeva, 1999, s. 9). Çeçenistan'ın yaşaması Dağıstan'a bağımlıdır. Çeçenistan'ın bağımsızlığının kalıcı olması için Dağıstan'ın da bağımsız olması ve Hazar havzasına giden yolun açık olması lazımdır. Bu durumu dikkate alan Çeçenler "Dağlılık" anlayışına ve dini ideolojiye dayanan Kuzey Kafkasya Federasyonu fikrini destekleyerek Kuzey Kafkasya'da bütünleşmeyi sağlamak istemektedirler (İbrahimli, 2001, s. 57).

Çeçenistan sorunu ilk ortaya çıktığı andan itibaren Dağıstan'ın kısmen ekonomik ambargo yaşamasına sebep olmuştur. İthalat ve ihracatta sıkıntıya girmiştir (Türkiye ve Türk Dünyası, 1997, s. 284). Çeçenistan savaşının başlaması sonrasında bir göç dalgası bölgeyi etkilemiştir. Çatışmanın ilk aylarında çoğunluğu Kumuk ve Nogay olmak üzere 3200 kişi Dağıstan'a göç etti (Lynch, 2000). Bu durum Dağıstan'da sıkıntılara yol açmıştır.

Çeçenistan Savaşı, Dağıstan'da zaten ekonomik koşulların ve SSCB sonrası düzensizliğin arttığı toplumsal gerginliği ve güvensizliği hat safhaya çıkarmıştır. Şiddet olayları artmış, sıradanlaşmıştır. Ülkede artan şiddetin tek sebebinin Çeçenistan savaşına bağlamak doğru olmasa da Çeçenistan sınırına yakın bölgelerde yoğunluk kazanması, silah ve mühimmatın bu ülke üzerinden sağlandığı iddiaları bu savı desteklemektedir. Fidyeye için adam kaçırmak batı sınırında yaşanan şiddetin etkisi ile Dağıstan'da olağan hale gelmiştir; yabancılar ve yabancı kuruluşlar özellikle hedef oluşturmaktadırlar. 2002 yılının ağustos ayında Hollanda tıbbi yardım ajansı MSF'ye

bağlı bağlı çalışan bir görevlinin kaçırılması gibi örnekler çoğaltılabilir (Charity Boss Snatched in Dagestan, tarihsiz).

Rusya, Çeçenistan savaşı'nın Dağıstan'a sıçramasıyla bölgede bulunan bir milyon Rus'un göç etmesinden korkmuştur (Menon and Fuller, 2000, s. 39). İkinci olarak Dağıstan'da ekonomik kaynaklar Çeçenistan'dan çoktur. Dağıstan Rusların Hazar Denizi kıyılarının %70'ini yönetmektedir ve Mahaçkale Rusya'nın her mevsim kullanılan limanıdır. Hepsinden önemlisi Bakü'den gelen botu hatlarının buradan geçmesidir (Menon and Fuller, 2000, s. 39). Putin, gazetecilere "Eğer Dağıstan ele geçirilseydi tüm Kafkasya'yı kaybedecektik. Bu çok kesin, Dağıstan, İnguşetya ve sonra yukarıya doğru tüm Volga boyları, Başkurdistan, Tataristan..." demiştir (Ülkü, 2002, s. 156). Bir diğer risk ise Çeçenistan olayının yayılması ve Dağıstan'da da başarı göstermesi Rusya'nın Güney Kafkasya üzerindeki etkisini de azaltacaktır.

Kafkasya ve Hazar havzasında Rusya'nın jeopolitik, jeostratejik, ekolojik çıkarları vardır. Petrol ve havyar gibi önemli gelir kaynakları dışında Rusya'nın Hazar'da sahile ihtiyacı vardır. Eğer Çeçenistan ve Dağıstan bir araya gelip Rusya'nın Hazar'a çıkışını engelleseydi Rusya'nın elinde kalan kısım çok dar bir alan olacaktı (Baytok, 2001, s. 177; Thomas and Shull, 2000, s. 112).



6. SONUÇ

Kafkasya hem askeri ve stratejik hem iktisadi hem de kültürel ve tarihi açılardan Türkiye için büyük önem taşıyan bir coğrafyadır. Kuzey Kafkasya'nın stratejik öneme sahip doğal kaynaklarının çeşitliliği, verimli toprakları bu bölgeyi çıkar çatışmalarının alanı haline getirmektedir. Kuzey Kafkasya'da dinamik bir stratejiye sahip olmayan Türkiye'nin, Güney Kafkasya'da etkin olabilmesi mümkün değildir.

Kafkasya, Türk dünyası coğrafyasının merkezinde bulunmaktadır. Kafkasya gerçeğine vakıf olmadan, Kafkasya'yı doğru analiz etmeden Türk dünyası üzerinde yapılacak hiçbir projenin başarıya ulaşma şansı bulunmamaktadır.

Dağıstan tarih boyunca Rusya'ya karşı Kafkaslardaki mücadelenin en önemli kalesi durumunda olmuştur. Çeşitli kabile, soy, aşiret, dil farklılıklarına ve normal şartlarda bunların birbirleri ile mücadele sebebi oluşturmasına rağmen, Ruslar karşısında İslam ve Dağlılık motifleri altında birleşebilmişlerdir. İmam Şamil'in mücadelesi dünya çapında bilinen ve takdir toplayan bir olaydır.

Tarihteki tüm büyük mücadelelerin arkasında kritik maddeler diye adlandırılan o dönemin en önemli hammaddelerine sahip olma ve bunların pazarlara ulaştırılması için gerekli ticaret yollarının kontrolünü elinde bulundurma saiki yatmaktadır. Günümüzün kritik maddeleri petrol, doğal gaz gibi enerji kaynaklarıdır ve uluslar arası arenada cereyan eden mücadeleler de bu eksen etrafında gerçekleşmektedir. Kafkasya ve Orta Asya zengin enerji kaynakları ile dünyanın gündeminde yer almışlardır. SSCB döneminde bölge kaynaklarından tek başına ve sınırsız yararlanan Rusya, yeni dönemde bu kaynakları büyük güçler ve bölge ülkeleri ile paylaşmaktan hoşnut değildir. Bölgede nüfuzunu ve etkisini sürdürmek istemektedir. ABD ve Avrupa başta olmak üzere bölgeye ilgi duyan çeşitli ülkeler ise bunu engellemek ve kendi çıkarlarını maksimize etmek için çaba göstermektedirler. Dağıstan sürdürülen bu mücadelenin cephe ülkelerindedir. Hazar'a olan kıyıdaşlığı, Rusya'nın Hazar Denizi'nin statüsünün belirlenmesinde geniş söz hakkına sahip olmasını sağlamaktadır.

Dağıstan, Hazar ve Orta Asya enerji kaynaklarının dünya pazarlarına ulaştırılmasında önemli bir güzergahtır. Özellikle Rusya'nın tercih ettiği kuzey hattının kilit noktalarından biri Dağıstan'dır. Dağıstan'ın başkenti Mahaçkale aynı zamanda Hazar'ın her mevsim kullanılmaya en uygun limanına sahiptir.

Dağıstan'la ilişkiler Rusya dikkate alınmadan kurulamaz. Güney Kafkasya ve Orta Asya'da nüfuz alanları sınırlanmış olan Rusya, Federasyon toprakları içinde olan Kuzey Kafkasya'da kontrolü kaybetmek istememektedir. Eski SSCB topraklarına yönelik yaklaşımları bile "yakın çevre" doktrini bağlamında tehdit olarak algılayan Rusya'nın Federe cumhuriyetler olsalar bile Rusya Federasyonu subjelerine yönelik faaliyetlerden rahatsız olmaması düşünülemez. Ancak hem uluslararası ortamda meydana gelen değişimler hem de Rusya Federasyonu'nun kendi iç durumu Türkiye'ye bu konuda çeşitli alternatifler sunmaktadır. İlk olarak artık soğuk savaş sonrası dönemden çıkmıştır. İki kutuplu bir dünya anlayışı geride kalmıştır ve uluslararası sistem yeniden şekillenmektedir. Türkiye, bu yeni durumu göz önünde bulundurarak hareket etmelidir. Diğer yandan Rusya Federasyonu'nun iç yapısı da henüz tam oturmamıştır. Federe birimlerin merkezle olan ilişkilerinde başka ülkelerin kullanabilecekleri boşluklar bulunmaktadır. Bunlar SSCB'nin yıkılış süreci ve sonrasında iç çekişmeler yüzünden artmış, merkezin zayıflaması dolayısı ile bir süre üstüne gidilememiştir. Bu süreci Türkiye'nin iyi kullandığı söylenemez. Putin sonrası toparlanan Moskova, federe birimlerin yetkilerini kısıtlamaya çalışmaktadır. Ancak hala Dağıstan ile ilişkiler geliştirilebilir. Türkiye, Federasyon içi yapının oluşum sürecinde hareketleri ile teamüller geliştirebilir. Türkiye, Dağıstan'la ilişkilerini Merkezle sürtüşmeye yol açmadan sürdürmek için çeşitli formüller uygulamaktadır. Ancak bunlar uygulanırken Türkiye mümkün olduğu kadar şartları zorlamalıdır.

Türkiye'nin Dağıstan ve Kuzey Kafkasya'daki tüm cumhuriyetler ile etnik, dini, kültürel bağları vardır. Türkiye bu bağları güçlendirecek faaliyetler içerisinde olmalıdır. Türkçe kullanımın yaygınlaştırılması ve Türkiye Türkçesi'nin öğretilmesi çalışmaları yürütülmelidir. Bölgede Türk Kültür Merkezleri açılmalı, Türk kültürünü anlatan ve ortak yönlerimizi vurgulayan programlar düzenlenmelidir. Kuzey Kafkasya'dan ve özellikle Dağıstan'dan gelecek gençlere Türkiye'de üniversite eğitimlerini yapma imkanı sağlanmalıdır. Türkiye'de yaşayan Dağıstanlılar

vasıtasıyla bölgeye yönelik faaliyetler yapılmalıdır. Türkiye'nin ve Dağıstan'ın birbirlerini daha iyi tanımaları için Türkiye'de yaşayan Dağıstanlılardan faydalanılmalıdır.

Türkiye sınırları içerisinde hatırı sayılır miktarda Kuzey Kafkasya kökenli Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı bulunmaktadır. Bunların kendi aralarında dayanışma için kurmuş oldukları dernek ve vakıflar SSCB'nin yıkılması sonrasında bölgeye yönelik faaliyetlerini arttırmışlardır. Türkiye bu hareketleri dikkatle izlemeli ve yönlendirmelidir. Çeçenistan sorunu sırasında bu derneklerin bazı faaliyetleri Türkiye- Rusya ilişkilerinde rahatsızlıklara ve gerilimlere yol açmıştır. Türkiye, bu tip olaylara ve durumlara hazırlıklı olmalı; gereken tedbirleri almalıdır. Bu durumun çeşitli avantajları da bulunmaktadır. Türkiye, devlet olarak resmi bir şekilde ifade edemediği tutumları bu kurumlar üzerinden alabilir.





KAYNAKLAR

A. KİTAPLAR

1. AHMADOV, Y., (2000); **Çeçen İnguş Halklarıyla Rusya Arasındaki İlişkiler**, (çev. T. C. KUTLU), Sorun Yayınları, İSTANBUL.
2. AKINER, S., (1995); **Sovyet Müslümanları**, (Çev. Tufan Buzpınar, Ahmet Mutu), İnsan Yayınları, İSTANBUL.
3. ALİYEVA, V. F., (1984); “**Na Godo Nasaleniye Dagestana**”, DAGUÇPEDGİZ.
4. ALLENSWORTH, W. (1998); **The Russian Question: Nationalism, Modernization and Post- Communist Russia**, Rowman & Littlefield, LANHAM, MD.
5. ARAS, O. N., (2001); **Azerbaycan’ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi**, Der Yayınları, İSTANBUL.
6. ARAS, B., (2004); **Turkey and The Greater Middle East**, Tasam Publication, İSTANBUL.
7. ASLAN, Y., (1994); **Yeni Demokrat Rus Çarları ve Türk Gerçeği**, ANKARA.
8. ASLAN, Y., (1997); **Hazar Petrolleri, Kafkas Kördüğümü ve Türkiye**, ANKARA.
9. AYVERDİ, S., (2004); **Türk- Rus Münasebetleri ve Muharebeleri**, Kubbealtı Neşriyatı, İSTANBUL.
10. BADDELEY, J. F., (1995); **Rusların Kafkasya’yı İşgali ve Şeyh Şamil**; (Çev. Sedat Özden), Kayhan Yayınları, İSTANBUL.

11. BAĞ, Y., (2002); **Kafkasya Böyle Olmamalıydı**, Erkaya Matbaacılık, İSTANBUL.
12. BARLAS, C., (1999); **Kafkasya Özgürlük Mücadelesi: Dünü ve Bugünü İle**, İnsan Yayınları, İSTANBUL.
13. BAŞER, E. A., (2002); **Ele Geçirilemeyen Toprak Kuzey Kafkasya: Şeyh Şamil'den Şamil Basayev'e Çeçenistan- Dağıstan Direniş Hareketleri**, Fecr Yayınevi, ANKARA.
14. BAYTOK, T.,(2001); **Bir Asker Bir Diplomat: Güven Erkaya- Taner Baykok Söyleşisi**, Doğan Kitap, İSTANBUL.
15. BENNINGSEN, A.; BROXUP, M.,(1983); **The Islamic Thread to the Soviet State**, Croom Helm, LONDON.
16. BENNINGSEN, A.; WIMBUSH, E. S., (1986); **Mystics and Commissars: Sufizm in the Soviet Union**, C. Hurst, LONDON.
17. BERJE, A., (1999); **Kafkasyalı Dağlı Kavimlerin Kısa Tasviri**, (çev. Murat Papşu); Kafkas Derneği Yayını, ANKARA.
18. BERKOK, İ., (1958); **Tarihte Kafkasya**, İstanbul Matbaası, İSTANBUL.
19. BİCE, H., (1994); **Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ANKARA.
20. BİLGE, A. S., (2000); **Güç Komşuluk**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İSTANBUL.
21. BROXUP, M., (1986); **"Caucasian Murdism in Soviet Historiography"**, içinde *Nakshandiskiy Traktat*, Society for Central Asian Studies, Reprint Series, no. 10, OXFORD.

22. BRZEZINSKI, Z., (1998); **Büyük Satranç Tahtası: Amerika'nın Önceliği ve Bunun Stratejik Gerekleri**", (çev. Ertuğrul DİKBAŞ, Ergun KOCABIYIK), Sabah Kitapları, İSTANBUL.
23. CABAĞI, W. G., (Tarihsiz); **Kafkas Rus Çatışması**, Flaş Ajans Yayınları, İSTANBUL.
24. CAFEROĞLU, A., (1988); **Türk Kavimleri**, Enderun Kitabevi, İSTANBUL.
25. CANBEK, A., (1978); **Kafkasya'nın Ticaret Tarihi**, Kuzey Kafkasyalılar Kültür ve Yardım Derneği Yayını, İSTANBUL.
26. CAŞIN, M. H., (2002); **Rus İmparatorluk Stratejisi**, ASAM Yayınları, ANKARA.
27. CHENCINER, R., (1997); **Daghestan: Tradition and Survival**, Curzon Pres, United Kingdom.
28. ÇEÇEN, A., (1999); **Atatürk ve Avrasya**, Cumhuriyet Kitapları, İSTANBUL.
29. ÇİLOĞLU, F., (1998); **Etnik Çatışmalar: Rusya Federasyonu'nda ve Transkafkasya'da**, Sinatle Yayınları, İSTANBUL.
30. ÇORA, N., (2004); **Birleşik Türk Devletleri**, Q- Matris Yayınları, İSTANBUL.
31. DEMİR, A., (1998); **Rus Yayılmacılığı ve Yeni Kurulan Cumhuriyetler: Tarihten Günümüze**, Ötüken Neşriyat, İSTANBUL.
32. DUMEZİL, G., (1999); **"Kafkas Halkları Mitolojisi"**, (Çev. Musa Yaşar Sağlam), Ayraç Yayınevi, ANKARA.
33. ECER, A. V., (2001); **Tarihte Vehhabi Hareketi ve Etkileri**, ASAM Yayınları, ANKARA.

34. EFE, F., (2002); **Şeyh Şamil'in 100 Mektubu**, Şule Yayınları, İSTANBUL.
35. EL-KARAKİ, M. T., (1999); "**Dağıstan Kılıçlarının Parlaması**"; (Çev. Cafer Barlas), İnsan Yayınları, İSTANBUL.
36. EMANET, H., (2003); **Deniz Hakimiyetinden dünya Hakimiyetine Giden Yolda Türk Boğazları**, IQ Kültür Yayıncılık, İSTANBUL.
37. EREL, Ş., (1961); **Dağıstan ve Dağıstanlılar**, İstanbul Matbaası, İSTANBUL.
38. EROL, M. S., (1999); **Türk Birleşik Devletleri: Hayalden Gerçeğe**, İrfan Yayınevi, İSTANBUL.
39. FOUSKAS, V. K., (2004); **Balkanlar Ortadoğu Kafkasya: Soğuk Savaş Sonrası ABD Politikaları**, (çev. Ali Çakıroğlu); Aykırı Yayıncılık, İSTANBUL.
40. GİRİTLİ, İ., (1978); **Kara Altın Kavgası: Petrol ve Politika**, Toker Yayınları, İSTANBUL.
41. GÖMEÇ, S., (2003); **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Akçağ Yayınları, ANKARA.
42. GÖZTEPE, T. M., (1991); **İmam Şamil**, Sebil Yayınevi, İSTANBUL.
43. GRIGORIANZ, A., (1999); **Kafkasya Halkları Tarihi ve Etnografik Bir Sentez: Çerkezler, Abhazlar, Svanlar, Osetler, Çeçenler, İnguşlar, Gürcüler, Dağıstanlılar**, (Çev. Doğan Yurdakul), Sabah Kitapları, İSTANBUL.
44. GÜNDÜZ, İ., (1993); **Osmanlılarda Devlet Tekke Münasebeti**, Seha Yayınları, İSTANBUL.
45. HACISALİHOĞLU, İ. Y., (2001); **Yeni Dünya Düzeni Arayışları ve Türkiye**, Çantay Kitabevi, İSTANBUL.

46. HALE, W., (2003); **Türk Dış Politikası: 1774- 2000**, Mozaik Yayınları, İSTANBUL.
47. HAMZATOV, R., (1984); **Benim Dağıstanım**, (çev. Mazlum Beyhan), Düşün Yayınevi, İSTANBUL.
48. HIZAL, A. H., (1961); **Kuzey Kafkasya Hürriyet ve İstiklal Kavgası**, Orkun Yayınları, ANKARA.
49. İBRAHİMLİ, H., (2001); **Değişen Avrasya'da Kafkasya**, ASAM Yayınları, ANKARA.
50. İLHAN, S., (1997); **Türkiye'nin ve Türk Dünyası'nın Jeopolitiği**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, ANKARA.
51. İLHAN, S., (1999); **Kafkasya'nın Gelişen Jeopolitiği**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, ANKARA.
52. İLHAN, S., (1999a); **Dünya Yeniden Kuruluyor**, Ötüken Neşriyat, İSTANBUL.
53. İLHAN, S., (2004); **Türkiye'nin Zorlaşan Konumu: Uygarlıklar Savaşı- Küreselleşme- Petrol**, Ötüken Neşriyat, İSTANBUL.
54. KALAFAT, Y., (1999); **Kırım- Kuzey Kafkasya: Sosyal Antropoloji Araştırmaları**, ASAM Yayınları, ANKARA.
55. KARNY, Y., (2000); **Highlanders: a Journey to The Caucasus**, Farrar, Straus and Giroux, NEW YORK.
56. KAŞIKÇI, N., YILMAZ H., (2000); **"Aras'tan Volga'ya Kafkaslar: Ülkeler, Şehirler, İz bırakanlar"**, Türk Metal Sendikası Araştırma Bürosu (Türkar) Yayını, ANKARA.

57. KHALILZAD, Z.; LESSER, I. O; LARRABE, F. S., (2001); **Türk Batı İlişkilerinin Geleceği: Stratejik Bir Plana Doğru**, ASAM Yayınları, ANKARA.
58. KIRZIOĞLU, F., (1993); **Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, ANKARA.
59. KUMKALE, T. T., (1997); **Türk- Rus İlişkileri: Geçmişten Günümüze**, İrfan Yayınevi, İSTANBUL.
60. KURAT, N. A., (1984); **Rusya Tarihi: Başlangıcından 1917'ye Kadar**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, ANKARA.
61. KURAT, N. A., (1990); **Türkiye ve Rusya**, Kültür Bakanlığı Yayınları, ANKARA.
62. LARRABEE, S. F.; LESSER, I. O., (2004); **Türk Dış Politikası: Belirsizlik Döneminde**, (çev. Mustafa Yıldırım), Ötüken Neşriyat, İSTANBUL.
63. LEYLAK, M. H., (2000); **Orta Asya ve Kafkasya'da Türklerin Demografik Yapısı, (XX. Yüzyıl)**, Tamga Yayınları, İSTANBUL.
64. MAGOMEDOV, A., (1997); **"Dağıstan İ Dağıstansısı vı Mire, İzdatelstvo Yupiter**, MOHAÇKALE.
65. MANSUR, Ş., (1993); **"Çeçenler"**, SAM Yayınları, ANKARA.
66. MEMİŞ, E.; KÖSTÜKLÜ, N., (2002); **"Türk Dünyası: Yeni ve Yakın Çağda"**, Çizgi Kitabevi Yayınları, KONYA.
67. NEEF, C., (2004); **Kafkasya: Rusya'nın Kanayan Yarası**, Yeni Hayat Kütüphanesi, İSTANBUL.
68. OKÇU, Y., (2001); **Türk Rus Mücadelesi**, Berikan Yayınları, ANKARA.

69. ONAY, Y., (2003); **On İktidar On Artı Bir Lider: Rusya Tarihini Değiştiren**, Akademi-İstanbul Yayıncılık, İSTANBUL.
70. ÖZBAY, Ö., (1999); “**Kuzey Kafkasya: Dünden Bugüne**” Kaf-Der Yayınları, ANKARA.
71. ÖZDEMİR, A. H., (2002); **İmam Şamil’in Hatıratı: Şamil’in Katibi M. Tahir el- Karahi’nin Kaleminden**, Semerkand Yayınları, İSTANBUL.
72. ÖZEL, M., (1994); **Stratejik Yönetim ve Liderlik**, İz Yayıncılık, İSTANBUL.
73. ÖZEY, R., (2002); **Siyasi Coğrafya: Dünya ve Türkiye Ölçeğinde**, Aktif Yayınevi, İSTANBUL.
74. ÖZSOY, İ., (1997); “**Dağıstan’ın Sosyo-Ekonomik Tarihi**”, Kaynak Yayınları, İZMİR.
75. PERDUE, W., (1995); **Modernization Crisis: The Transformation in Poland**, Preager, WESTPORT, CT
76. RAMAZAN, M., (2002); “**Dağıstan ve Laklar**”, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayını, İSTANBUL.
77. RAMAZAN, M., (2001); **Bir Kafkas Göçmeninin Anıları**, Kafkas Derneği Yayınları, ANKARA.
78. RESULZADE, M. E., (1993); **Kafkasya Türkleri**, (Hazırlayanlar: Y. AKPINAR, İ.M. YILDIRIM, S. ÇAĞIN), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İSTANBUL.
79. SARAY, M.; ÜREKLİ, M.; IŞIKTAN, S., (1998); **Kafkasya Araştırmaları**, Acar Yayınevi, İSTANBUL.
80. SAYDAM, A., (1993); “**Kafkasya’nın Özgürlük Mücadelesi ve Türkiye**”,

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Kafkasya ve Orta Asya Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, TRABZON.

81. SEVER, M., (1999); **Kafdağı'nın Bu Yüzü: Türkiye'deki Kafkas Kökenliler**, Doğan Kitap, İSTANBUL.
82. SMITH, S., (2002); **Allah'ın Dağları: Çeçenistan'da Savaş**, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İSTANBUL.
83. ŞİMŞEK, H., (2002); **Türkiye'nin Ulusal Güvenlik Stratejisi**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İSTANBUL.
84. TAVKUL, U., (2002); **"Kafkasya: Etnik Çatışmaların Gölgesinde"**, Ötüken Yayınları, İSTANBUL.
85. TEZKAN, Y., TAŞAR M. M., (2003); **Jeopolitik**, Ülke Kitapları, İSTANBUL.
86. TİŞKOV, F. A.; FİLİPOVA, E. İ., (2001); **"Eski Sovyet Ülkelerinde Etnik İlişkiler ve Sorunlar"**, ASAM Yayınları, ANKARA.
87. TORUMTAY, N., (1997); **"Değişen Stratejilerin Odağında Türkiye"**, Milliyet Yayınları, İSTANBUL.
88. TURAN, Ö., (2002); **Avrasya'da Misyonerlik**, ASAM Yayınları, ANKARA.
89. TÜMERTEKİN; E.; ÖZGÜÇ, N., (1999); **Ekonomik Coğrafya: Küreselleşme ve Kalkınma**, Çantay Kitabevi, İSTANBUL.
90. **"Türkiye ve Türk Dünyası"**, (1997); Harp Akademileri Komutanlığı Yayınevi, ANKARA.
91. ULUDAĞ, İ.; MEHMEDOV, S., (1992); **"Sovyetler Birliği Sonrası Bağımsız Türk Cumhuriyetleri ve Türk Gruplarının Sosyo-Ekonomik Analizi ve Türkiye ile İlişkileri"**, TOBB Yayını, İSTANBUL.

92. ÜLKÜ, İ., (2002); **Orta Asya: Moskova ile İslam Arasında, Kum Saati** Yayınları, İSTANBUL.
93. YAHYA, H., (1996); **Türkiye için Milli Strateji: Türk Dış Politikasına Osmanlı Vizyonu ile yeni Bir Bakış**”, Vural Yayıncılık, İSTANBUL.
94. YANAR, S., (2002); **Türk- Rus İlişkilerinde Gizli Güç: Kafkasya, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İSTANBUL.**
95. YAPICI, U., (2004); **Türk Dış Politikasının Yeni Açılımları Orta Asya ve Kafkasya: Küresel Süreçte**, Otopsi Yayınları, İSTANBUL.
96. YILDIZ, Y. G., (2001); **Stratejik Vizyon Arayışları ve Türkiye**, Der Yayınları, İSTANBUL.
97. ZAIM, S., (1997); **Türk ve İslam Dünyası'nın Yeniden Yapılanması**, Nil Yayınları, İZMİR.

B. MAKALELER

98. AKSEENKO, A., (1992); **“Rüzgarlar Gemilerin İstedığı Gibi Esmiyor”**, (Çev. Turan Aydın) *Uluslar arası İlişkilerde Olaylar ve Yorumlar*, sa. 4, Nisan.
99. ALİYEV, K., (1995); **“Kumukların Tarihi ve Günümüzdeki Sorunları”**; *Avrasya Etüdleri*, TİKA, c. 2, S. 2, Yaz, ANKARA.
100. AMİRAHMADI H., (1998); **“Giving All A Piece Of The Pie: The Political Risks Of Various Pipeline Routes In The Caspian Basin”**, *The Iranian*; <http://www.iranian.com/Opinion/Nov98/Caspian>
101. ARDA, A.; BİÇEL, Ç.; ÖZDEMİR, B. Ş., (2003); **“Güvenlik”**, içinde KONA, G. G. (der); *Ortadoğu, Orta Asya ve Kesişen Yollar*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İSTANBUL.

102. ARUTINOV, S. A., “Possible Consequences of the Chechnia War For the General Situation in the Caucasus”,
<http://www.amina.com/article/chapter1.html>
103. ATASİR, A., (2003); “ABD’nin Kafkasya Politikasında Son Gelişmeler ve Türkiye”, *Stratejik Analiz*, Mayıs 2003, c. 4, sa. 37.
104. ATAY, M., (2002); “Jeopolitik Teorisinde Güç Kaynakları ve Güç Merkezleri Tanımı”, *Jeopolitik*, sa. 4.
105. AYT MATOV, A., (200/2001); “The Shade of Extremism Over Central Asia”, *Perceptions*, December 2000- February 2001, vol 5, number 4,
<http://www.mfa.gov.tr/grupa/percept/V-4/aytmatov.9.htm>
106. BİLİCİ, A., (1998); “Petrolü, Doğalgazı, Havyarı Var Statüsü Yok”, *Aksiyon*, 30 Mayıs-5 Haziran.
107. BİLİCİ, A., (1999); “Kış, Ramazan, Sürgün, Bombardıman”, *Aksiyon*, 11- 17 Aralık.
108. BLANDY, C. W., (2000); “Dagestan: The Gathering Storm- The Deteriorating Situation in North East Caucasus”, Conflict Studies Research Center, Directorate General Development and Doctrine, Royal Military Academy Sandhurst, Camberley ENGLAND.
109. BÖLÜKBAŞI, S., (1999); “Türkiye ve Hazar Denizi Petrolleri”, ALTUNIŞIK, Meliha B., (der); *Türkiye ve Ortadoğu: Tarih, Kimlik, Güvenlik*, Boyut Kitapları, İSTANBUL.
110. CAN, T., (2002); “Türk Topuluklarından Kumuk Türkleri”, *Orkun*, Eylül. Sayı: 55
111. CANKARA, Y.; KEKEVİ, S., (2003); “2004 Başkanlık Seçimleri ve Vladimir Putin”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 144, İSTANBUL.



112. CLAWSON, P., (1997-98) “Iran and Caspian Basin Oil and Gas”, *Perceptions*, Vol.2, No.4, December– February, s. 353-367.
113. CORNELL, S. E., (1997); “The Unruly Caucasus”, *Current History*, vol. 96, is. 612, September.
114. CROISSANT, C. M., CROISSANT, M. P., (1996-97) “Hazar Denizi Statüsü Sorunu: İçeriği ve Yansımaları”, *Avrasya Etüdüleri*, Kış, s. 12.
115. ÇOLAKOĞLU, S., (1998); “Uluslararası Hukukta Hazar’ın Statüsü Sorunu”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c. 53, S.1, Ocak-Aralık.
116. DEMİR, B., (2002); “Özerk Cumhuriyetlerdeki Siyasi, Ekonomik ve Etnik Yapının Rusya Federasyonu Milli Güvenliğine Etkileri”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, yıl. 3, sayı: 11.
117. DEMİRAĞ, Y., (2003); “Kafkasya’da Türk ve Rus Politikası”, *Stratejik Analiz*, c. 4, sa: 40, Ağustos.
118. DEVLET, N., (2003); “Orta Asya Türk Cumhuriyetleri’nin Güvenliklerini Etkileyebilecek Faktörler”, içinde ÖZDAĞ, Ü. vd. (der), *21. Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği: Muzaffer Özdağ’a Armağan*, ASAM Yayınları, ANKARA.
119. DİKKAYA, M., (1999); “Türk Cumhuriyetleri Enerji Kaynakları: Yeni Büyük Oyunun Temel Dinamikleri”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, cilt 1, sa. 3.
120. DUBOVOI, A., (2003); “The Chechen War is Spreading Throughout Russia. Why?”, *Defence and Security*, is. 120, 19 December.
121. ERAYDIN, Ö., (1996); “Avrupa’nın Yeni Güvenlik Düzeni ve Türkiye”, içinde Sönmezoğlu, F. (1996); *Değişen Dünya ve Türkiye*, Bağlam Yayınları, İSTANBUL.



122. FULLER, G. E., (2000); **“Türkiye’nin Yeni Doğu Politikası”**, içinde LESSER I. O. And FULLER G. E. (edts); *Türkiye’nin Yeni Jeopolitik Konumu- Balkanlardan Batı Çin’e*, Alfa Yayınları, İSTANBUL.
123. GALEOTTI, M., (1995); **“Decline And Fall- Moscow’s Chechen War”**, *Janes Intelligence Review*, February, Volume 7, Number 2.
124. GAMMER, M., (1992); **“Shamil in Soviet Historiography”**, *Middle Eastern Studies*, vol. 28, issue 4, Aralık.
125. GAZANFEROĞLU, F., (2003); **“Azerbaycan Devletçiliği ve Milli Azınlıkların Sorunları”**, *2023 Dergisi*, 15 Temmuz, sayı 27.
126. GÖKIRMAK, M. A., (1996); **“Türkiye- Rusya İlişkileri ve Petrol Taşımacılığı Sorunu: Jeopolitik Bir Değerlendirme”**, içinde Sönmezoğlu, F. (1996); *Değişen Dünya ve Türkiye*, Bağlam Yayınları, İSTANBUL.
127. GREENLEE, S. D., (1999); **“Caspian Oil: Gold Mine or Tar Pit?”**, *World&I*, December, vol. 14, is. 12.
128. GÜÇLÜ, D., (2003); **“Etnik Zenginlik, Ekonomik Fakirlik. Kuzey Kafkasya”**; *Anlayış Dergisi*; Eylül.
129. GÜPÜR, H. T., (2000); **“Rusya’nın Federal Siyasi Yapısında Değişiklik”**, *Stratejik Analiz*, c. 1, sayı 5, Eylül.
130. HYDE, M., (2001); **“Putin’s Federal Reforms and their Implications for Presidential Power in Russia (Vladimir Putin, Social ;Policy)”**, *Europe-Asia Studies*, July, 2001.
131. İBRAHİMLİ, H., (2000); **“Çeçenistan ve Yeni Rusya”**, *Stratejik Analiz*, c. 1, sayı 3, Temmuz.
132. İBRAHİMOV, M. R. A., (1996); **“Dağıstan Halkları XX. Yüzyılda**

Etnodemografik Problemler”, *Yeni Forum*, cilt. 17, sayı 322, Mart.

133. İLHAN, S., (2003); “**Jeostratejik Kuzey Ufkumuz (Balkanlar, Kafkasya, Karadeniz)**”, içinde ÖZDAĞ, Ü. (der), *21. Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği: Muzaffer Özdağ’a Armağan*, ASAM Yayınları, ANKARA.
134. İNAN, K., (1994); “**Rusya’nın Kafkasya Politikası**”, *Avrasya Dosyası*, c. 1, sayı 1, İlkbahar.
135. KALAFAT, Y., (1998); “**Gördüğüm Dağıstan**”, *Avrasya Dosyası*, İlkbahar-Yaz.
136. KALENDEROĞLU, İ., (2003); “**Nogay Türkleri**”, içinde ÖZDAĞ, Ü. (der), *21. Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği: Muzaffer Özdağ’a Armağan*, ASAM Yayınları, ANKARA.
137. KALICKI, J. H., (2001); “**Caspian Energy at the Crossroads**”, *Foreign Affairs*, vol. 80, no. 5, September- October.
138. KANBOLAT, H., (2001); “**Kabardey- Balkar Cumhuriyeti Ekonomisi ve Türkiye ile İlişkiler**”, *Stratejik Analiz*, c. 1, sa: 12, Nisan.
139. KANBOLAT, H., (2001a); “**Rusya Federasyonu’nun Kafkasya Politikası**”, *Avrasya Dosyası*, Rusya Özel, Kış, c. 6, sayı 4.
140. KARAKOÇ, E., (2003); “**Rusya’nın Kafkas Politikası**”, *Anlayış*, c.1, sa. 3, Eylül 2003
141. KARÇA, R., (1959); “**Kuzey Kafkasya’da Halk Tahsilinin Durumu**”, *Dergi*, sayı 15.
142. KASIM, K., (2004); “**Orta Asya ve Kafkasya Enerji Politikaları: “Büyük Oyun”un Parametreleri**”, *Panorama*, sa. 5, Haziran, www.panoramadergisi.com



- 143.KASIM, K., (2003); “**Türkiye’nin Kafkasya Politikası**”, içinde GÖKSU, ,
Turkut; vd. (der); *Türkiye’nin Dış, Ekonomik , Sosyal ve İdari Politikaları*,
Siyasal Kitabevi, ANKARA.
- 144.KISRİEV, E., (2002); “**Dagestan: Power in the Balance**” in *The Caucasus:
Armed and Divided- Dagestan*, Safeworld Arms and Security Programme,
<http://www.saferworld.org.uk/Dagestan.pdf>
- 145.KRAG, H.; FUNCH, L., (1998); “**An Overview of the North Caucasian
Peoples**”, içinde Mehmet Tütüncü (Edt) (1998); *Caucasus: War and Peace*,
SOTA Yayınları HAARLEM, HOLLANDA.
- 146.KURMEL, Ö. A., (2003); “**Amerikan Dış Politikası Rusya Federasyonu ve
Kuzey Kafkasya**”, *Yedi Yıldız*, sa. 5.,
http://www.bkd.org.tr/analiz/yedi_yildiz/amerikan_dis_politikasi.asp
- 147.KURMEL, Ö. A., (2003); “**Kuzey Kafkasya ve Hinterlandı: Karadeniz, İç
Asya, Balkanlar, Ortadoğu**”, *Yedi Yıldız*, Sa. 6.
http://www.bkd.org.tr/analiz/yedi_yildiz/kuzeykafkasya_ve_hinterlandi.asp
- 148.KÜREVİ, N., (1998); “**Azerbaycan’da Lezgi Sorunu**”, *Kafkasya Yazıları*, yıl
1., S. 4, Yaz.
- 149.LIONO, A., (2000); “**Economic Survival Strategies in the North Caucasus**”,
Caucasian Regional Studies, C: 5 S:1,
<http://www.ceps.be/Pubs/2000/Caucasus/lionu2.php>
- 150.LOGUNOVA, S. L., (2004); “**Türkiye Cumhuriyeti ile Ticari Ekonomik
İşbirliğinin Gelişiminde Rusya Federasyonu İdari Birimlerinin Rolü: Kuzey
Kafkasya Cumhuriyeti Örneği**”, içinde Gülten KAZGAN, Natalya
ULÇENKO (Der); *Dünden Bugüne Türkiye Rusya: Politik, Ekonomik ve
Kültürel İlişkiler*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İSTANBUL.
- 151.MATTHEWS, O.; BARTHOLET, J., (1999); “**It Could Be Apocalypse Again**”,

Newsweek, vol. 134, issue 16.

152. MATVEEVA, A., (1999); “**Caucasus in Flame**”, *The World Today*, vol. 55, is. 10.
153. McAULEY, A., (1997); “**The Determinants of Russian Federal Regional Fiscal Relations: Equity or Political Influence**”, *Europe- Asia Studies*, c. 49, sa:3, Mayıs.
154. MENON R.; FULLER, G. E., (2000); “**Russia’s Ruinous Chechen War**”, *Foreign Affairs*, March- April.
155. MUGHİSSUDDİN, O. A., (1995); “**Rusya- Ortadokslar**”, *Yeni Türkiye*, Dış Politika Özel sayısı, S. 3, Mart Nisan.
156. MUHAMMEDHANOV, M., (1999); “**Dağıstan Yönetim Yapısındaki Gedikler**”, *Kafkas*, sa. 4.
157. MUSABEYOV, R., (2001); “**Azerbaycan’da Etnik Azınlıklar**”, *Avrasya Dosyası*, İlkbahar 2001, c. 7, sa. 1, s. 185-186.
158. MÜTERCİMLER, E., (2003); “**Türkiye- Rusya İlişkileri ve Kafkasya’daki Gelişmeler**”, içinde METİNSOY, M. ve EROĞLU M. (Der); *Değişen Dünya ve Türkiye ’nin Dış politika Gündemi*, Don Kişot Yayınları, İSTANBUL.
159. NOSENKO, T., (1993); “**Emerging Security Environment in the Black Sea Region**”, *Mediterranean Quarterly*, vol. 4. no. 4, Fall.
160. NURİDİNOV, Ş., (2003); “**Kumuklar ve Tenglik Hareketi**”, *Orkun Dergisi*, Ocak 2003, sayı. 59.
161. OĞAN, S., (2001); “**Hazar’da Tehlikeli Oyunlar: Statü Sorunu, Paylaşılamayan Kaynaklar ve Silahlanma Yarışı**”, *Avrasya Dosyası*, cilt 7, sayı 2 Yaz.

162. OĞUZ, C. C., (2000); “Rusya’daki Federatif Yapı ve Putin’in İç Politika Öncelikleri”, *Stratejik Analiz*, c. 1, sa. 3, Temmuz.
163. OĞUZ, M., (2000); “Dağıstan Milletlerinde İnsan İsimleri”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, yıl 2, sayı 6, Ağustos- Ekim.
164. ORMROD, J., (1992); "North Caucasus: Fragmentation or Federation?". *Central Asian Survey*, Vol. 11, No. 7 July .
165. ÖĞÜTÇÜ, M., (1994); “Avrasya Enerji Kaynaklarına Bakış: Uzun Vadeli Bir Batı Stratejisi İhtiyacı”, *Avrasya Etüdüleri*, c.1, s.3, Sonbahar.
166. ÖĞÜTÇÜ M., (1995); “Avrasya Enerjisi, Stratejik Dengeler ve Türkiye”, *Yeni Forum*, S.16.
167. ÖZALP, N., (2004); “Büyük Oyunda Hazar Enerji Kaynaklarının Önemi ve Konumu”, *Panorama*, S. 1, Şubat, www.panoramadergisi.com
168. ÖZCAN, S. A., (2003); “Rus- Çeçen Savaşları ve Rusya’nın Çeçenistan Politikası”, *Anlayış*, Eylül.
169. ÖZEY, R., (2000); “Kafkasya ve Kafkas Ülkeleri”, *Avrasya Etüdüleri*, İlkbahar-yaz, S. 17.
170. ÖZSOY, İ., (1996/97); “Diller ve Milletler Ülkesi: Dağıstan Sosyo Kültürel Bir Analiz”, *Avrasya Etüdüleri*, c. 3, sa. 4, Kış.
171. ÖZTOPRAK, F., (2000); “Özdemiroğlu Osman Paşa: 1. Kısım”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, sayı 164, Ağustos.
172. PALA, C., (2001-2002); “Hazar Boru Hatları, Bakü- Tiflis CeyhanHam Petrol Boru Hattı Projesi ve Türkiye”, *Avrasya Dosyası*, cilt 7., sayı 4. Kış.
173. PEKACAR, Ç., (1997); “Kumuk Türkleri”, *Yeni Türkiye*, Türk Dünyası Özel

Sayısı, Cilt: II-, Sayı: 16, Yıl: 3, Temmuz-Ağustos.

174. PETROV, N., (2003); “**Federal Reform, Two and A Half Years On**”, *Russia and Eurasia Review*, vol 2, issue 1, 7 Ocak 2003.
175. SAPAN, Ö., (2003); “**Ulus Milliyetlerin Rusyasında Etnik Mesele: Kafkasya**”, *Humanite*, yıl 1, sa.3, Ağustos.
176. SCHURMANN, F., (1999); “**If Dagestan Islam Spreads It Could Bring Down Russia**”, *Jinn Magazine*, Pacific News Service issue 517, 08.16.1999-08.31.1999, <http://www.Pacificnews.org/jinn/stories/5.17/990819-dagestan.html>
177. SEVİM, A.; GÖKSOY, S.; ENES, Ö., (2002); “**Dağıstan Cumhuriyeti**”, *Nart Dergisi*, Temmuz- Ağustos, sayı: 31.
178. SMITH, A. D., (1991); “**The Nation: Invented, Imagined, Reconstructed**”, *Millenium Journal of International Studies*, vol. 20, is. 3.
179. SZAYNA, T. S., (2003); “**Potential For Ethnic Conflict in the Caspian Region**”, in OLKER, Olga; SZAYNA, Thomas (eds), *Faultlines of Conflict in Central Asia and the South Caucasus: Implications for the U.S. Army*, RAND Publication.
180. ŞAHİNALP, B., (1997); “**Türkiye- Rusya Federasyonu Ekonomik ve Ticari İlişkileri**”, *Dış Ticaret Dergisi*, cilt. 1, sa. 5, Nisan <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/nis97/1.htm>
181. TAŞDEMİR, H., (2002); “**Kafkasya’daki Güvenlik Sorunları**”, içinde YİNANÇ, R. ve TAŞDEMİR, H. (edts); *Uluslararası Güvenlik Sorunları ve Türkiye*, Seçkin Yayınları, ANKARA.
182. TAŞKIRAN, C., (1994); “**Ermeni- Azeri Çatışması**”, *Avrasya Dosyası*, c. 1, s. 1, İlkbahar.

183. TAVKUL, U., (1997); “**Tarihi ve Etnik Yapısıyla Kafkasya**”, *Yeni Türkiye*, Türk Dünyası Özel Sayısı- II., yıl 3, sa. 16.
184. TAVKUL, U., (2003); “**Kafkasya’nın Jeopolitik Konumu Rusya Açısından Çeçenistan’ın Stratejik Önemi**”, *2023 Dergisi*, 15 Kasım, sayı 31
185. TELLAL, E., (2001); “**Rusya ile İlişkiler**”, içinde Baskın Oran (der); *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt 2, İletişim Yayınları, İSTANBUL.
186. THOMAS, T. L.; SHULL J., (2000); “**Rusya’nın Milli Menfaatleri ve Hazar Denizi**”, içinde Yılmaz TEZKAN (der); *Menfaatler Çatışması Ortamında Türkiye*, Ülke Kitapları, İSTANBUL.
187. TOPUZ, Y. V., (2004); “**Çeçenistan: Avrasya’nın Kalbindeki Yara**” içinde İNAT K. vd. (der); *Dünya Çatışma Bölgeleri* Nobel Yayın Dağıtım, ANKARA.
188. TOUMARKINE, A., (2003); “**Kuzey Kafkasya’nın Jeopolitik Önemi ve Kafkasya Diasporası**”, *2023 Dergisi*, 15 Kasım, sayı 31 .
189. TUFAN, M., (1999) ; “**Türkiye Bölgede Çok Önemli Bir Rol Oynuyor: Prof. Georges Şaraşidze ile Söyleşi**”, *İdeapolitika*, sa. 5.
190. TUĞUL, S., (2000); “**Çeçenya, Dağıstan ve Vahhabilik**”, *Kafkasya Yazıları*, sayı 8, İlkbahar-yaz.
191. TUNCEL, G., (2003); “**Kafkasya’daki Son Gelişmeler ve Bu Gelişmelerin Türkiye- Rusya İlişkilerine Etkileri**”, içinde GÖKSU, Turkut; vd. (der); *Türkiye’nin Dış, Ekonomik , Sosyal ve İdari Politikaları*, Siyasal Kitabevi, ANKARA.
192. TUNCER, İ., (2000); “**Rusya Federasyonu’nun Yeni Güvenlik Doktrini: Yakın Çevre ve Türkiye**”, içinde ÖZCAN, G. ve KUT, Ş. (der); *En Uzun On Yıl*, Büke Yayınları, İSTANBUL.

193. TURAN, F. S., (2003); “**Büyük Çekişmelerin Gölgesinde Kafkasların Yalnızlaşan Tarihi**”, *Anlayış*, Eylül.
194. TURHAN, İ. M., (2003); “**Umudun Öldürülemediği Dağlar: Kafkasya**”, *Anlayış Dergisi*, Eylül.
195. VAN SELM, B., (1998); “**Economic Performance in Russian’s Regions**”, *Europe Asia Studies*, Vol. 50, is. 4, June.
196. VASİLYEVA, O.; MUZAYEV, T., (1998); “**Kuzey Kafkasya’da Milliyetçilik ve Ayrımcılık**”, *Kafkasya Yazıları*, yıl 1, sayı 4, Yaz.
197. VASİLYEVA, O.; MUZAYEV, T., (2000); “**Kafkasya’da Temel Anlaşmazlıklar**”, *Kafkasya Yazıları*, sayı 8. İlkbahar yaz.
198. WARE, R. B.; KISRİEV, E., (1997); “**After Chechnia: New Dangers in Dagestan**”, *Central Asian Survey*, vol. 16, issue 3.
199. WARE, R. B.; KISRİEV, E., (2000); “**The Islamic Factor in Dagestan**”, *Central Asian Survey*, vol. 19, issue 2.
200. WARE, R. B.; KISRİEV, E., (2001); “**Ethnic Parity and Democratic Pluralism in Dagestan: A Consociational Approach**”, *Europe- Asia Studies*, vol. 53, no. 1.
201. WARE, R. B.; KISRİEV, E.; PATZEL, W.; ROERİCHT, U., (2003); “**Political Islam in Dagestan**”, *Europe-Asia Studies*, March 2003.
202. YERESİMOS, S., (1996); “**Türklerin Kafkasları: Egzotizmle Jeopolitik Arasında**”, *Toplumsal Tarih*, cit. 3, sayı 36, Aralık.
203. YILMAZ, R., (1998); “**20. Yüzyıl Öncesi Dağıstan Siyasi Tarihine Genel Bir Bakış**”, *Avrasya Etüdleri*, yaz-sonbahar 1998.

204.ZEYREK, Y., (2003); “**Yeni Bir Yüzyılın Başında Türkiye ve Kafkasya**”, içinde ÖZDAĞ, Ü., vd. (der); *21. Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği: Muzaffer Özdağ’a Armağan*, ASAM Yayınları, ANKARA.

C. KONFERANSLAR ve PANELLER

205.ALARGU, M., (1996); “**Dünden Bugüne Kafkasya’da Nogay Türkleri**”, *Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri*, İSTANBUL.

206.ANDİCAN, A., (1996); “**(Türkiye’nin Kafkasya Politikası Nedir, Ne Olmalıdır?) konulu Panel Konuşma Metni**”, 6 Kasım 1996, içinde *Türkiye’nin Kafkasya Politikası Nedir, Ne Olmalıdır?*, Kaf-Der Yayınları, Ankara.

207.CHENCİNER, R.; MAGOMEDKHANOV, M., (1993); “**Dagestan Avoids Violence**”. “*The Conference on the Contemporary North Caucasus*”, School of Oriental and African Studies, University of London, 22-23 April 1993.

208.DEVLET, N., (1999); “**Kafkasya’daki Gelişmeler ve Türkiye’ye Etkileri**”, *21. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Türkiye’nin Genel Vizyonu Politikası Stratejisi*, 07 – 08 Aralık 1999, Harp Akademileri Basımevi, İSTANBUL.

209.GAMMER, M., (1996); **Kuzey Kafkasya’da Ulusal Sorun**”, *Kafkasya ve Orta Asya: Bağımsızlıktan Sonra Geçmiş ve Gelecek Konferansı*, 25- 27 Mayıs 1995, Tika Yayını, ANKARA.

210.KILIÇOĞLU, G.; KEKEVİ, S., (2004); “**Kuzey Kafkasya Otonom Cumhuriyetlerinin Türkiye Rusya İlişkilerine Etkisi**”, Uludağ Üniversitesi, 1. Genç Bilim Adamları Sempozyumu; Değişen Dünyada Türkiye’nin Önemi, 7- 6 Mayıs 2004, BURSA.

211. LYNCH, D., (2000); “**Russian Military Engagement in the Caspian Region**”, *Caspian Conference Report: Succession and Long-term Stability in the Caspian Region*. Cambridge: BCSIA, December 2000

212. MURATÇAYEVA, F., (2002); “**Dağistan Halklarının Gelenek-Görenek Ve Adetlerinin Canlandırılması**”, içinde, *Türk Kültüründe Nevruz*, V. Uluslararası Bilgi Şöleni, 15- 16 Mart, DİYARBAKIR.
213. SHIKHSAIDOV A., (1999); “**Islam In Dagestan**” içinde, Lena Janson ve Murad Esenov (eds), “*Political Islam And Conflicts In Russia And Central Asia*”, Conference Papers 24, Utrikespolitiska Institutet, Stockholm
214. TAHİROV, R., (2002); “**Characteristic of Asymmetrick Threats from the Experience of Azerbaijan**”, PFP Workshop on Defence Policy and Strategy, “Cooperative Security in the Euro- Atlantic Area and the Changing Fonctions of Security Sector Reform: Thinking A New About Prospect for Cooperations” 30 Eylül- 1 Ekim 2002, Cenevre, İSVİÇRE.
215. THOMAS, J., (2001); “**President Putin’s Noth Caucasus Challenge**”, *Center for Strategic and International Studies Russian and Euroasian Program, Islam Program, Brief and Articles*, 08. 03. 2001, WASHINGTON. <http://csis.org/ruseura/pubs/rbriefs/010308.pdf>
216. WARE, R. B.; KISRİEV, E., (2003); “**War and Peace in the North Caucasus: The Cases of Dagestan and Chechnya**”, Global Interculturalism Conference, Milan Italy October 31, 2003.
217. YILDIZ, Y. G., (1998); “**Kafkas Toplumlarının Siyasi Ve Ekonomik Yapıları Ve Gelişmeleri İle Bunlar Üzerinde Güç Ve Rekabet Mücadeleleri Ve Türkiye’nin İzlemesi Öngörülen Politikalar Ve Etkinlikler**”, *Kafkaslar, Orta Doğu Ve Avrasya Perspektifinde Türkiye’nin Önemi Sempozyumu 28-29 Nisan*, Harb Akademileri Basımevi, İSTANBUL.
218. ZEYBEK, N. K., (1996); “**(Türkiye’nin Kafkasya Politikası Nedir, Ne Olmalıdır?) konulu Panel Konuşma Metni**”, 6 Kasım 1996, içinde *Türkiye’nin Kafkasya Politikası Nedir, Ne Olmalıdır?*, Kaf-Der Yayınları, ANKARA.

Ç. ANSİKLOPEDİLER

219. BALA, M., (1993); “**Dağıstan**”, *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, c. 3, İSTANBUL.

220. BUNİYATOV, Z. M., (1993); “**Dağıstan**”; *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 8, İSTANBUL

221. “**Dağıstan**”, (1987); Ana Britannica Ansiklopedisi

222. “**Dağıstan**”, (1982), Yeni Hayat Ansiklopedisi, Doğan Kardeş Yayınları, c. 2., İSTANBUL.

223. “**Karapapaklar**”, (2000), Türkistan Halıkaralık Entsiklopediya, ALMATI.

224. ÖZDEN, K., (2002); “**Kafkasya’da Milli Hareketler ve Türkler**”, *Türkler Ansiklopedisi*.

D. TEZLER

225. BAŞOĞLU, A., (1999); “**Dagestan in Transition Period to the Free Market Economy**”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bölümü, İSTANBUL.

226. ELLİALTIOĞLU, K., (2000); “**Dağıstan Özerk Cumhuriyeti**”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, TRABZON.

227. EMANET, H., (2001); “**Türk Boğazları Üzerine Stratejik Yaklaşımlar**”, (Yayımlanmamış Y.Lisans Tezi), Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Strateji Bilimi Anabilim Dalı, KOCAELİ.

228. GÜL, H. İ., (1998); “**Serbest Piyasa Ekonomisine Geçiş sürecinde Dağıstan Ekonomisi**”, (Yayımlanmamış Y. Lisans Tezi); Marmara Üniversitesi, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İSTANBUL.



229. METİN, M., (2003); “**Hazar Denizi’nin Stratejik Analizi**”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Strateji Bilimi anabilim Dalı, KOCAELİ.

230. YÜCEER, N., (1996); “**Birinci Dünya Savaşı’nda Kafkas İslam Ordusu’nun Azerbaycan ve Dağıstan Harekatı**”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bilim Dalı, ANKARA.

E. GAZETELER

231. BAŞLAMIŞ, C., (1989); “**Kargaşa Bastırılmıyor**”, *Milliyet* (Avrupa Baskısı), 23. 06. 1989.

232. BROWN, B., (1989); “**Disturbances Involving Young People in Central Asia**”, *Radio Liberty*, 20 June 1989, MUNICH.

233. DAĞI, Z., (1995); “**Türk- Rus İlişkilerine AKKA Gölgesi Düştü**”, *Yeni Yüzyıl Gazetesi*, Kasım.

234. FEIN, E. B., (1989); “**Armed Youths Riot in Soviet Republic of Kazakhstan**”, *New York Times*, 26 Haziran 1989.

235. KRAFT, E., (1999); “**Dagestan- A Knot of Caucaisan Tensions: Ethnic Destabilization and Proliferating Crime**”, *Neue Zürcher Zeitung*, 08. 02. 1999.

236. KUT, G., (1995); “**Rusya Ne İstiyor?**”, *Yeni Yüzyıl*, 6 Aralık.

237. “**Losing Control?: Russia And Dagestan**”, *The Economist*, 16. 07. 1998

238. ÖZFATURA, N. M., (1999); “**Dağıstan’da Neler Oluyor**”, *Türkiye Gazetesi*, 13. 08. 1999.

239. ÖZFATURA, N. M., (1999a); “**Dağıstan’da Bağımsızlık Savaşı**”, *Türkiye*

Gazetesi, 27. 08. 1999.

240. REMNICK, D., (1989); **“Soviet Report Some Deaths in Youth Violence”**, *Washington Post*, 20 Haziran 1989.

241. **“Rioting in Soviet Kazakhstan Causes Deaths”**, *Reuters*, 19 Haziran 1989.

242. **“Rusiya Xezerdeki Herbi Gücünü Arttırır”**, (2001), *525ci Qazet*, 29 Temmuz 2001, BAKÜ.

243. SCHODOLSKI, V. J., (1989); **“Many Killed As Armed Youth Rampage Through Kazaksthan Town”**, *Chicago Tribune*, 20 June 1989.

244. SHANE, S., (1989); **“Rampage In Soviet Kazakhstan Leaves Unknown Number Dead”**, *Baltimore Sun*, 20 Haziran 1989.

245. SHIKSAIDOV, A.; LUGAYEV, S., (1997); **“Hazara Vı Dagestana”**, *Dagestanskaya Pravda*, 27. 03. 1997.

246. *Turkish Probe*, 01.09. 1995.

247. WARE, R. B., (2001); **“Lessons of Dagestan”**, *The St. Petersburg Times*, 02. 11. 2001.

248. XINHUA Haber Ajansı, (2002); **“Russia’s Dagestan Republic Leader Slams Chechen Terrorism”**, 31.10. 2002.

F. İNTERNET KAYNAKLARI

249. **“Acknowledge The Real Problems in Dagestan”**, *The Russia Journal*, vol. 3, no. 29, www.russiajournal.com/printer/weekly1110.html, September 13-19, 1999.

250. ALONSO, S., **“Islamic Extremism in The North Caucasus: What Kind of**



Threat For Regional Security?, www.iugm.uned.es/img/publicaciones/papeles/papelesestudiar/europa%20del%20este/sonia-euroeste01.doc

251. **“Charity Boss Snatched in Dagestan”**, CNN, www.cnn.com/2002/WORLD/europe/08/13/rusia.hostage/index.html.

252. **“Dagestan, A Puzzle in the Caucasus”**, http://observatori.barcelona2004.org/observatorio/dossierCompleto_i.htm?num_dossier=19

253. **“Dagestan: Comprehensive Report”**, <http://www.caspian.net>

254. **“Dagestan War is not About Islam or Terrorism, It Is About Oil”**, Alexander’s Gas&Oil Connections, vol.4, is. #18, <http://www.gasandoil.com/goc/news/ntr94254.htm>

255. **“Dağıstan’da Anayasa Değişikliği Çağrısı”**, (2003); http://www.kafkas.org.tr/ajans/2003/mayis/30.05.2003_dagistan.htm, 30.05.2003.

256. DİKKAYA, M.; YILMAZ, R., (1999); **“Dağıstan’ın Ekonomik Potansiyeli”**, http://www.kafkas.org.tr/bgkafkas/bukaf_dagistan_ekonomi.html#05

257. EVANGELISTA, M., (1999); **“Dagestan and Chechnya: Russia’s Self-Defeating Wars”**, Program on New Approaches to Russian Security (PONARS), *Policy Memo, no. 95*, October. http://www.csis.org/ruseura/ponars/policymemos/pm_0095.pdf

258. KALAFAT, Y., **“Karadeniz Ve Kafkasya’da Gelişen Dini Ve Siyasi Olaylar İtibariyle Türkiye’nin Güvenliği”**, www.avsam.org/turkce/analizler/analizler/19_analiz.htm

259. **“Kuzey Kafkasya’da yapılan Rusya Devlet Duması Seçimleri”**, http://www.kafkas.org.tr/ajans/2003/aramlik/08.12.2003_kuzey_%20kafkasyada

260. **“Lezgin Movement Holds Congress in Southern Dagestan”**, Jamestown

Foundation Monitor, vol 4. issue. 219, http://www.jamestown.org/publications_details.php?volume_id=21&issue_id=1430&article_id=14555

261. MALİK, Hafeez (1990); “**Muslim Resurgence in Soviet Central Asia**”, <http://www.georgefox.edu/academics/undergrad/departments/socswk/ree/MALIK2.html>
262. MEMMEDOV, S. (2003); “**Vətənin qrazi Bütövlüyün Xəli Gəfirməy Cəhd Edən İsmail Maqomedov Və Qurbanov Kimi Məhv Edilən cərk**” (<http://www.adalet-az.com/2003/10/24/anons.php?m=8>)
263. OSOKIN, L., (1999); “**Islamic Roots in Dagestan**”, <http://news.bbc.co.uk/1/hi/wotld/europe/416586.stm>
264. “**Russia Bombs Chechnya and Dagestan for Access To Caspian Oil**”, Drillbits& Tailings, vol. 4, no. 15, September, 25 1999. www.moles.org/ProjectUnderground/drillbits/4_15/2.html
265. TAVKUL, U., “**İslamiyetin XIX. Yüzyılda Kafkasya Halklarının Toplumsal Yapılarına Tesirleri**”, http://www.bkd.org.tr/ozeldosya/islamiyetin_etkisi.asp
266. WESSELINK, E., (1995); “**The Russian Federation: Dagestan**”, <http://www.turkiye.net/sota/dagestan.html>
267. www.ca-c.org
268. www.caspian.org
269. www.csis.org
270. www.diyanet.gov.tr/turkish/duyuru.asp?id=89
271. <http://www.joshuaproject.net>

272. www.kafder.org.tr

273. www.kafkas.ch

274. www.kafkas.org.tr

275. www.rferl.org

276. www.samur.info

277. http://www.turan.org/etkinlik/yd_egitim.htm

278. <http://www.travel-images.com/az-derbent.html>

G. RAPORLAR VE BELGELER

279. OECD/ ICC (1997); **Investment Guide for the Russian Federation.**

280. **“Relations Between Nationalities in the Records of Supreme Soviet”** (1992),
MAKHACKALA.

281. **“Russian Pipeline Deal”**, *International Construction*, February, vol. 37, is. 2.

282. **“Socio-Economic Identity of Caucasia”** (1997), Centre For The Study of
Public Policy.

283. **“Statisiki Buletteni Vneşnei Torgovli Respubliki Dagestan”**(1997),
MAHAÇKALE.

284. UNEIA (2002); **“Caspian Region: Reserves and Pipeline Tables”**, United
Nations, NEW YORK



ÖZGEÇMİŞ

21 Mart 1976 tarihinde Kars'ta dünyaya geldi. İlköğrenimini Kars Fevzi Paşa İlkokulu'nda orta öğretimini Kars Anadolu Lisesi'nde tamamladı. 2000 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İngilizce Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun oldu.

2001 yılında Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü İşletme Fakültesi, Strateji Bilimi Anabilim Dalı, Milli Güvenlik Stratejileri Bölümü'nde yüksek lisans programına başladı. Halen aynı kurumda Araştırma Görevlisi olarak çalışmaktadır.

İyi derece de İngilizce, orta derecede Osmanlıca, başlangıç düzeyinde Almanca ve Rusça bilmektedir.

